

Actes de la Jornada sobre
Llengua i Cultura Populars Valencianes

El llenguatge popular valencià

València 2014

Actes de la Jornada sobre Llengua i Cultura Populars Valencianes

El llenguatge popular valencià

València 2014

COL·LECCIÓ ACTES, 16

© dels textos i de les fotografies: els autors
© de l'edició: ACADEMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA

Edita: Publicacions de l'ACADEMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
Avinguda de la Constitució, 284. 46019 València
avl@gva.es - www.avl.gva.es

Disseny i maquetació: Espirelius

ISBN: 978-84-482-6053-8
Depòsit legal: V-2516-2015

JORNADA SOBRE LLENGUA I CULTURA POPULARS VALENCIANES

EL LLENGUATGE POPULAR VALENCIÀ

València, 1 de juliol del 2014

Presentació.....	7
Treballs	
JOSEP LLUÍS DOMÉNECH ZORNOZA <i>Llengua, pedagogia i cultura popular.....</i>	11
JOSEP LACREU <i>Els diferents nivells de llengua: la varietat estàndard i l'expressió de la col·loquialitat.....</i>	31
VICENT BELTRAN CALVO <i>Les festes i la variació dialectal al migjorn valencià</i>	39
JOAQUIM G. CATURLA <i>La literatura popular: les rondalles.....</i>	47
JOAN SEGUÍ <i>Etnologia, oficis i llenguatge.....</i>	55
M. ROSER CABRERA GONZÁLEZ <i>Una experiència pedagògica de cultura popular</i>	61
JOSEP LLUÍS MARÍN I GARCIA <i>El(s) llenguatge(s) de les Falles.....</i>	73
SERGI GÓMEZ I SOLER <i>El llenguatge de les festes de Moros i Cristians</i>	85
ÀLVAR MONFERRER <i>El llenguatge de les Gaiates i les Fogueres.....</i>	91
VICENT SEBASTIAN FABUEL <i>La Enramá i els 'mayos' de Xulilla. Una cerimonialització de les festes de primavera</i>	109

PRESENTACIÓ

Ramon Ferrer Navarro
[President de l'AVL]

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua, en el seu afany d'estar prop de la societat valenciana i de fer seues les inquietuds dels diferents sectors socials, va organitzar ara fa un any esta Jornada sobre Llengua i Cultura Popular Valencianes, centrada en el «Llenguatge popular valencià», gràcies a l'estreta col·laboració amb la Diputació i la Universitat de València, a més de l'Associació d'Estudis Fallers i l'Associació de Cronistes Oficials del Regne de València.

Al costat de la nostra llengua pròpia, l'aspecte que probablement més ens singularitza com a poble són les nostres festes i tradicions, tan arrelades a la terra, i que al llarg del temps han modelat la nostra forma de ser, la nostra personalitat, la nostra cultura i, sens dubte, les nostres senyes d'identitat. En un temps de reivindicació d'estes senyes d'identitat com una qüestió capital de la nostra cultura, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua va voler dur a terme esta jornada i erigir-se una vegada més en capdavantera en una qüestió tan íntimament relacionada amb la llengua. Perquè sense vincular llengua i cultura, llengua i tradicions, llengua i costums populars dels valencians, difícilment podem parlar amb propietat de cultura valenciana. La nostra llengua és l'ànima de tota la cultura popular que hem heretat dels nostres avantpassats.

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua i tots els que formem part de la institució estem gratament satisfets de la resposta que va rebre la convocatòria d'esta jornada, la més multitudinària entre totes les que hem organitzat fins ara, una resposta que demostra l'alt interès que la llengua valenciana i la cultura popular tenen en la societat civil. De nord a sud i d'est

a oest, la nostra terra viu amb passió i amb intensitat les seues tradicions, aquelles que cada poble té com a pròpies i que, en molts casos, arrossegueu una història de segles.

Vull agrair ben sincerament a tots els ponents la seua participació en les diferents conferències i taules redones. Els seus coneixements, estudis, investigacions i experiències resulten d'una gran utilitat per a conèixer millor i contribuir a preservar la rica varietat de la nostra cultura popular. En uns moments de dificultats econòmiques i socials, la cultura i la llengua no són alienes a esta situació complexa, per això, si volem garantir el futur de les nostres senyes d'identitat, és fonamental que prenguem consciència de la necessitat d'interioritzar, fomentar i transmetre als nostres fills els elements que configuren la naturalesa del nostre poble, entre els quals llengua i cultura popular són components essencials i indissociables.

Treballs

LLENGUA, PEDAGOGIA I CULTURA POPULAR

Josep Lluís Doménech Zornoza
[Acadèmia Valenciana de la Llengua]

1. INTRODUCCIÓ

Des del mes de desembre del 2013 s'ha suscitat un debat al voltant dels continguts relacionats amb la cultura popular valenciana en el marc escolar. El debat se centra en la possibilitat de fer una assignatura que tinga per objecte l'estudi de la cultura valenciana. Hi ha qui parla de «cultura popular», hi ha qui es referix a la «cultura del poble valencià», altres parlen de «cultura valenciana»... Siga com siga, sembla que tothom està d'acord a donar importància als elements que giren al voltant de les vivències del poble, de la seua quotidianitat, però que traspassen la barrera del que s'anomena *popular* i passen a ser matèria acadèmica, d'investigació, susceptible de tindre un tractament científic i de ser estudiada en els centres educatius al mateix nivell que les altres assignatures considerades imprescindibles.

En parlar de *poble* —concepte que apareixerà en repetides ocasions al llarg d'este article—, no es pot pensar únicament en l'accepció més restrictiva de la paraula i utilitzada en el sentit del conjunt d'habitants d'una població, sinó principalment en l'accepció primera que és arrellegada pels diccionaris més habituals, com ara el *Diccionari normatiu valencià* de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, on es definix com a «conjunt dels habitants d'un país units per vincles naturals i socials», amb l'exemple il·lustratiu «el poble valencià». La mateixa obra lexicogràfica aclaria que la paraula *país* és el

«territori limitat de forma natural o artificial, que constituïx una unitat geogràfica, política o històrica», i en eixe sentit l'encabim ací. Anotem també que *cultura* es definix com un «conjunt de coneixements adquirits com a fruit de l'estudi, de la lectura, dels viatges i de les experiències viscudes», mentre que *cultura popular* és definida com un «conjunt de manifestacions amb què s'expressa la vida tradicional d'un poble».

Cal recordar que ja en els anys noranta del segle passat, en concret en el mes de maig del 1995, el govern autonòmic implantà com a assignatura optativa per a l'Educació Secundària Obligatòria la de Cultura Popular, i que ja anteriorment s'havia decidit que en Educació Infantil, Primària i Secundària es contemplaren els continguts curriculars relacionats amb les festes, les tradicions, la cultura popular, etc., que s'havien establert en diverses àrees, com ara en Coneixement del Medi Natural, Social i Cultural; Valencià: Llengua i Literatura; Música, i altres. Per tant, hem de reconèixer que el plantejament no és totalment nou, això és, no és una novetat el fet de tindre en compte estos continguts com a susceptibles de ser estudiats, de tindre'ls presents en els plantejaments curriculars escolars en qualsevol dels nivells i etapes educatives de l'ensenyament no universitari. Per tant, la necessitat d'abraçar eixe tipus de continguts dins de les diverses matèries no ha desaparegut mai. Una altra cosa és que els professionals de l'ensenyament ho hagen dut a terme amb més o menys

fortuna. Però, l'assignatura de Cultura Popular també s'inclougué en les optatives de l'Educació Secundària Obligatòria de l'any 2008. El fet que ara les autoritats acadèmiques hagen considerat que ha de convertir-se, des d'Educació Primària, en assignatura, amb els continguts propis de la cultura popular valenciana, és un replantejament de la política educativa que caldrà tindre en consideració, si bé pensem que no n'hi ha prou amb la creació d'una assignatura en un determinat curs de l'Educació Primària. Considerem que és necessari que l'escola estiga arrelada al medi, que considere la realitat que ens envolta com a objecte d'estudi i alhora com a principal recurs per a l'establiment dels processos d'ensenyament-aprenentatge que puguen dur-se a terme en l'àmbit educatiu.

Els continguts propis del que s'anomena *cultura popular* es poden sintetitzar en els següents:

- El medi que ens envolta
- Els treballs i les manifestacions artístiques d'abans i d'ara
- Les festes, fires, tradicions i rituals, la gastronomia popular
- Els jocs i els esports d'abans, d'ara i de demà
- La llengua i la cultura popular

Estos continguts —que s'arreglen en els dos únics llibres publicats sobre la qüestió (l'un de l'editorial Marfil i l'altre d'Edicions Bromera)— són d'una gran importància des de tots els punts de vista per a la persona que viu en les terres valencianes. Cal estudiar la cultura popular valenciana, i no sols per part d'uns quants, com quan l'assignatura era optativa, sinó per part de tots els valencians i les valencianes, ja que és una ferramenta per a conèixer, amb major o menor profunditat, d'on venim, on som i cap a on volem anar. Per tant, els continguts indicats han de contemplar-se en el currículum escolar. Així, en Educació Primària hauria d'integrar-se en el marc de les matèries existents, mentre que en Educació Secundària podria pensar-se en la dotació d'una matèria amb el nom de *Cultura Popular*, o semblant. Això seria un tema que s'hauria de consensuar, però el que cal és donar-li carta de naturalització i aplicar-la amb seriositat.

D'altra banda, convé pensar que eixos continguts, o en tot cas la matèria que es dissenyara, de compliment obligat, haurien de vehicular-se en valencià, en la llengua pròpia

del país, ja que fer-ho en una altra llengua perdria el sentit que té. Una altra qüestió és la metodologia i els mitjans que cal emprar per a impartir i viure l'assignatura en els temps actuals, ja que no n'hi ha prou amb la utilització només de llibres. En l'època dels mitjans de comunicació ha de contemplar-se Internet necessàriament com a instrument d'ensenyament, i també uns altres mitjans, com ara la ràdio i la televisió, entre altres.

A més, considerem que encara no s'estudia i s'investiga prou el conjunt de manifestacions del que anomenem *cultura popular*, això és, la cultura que ha creat i que viu el poble en el seu conjunt, les vivències i les tradicions, i uns altres aspectes que, al cap i a la fi, expliquen la seua manera de parlar, de cuinar, de gaudir del temps lliure; en definitiva, de comportar-se en tots els àmbits de la vida. Amb això, no volem dir que no s'haja fet res, ni molt menys. Són molt lloables les investigacions, els estudis, la utilització del llenguatge popular en obres de creació, etc. Però, donada la importància de la temàtica, caldria fer molt més des de tots els vessants.

Este estudi s'escriu en un intent de reforçar la idea que els aspectes tradicionals i genuïns dels nostres pobles expliquen en gran manera la vida comunitària. Per això, fem una relació d'elements de la cultura popular que són propis i objecte d'estudi, però sense concretar-los en cap exemple, perquè pretenem que allò que es diu pugua ser aplicat, en tot o en part, a les diverses i riques situacions que puguen presentar-se.

La realització d'un estudi exhaustiu de la cultura popular d'un poble és un enorme treball. Som conscients que presenta una envergadura tal que, en conjunt, és molt difícil, que no impossible, d'abordar. Més encara quan el que es pretén és dur-lo a terme de manera exhaustiva, no superficial. Ara bé, es pot optar per detindre's a treballar sols un dels diversos aspectes que tot seguit s'enumeren, amb la seguretat que, per si mateix, és un treball interessant.

Cal dir —sent justos— que en parlar de la temàtica que ara abordem, arreglem tot un ventall de propostes i d'experiències que han tingut lloc en diversos moments, per exemple el treball dels grans mestres i investigadors, com Carles Salvador, Enric Soler i Godes, Francesc Ferrer Pastor, Joan Francesc Mira, l'escola Freinet, amb intervenció de docents

callats, però innovadors, com Ferran Zurriaga, i també la presència del llenguatge popular en els nostres escriptors que en cap moment bandegen ans al contrari defensen explícitament les formes lingüístiques populars en les nostres terres, com ara Carme Miquel i Toni Cucarella, i una nòmina ben extensa d'autors d'una gran riquesa literària.

D'altra banda, és just reconèixer el gran esforç que des de les institucions públiques (principalment des dels ajuntaments) es fa per protegir la nostra cultura popular amb manifestacions com ara en museus i col·leccions museístiques o en premis literaris d'assaig sobre el tema de la cultura valenciana. A banda de l'extraordinari Museu Valencià d'Etnologia de la Diputació de València, és just reconèixer l'existència d'unes altres mostres pertot arreu del territori amb una major o menor especificitat temàtica. Junt amb el gran Premi de Cultura Popular, ja per la 16a edició, de l'Ajuntament de Dénia, el Museu Valencià d'Etnologia i l'editorial Bullent, s'hi troben uns altres més modestos, com ara el premi d'assaig en valencià promogut per un ajuntament d'un poble menut, com és el cas de Tous, amb la particularitat que es tracta d'un poble ubicat en una zona de predomini lingüístic castellà. El futur sembla prometedor.

¿Quins són els continguts de la cultura popular?
¿Quins són alguns dels elements que poden estudiar-se en relació a una determinada població? Eixes són les qüestions que tot seguit s'intenten respondre a títol de proposta. Al final de l'exposició teòrica oferim una bibliografia bàsica, sense pretensions de ser exhaustiva, sobre cultura popular, que pensem pot resultar d'utilitat al lector interessat en esta temàtica.

2. EL MEDI QUE ENS ENVOLTA

Considerem que és este el primer dels elements en el qual cal aprofundir. És el primer perquè, en qualsevol estudi que es faça, ajuda el lector a situar tot el conjunt i cadascuna de les altres parts contemplades. D'un bon coneixement de l'entorn que envolta un poble, una comarca, etc. dependrà que es puga comprendre millor qualsevol manifestació social i cívica, ja que el medi condiona el comportament de les persones en qualsevol esfera, ja es tracte de l'esfera personal, de la laboral, del marc social, etc.

Podem debatre les qüestions que han de ser tractades, però és convenient concretar-les ja, perquè si no podríem provocar una certa confusió o, com a mínim, una dispersió en la consideració que del tema puga tindre la persona interessada. Per este motiu ens atrevim a fer una aproximació d'allò que creiem que és propi de l'estudi del medi.

En primer lloc, considerem que caldrà parlar de la situació, del relleu, del clima i de la hidrografia de l'indret que s'estudia. Com que es tracta d'aspectes que presenten una certa complexitat, s'aconsella ser molt didàctics en les explicacions que es donen sobre la qüestió. L'ús de gràfics i fotografies es fa altament aconsellable, per no dir que resulta imprescindible. I això, tant per a les persones que coneixen el lloc que es treballa com, molt més encara, per al lector que el desconeix, si bé el coneixement directe és el millor recurs que es pot utilitzar. Obvi.

La flora i la fauna formen part de l'entorn que ens envolta. De fet, es produïxen canvis d'uns pobles a uns altres, tot i estar, en ocasions, situats pròxims, pel fet que les plantes i els animals que hi ha en un determinat terme municipal són diferents en part a les d'un altre. També en este cas, la plasmació escrita del contingut és aconsellable fer-la amb intervenció gràfica, sense deixar de banda que el contacte directe amb la realitat és el principal recurs.

Pensem que una descripció, més o menys detallada, de la utilització per part de les persones dels diversos elements naturals completarà el que fins ara hem dit. En este cas, no pot faltar el tema de la utilització de l'aigua, de la manera de canalitzar-la i distribuir-la per al consum humà i per al regadiu; dels diferents sistemes de regadiu dels diversos indrets que són, en ocasions, centenaris: peces vivents que expliquen la vida del poble; de l'obtenció de materials a partir de productes naturals, que és —i en unes altres èpoques ha sigut més encara— una pràctica habitual; de les resines, els forns de calç, les carboneres, les teuleres, la fabricació d'algeps, etc., que són alguns exemples d'utilització dels productes naturals que han condicionat la vida humana i han estat útils per a la millora de la qualitat de vida dels ciutadans. No convé oblidar ací el tema de la ramaderia i de la pesca, ben importants en algunes zones.

Evidentment, inclouríem l'acció humana sobre el medi. I això pressuposa diverses qüestions. Pensem per un moment en els estatges rurals valencians que, a més a més, no han presentat les mateixes característiques en totes les zones ni han estat repartides d'igual manera pertot arreu. La barraca, l'alqueria, el mas, el riu-rau, la cova, el molí, la casa de poble, els estatges rurals, etc., són alguns exemples que cal reflectir-hi. Sent molt ambiciosos, en un estudi més detingut, caldria indicar no sols si n'hi ha o no, sinó, a més, la quantitat i la seua ubicació, així com les característiques que presenten. Observem que, en la major part dels casos, cada tipus d'estatge indicat és característic d'una determinada zona i no d'una altra. La barraca diu molt a la gent de la comarca de l'Horta, mentre que resta molt lluny del riu-rau de la Marina. La singularitat de les construccions s'associa a determinades comarques que el seu dia optaren per un tipus o altre d'habitatge. En este apartat caldria també abordar, en el mateix sentit, l'existència d'aljubs o cisternes, de llavadors, bassis o safareigs, de basses, de pous i d'uns altres elements semblants que tinguen un significat des del punt de vista de la intervenció de la persona.

Però l'ésser humà ha fet i encara fa unes altres intervencions sobre el medi. El món dels transports és altament explicatiu i suggerent. El reflex de la intervenció humana pot haver quedat en els camins: els assegaadors reials, els rais, les naus, les barcasses, la presència dels trens, etc. Els noms i la situació exacta d'estos elements són altament il·lustratius, i s'hi troba reflectida la història —història que no pot quedar en l'oblit—.

Qualsevol terme associat al medi genera un camp semàntic ample, com ara el cas de la paraula *aigua*, que s'aplica a moltes i diferenciades situacions, com ara *aigua beneïda*, *aiguardent* (formada a partir d'*aigua* i *ardent*), *aigua del Carme*, *aigua del cel*, *aigua de colònia*, *aigua oxigenada*, *estar a pa i aigua*, *esser com aigua de (o en) cistella*, *tirar aigua al foc*, *aigua va!*, *beure aigua en dejú allarga la vida...*

No es pot identificar el medi únicament amb el medi físic. Este és una part de tot allò que envolta les persones. Però els éssers humans també estableixen un ventall de relacions que condiciona el que podem anomenar com a xarxa social del poble. Per això considerem que, després del tractament

dels aspectes que hem indicat, caldrà reflectir ben clarament la situació social de la població on es viu. Així, convindrà que s'indique i s'explique quina és la situació de l'ajuntament, els centres educatius que hi ha, les associacions cíviques, si hi ha o no banda de música, els esports, els servicis públics i quins són. En definitiva, es tracta de fer una radiografia de l'entramat organitzatiu del poble. La història de les diverses institucions, entitats i associacions, tot i que són de recent fundació, donen una idea molt clara del dinamisme de conjunt al llarg dels anys, dels interessos de la gent, de les influències que hi ha hagut, i hi ha, en el funcionament humà. Són aspectes que, massa sovint, s'obliden, probablement perquè són considerats poc importants, quan la realitat demostra que tenen molt de relleu en el conjunt dels factors explicatius del passat i del present. És el moment de donar a conèixer els trets històrics més representatius.

3. TREBALLS I MANIFESTACIONS ARTÍSTIQUES D'ABANS I D'ARA

El segon gran bloc de temes que considerem que poden ser objecte de l'estudi de la cultura popular d'un poble o d'una comarca és el que fa referència a tota mena de treballs i de manifestacions artístiques, els quals reflectixen molt clarament el desenvolupament habitual de les persones que hi viuen, i això ho diguem referint-nos a la vida personal, familiar, en la relació amb els amics, i al món laboral. En definitiva, a tot el conjunt d'esferes en les quals es desenvolupa la persona.

Pertot arreu hi ha algun objecte relacionat amb la manera de viure de les persones, en la vestimenta que es porta o que ha sigut costum dur, cosa que ampliem als objectes artístics, entre unes altres manifestacions de l'esfera artística.

Podem preguntar-nos en este punt si l'interés està en els esdeveniments passats o en l'època actual. Pensem, com ja hem indicat en un altre moment, que tot és important, tant allò que explica el temps pretèrit com allò que té relació en el moment actual. L'explicació del tarannà col·lectiu d'un poble, igual que l'estudi de la manera de ser i de comportar-se d'una persona com a individu, és un compendi de fets que formen un conjunt que abraça la història passada i la contemporània. Tot resulta vàlid, tot és susceptible d'un relat, tot pot

formar part d'una crònica, com a pràctica necessària per a donar a conèixer la realitat.

En referir-nos als treballs, en coherència amb allò que hem dit, haurem de fer esment tant als treballs tradicionals com als actuals. En este aspecte, interessa relatar l'evolució de les distintes formes de treball, ja que en moltes ocasions no hi ha treballs nous completament, sinó que la seua forma actual ha sigut fruit d'una evolució a partir de treballs tradicionals que no han desaparegut, o almenys no ho han fet totalment, sinó que han derivat en unes altres manifestacions. Els canvis en les tècniques, en la utilització dels materials o ferramentes han sigut algunes de les adaptacions als moments més actuals i que han ocasionat unes modificacions, si bé podem parlar d'unes mateixes professions. Pensem en antigues professions com les d'agricultor, metge, mestre, etc, i en un ample ventall d'ocupacions que també existixen des de fa segles, però que la configuració actual ha variat en relació a uns altres temps. Relatar eixos canvis i de quina manera han repercutit en la vida social i laboral és una tasca encomiable, i cada vegada més necessària, donada la ràpida evolució de la societat en el segle XXI.

Els treballs tradicionals han de ser objecte d'estudi pel seu gran valor històric. Els relacionats amb l'agricultura, que tenen a veure amb la sembra, la collita, el transport a casa, etc., i que expliquen la tradició laboral dels nostres pobles són, per eixe motiu, fonamentals per a un adequat estudi de la cultura popular local. De la mateixa manera, s'hi troben unes altres tasques relacionades amb la cria d'animals. Amb totes estes qüestions es relaciona l'existència de les neveres, autèntiques relíquies d'un passat no massa llunyà. Pensem per un moment en el cas de la importància de les cavalleries a l'hora de dur a terme treballs en el camp. Hi ha tot un ample camp semàntic (*albarda, aparell, ase, barres, cabeçó, cabestres, capçal, cingla, collaró, o collera, galga, haca, matxo, mula, orelleres, ramal, recinxo, retranca, selló, serreta, tir, travesser, vara...*) que hui en dia no s'utilitza pràcticament pel motiu d'haver canviat el mitjà de transport i de realització de les faenes del camp. El mateix ha ocorregut en uns altres oficis o professions, significativament importants en un altre temps i hui en dia desapareguts o en vies de desaparició.

També cal parlar de les indústries, en un altre moment de tipus artesanal, però que s'han anat mecanitzant. A molts dels nostres pobles s'han conegut els artesans, i encara es coneixen en alguns casos, les figures del *blanquer, l'assaonador, el fuster*, i els cinc gremis que treballaven els metalls (*argenters, armers, calderers, ferrers i manyans*). Molts dels objectes, que poden figurar com a peces antigues en les nostres cases, donen compte d'una nodrida concurrència de professionals. No s'ha d'oblidar el concurs d'unes altres indústries que han pervingut al llarg del temps. Per exemple, la indústria tèxtil ha sigut tradicional a les nostres terres des de segles. L'elaboració de teixits, brodats, teles, etc. de diversos materials, com ara la utilització de la seda natural procedent dels cucs, i que tan important va ser per a l'economia d'algun dels nostres pobles. O, en el tema del vestit tradicional, l'ample ventall de paraules que es genera: *lligacames, saragüells, sinagües (faldetes de davall), faldellí, faldeta, faldriquera, gipó, petó, calçotets, jupetí, armilleta, brusa, arracades, espardenyas, davantal, avarques, barret o capell, alforjes, faixa, calces...*

Tampoc hem d'obviar indústries importants actualment, i de gran tradició, com ara les relacionades amb l'alimentació, amb el calcer, amb el fang. Esta última ha fabricat, i fabrica, materials diversos (rajoles teules, gerres, llibrells, olles, taulellets, envernissats, terrissa fina i porcellana). Parlar hui en dia dels *adobadors*, que permetien donar un altre ús als productes ja envellits, dels *granerers*, dels *cadirers*, dels *esmoladors*, dels *llanterners*, dels *matalafers*, dels *drapaires*, dels *sabaters*, dels *foguerers*, etc. pot semblar en molts casos que es parla d'una altra època, de professions desconegudes. Hem de tindre en compte que el seu coneixement ajuda a tindre consciència de la nostra pròpia existència, ens servix per a respondre a no poques preguntes respecte de l'evolució de la vida de la localitat.

L'estudi de les diverses professions d'esta i d'una altra època comporta conèixer les eines dels treballs tradicionals, conjunt molt ric que ens aproxima a la nostra història molt directament. Pensem en qualsevol tasca professional i comprendrem la gran riquesa que suposa aprofundir en els materials utilitzats i en la descripció de les diverses activitats que s'empraven per a dur-la a terme.

La tradició artesanal valenciana és molt rica. Encara que es repartix pels pobles, les nostres comarques presenten particularitats en els diversos camps: el tèxtil, la marroquineria, el metall, el vidre, la fusta, les joies, el paper, el cartó, el vímet, la ceràmica. L'associació que es dona entre una determinada població i una determinada activitat artesanal és, freqüentment, la millor manera de conèixer i reconèixer l'existència d'un poble o comarca.

Un exemple d'ofici ja perdut és el de forniller. Treballava la fornilla, és a dir, la llenya baixa que s'arplegava a les muntanyes. Este ofici és molt conegut en algunes comarques, com ara el Camp de Túria, i fa poc ha sigut ben estudiat per l'Ajuntament de Lliria. L'ofici de forniller generà un ample i ric vocabulari (consulteu l'annex 3 del present estudi), però a molts valencians de les generacions actuals este ofici els diu ben poca cosa.

Els diversos vestits marquen època i, de vegades, espai. Ací, lògicament, també ens apareixen diferències entre el costum de vestir dels temps actuals i la manera de fer-ho en unes altres èpoques. Les riques vestimentes i, fins i tot, el parament de la casa no poden passar-se per alt en un treball com el que ací proposem. I això, sense obviar les diferències que també apareixen no sols quan comparem dos èpoques, sinó quan tenim en compte el sexe (roba d'home / roba de dona), el dia (dia de festa / dia de treball), l'edat (roba de xiquets / roba d'adults), etc.

La música forma part de les manifestacions artístiques dels nostres pobles. València és molt rica en este tipus de manifestació cultural i social. La història i la descripció de l'organització d'un grup musical, el més conegut el de les bandes de música, parla de les inquietuds artístiques de les persones que s'han organitzat per a conrear la música, per a ballar, etc. Els grups musicals o de ball es convertixen en els nostres pobles en importants focus de cultura. El coneixement dels instruments i de les pròpies peces musicals o de ball resulten fonamentals.

Hi ha diversos grups de peces musicals que entren dins del que podem anomenar *populars*. Les cançons de Nadal, les cançons del temps de Pasqua, les cançons de ronda, les cançons relacionades amb el fervor religiós (goigs, oracions, salves, aurora, passions...), el cant d'estil o cant a l'aire,

les cançons relacionades amb les tasques domèstiques, etc., són alguns grups de peces musicals que, d'alguna manera, solen estar presents en els nostres pobles, i que es transmeten de generació en generació.

4. FESTES, FIRES, TRADICIONS I RITUALS

Una societat es basa en diversos elements per al seu funcionament. Cal treballar el present a la recerca d'un futur millor, però s'ha de fer tenint en compte les pròpies tradicions, les festes, les fires, els rituals i uns altres elements que conformen la naturalesa de la tradició de cada poble. I cal dur-ho a efecte amb el clar sentiment que amar les tradicions és estimar la pròpia identitat.

No hem d'oblidar que la festa és un fenomen col·lectiu de gran repercussió social. La festa interromp el treball diari i transforma l'escenari de la vida quotidiana. Però tan importants són per a la vida els moments de treball i de rutina diària com el que significa l'esmentat trencament, el qual és recordat per sempre.

La festa és important perquè s'hi practica de manera intensiva la sociabilitat, ja que la gent passa habitualment prou de temps al carrer. D'esta manera, es fomenta la vivència d'una relació més pròxima entre les persones del poble. Estudiar la festa significa, a més a més, recordar la vida dels avantpassats, la qual cosa forma part de la memòria col·lectiva, de la història d'un poble. L'expressió mitjançant actes programats i, de vegades, improvisats, els símbols, els personatges... omplim de vida els carrers. En este punt, hem de fer esment de la música, els menjars i el foc com algunes de les manifestacions més comunes a les festes dels diversos pobles.

A l'hora de descriure les festes del poble, convé distingir-les en funció de la seua naturalesa. Així trobarem festes patronals, festes tradicionals, festes d'estats (dels fadrins, dels jubilats, dels quintos, dels casats...). Fins i tot, es pot parlar de festes profanes i de festes populars, tot i que en moltes ocasions en una mateixa festa apareixen barrejats actes d'una classe o d'una altra.

A banda de les més conegudes, com ara les Fogueres de Sant Joan, les Falles, els Moros i Cristians, les Gaiates, les Santantonades..., que es commemoren en molts dels nostres

pobles, en cada indret se celebren festes molt peculiars, que parlen de les particularitats del poble.

La festa més coneguda, fins i tot internacionalment, és la de les Falles. Per eixe motiu dediquem unes línies a parlar del seu significat per als llocs on se celebra.

En una de les accepcions del *Diccionari normatiu valencià* de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, una falla és una «foguera, especialment la que es fa en determinades festes com la de Sant Joan». I és que, com indiquen els estudiosos de l'origen de les paraules, com ara Alcover i Moll (*Diccionari català-valencià-balear*) o Joan Coromines (*Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*), el mot *falla* prové del llatí *FACULA*, que és un diminutiu de *fax*, *facis*, que passa a ser una 'torxa'. En eixe sentit, i així continua dient-se en molts indrets dels domini lingüístic de la nostra llengua, qualsevol manifestació d'encendre foc, especialment, amb branques, o amb materials combustibles diversos, seria una *falla*. Tenint en compte eixe punt de vista, serien falles tant les Fogueres de Sant Joan d'Alacant com la Foguera de Canals o d'unes altres poblacions, i també les Falles de la ciutat de València i d'unes altres localitats valencianes, com ara les manifestacions falleres de Borriana, i, fins i tot, alguna que altra falla que es planta en algun indret d'un altre continent, tal com a Amèrica, per exemple a l'Argentina, on algun grup d'immigrants valencians en alguna ocasió ha tingut al llarg de la història més recent l'ocurrència de promoure actes relacionats amb el món faller, monument inclòs.

De qualsevol manera, l'accepció a què ens referíem és la que figura en el *Diccionari normatiu valencià* de l'AVL, que definix la paraula *falla* com la «construcció de material combustible, bàsicament centrada en figures corpòries de caràcter caricaturesc, que es planta en els carrers de moltes poblacions valencianes per a celebrar la festa de Sant Josep i que es crema la nit d'eixe dia». Però el que un diccionari normatiu no diu és tot allò que gira al voltant de les falles, tot allò que ocorre al llarg d'un període de temps de dotze mesos, any rere any, i que podem dir que, en conjunt, és més que una falla en el sentit estricte del terme, tal com hem vist més amunt. Crec que per a comprendre el món faller, és difícil que es pugui fer vivint-lo des de fora. Cal endinsar-se una mica i viure, encara que siga només temporalment i per damunt damunt, en el

complicat entramat de les falles, cosa que servirà, a més, per a evitar tot un ventall de prejudicis que no han fet més que distorsionar el vertader significat de la festa més genuïna de moltes terres valencianes.

Tot i que l'origen de les falles és un poc discutible, i que resulta difícil provar quin va ser el moment exacte o el motiu pel qual es dugueren a terme (arribada de l'equinocci primaveral, festa dels fusters, festa dels carrers més cèntrics de la ciutat de València, etc.), el més cert és que des del segle XVII o XVIII ja es feien falles a la ciutat del cap i casal, si bé el sentit satíric i burlesc aniria augmentant amb el temps, denotant un vertader sentit crític ben acusat al llarg del segle XIX, que fa que, en repetides ocasions, les autoritats del moment arribaren a prohibir-les o a exigir elevats impostos per tal d'autoritzar-les. Pensem que és a mitjan segle XIX quan comencen els llibrets, al principi opuscles de no moltes pàgines, que, generalment en valencià —la llengua del carrer i del poble—, expliquen el monument faller i parlen dels ninots que conté, tot criticant i, de tant en tant, ridiculitzant. Això, que ocorria en un principi en la ciutat de València, va anar estenent-se com la pólvora, fins al punt que, ara per ara, un alt percentatge de poblacions valencianes fan falles per Sant Josep.

Però, tot i que el que veuen els turistes són tres o quatre dies de falles plantades enmig dels carrers, amb l'acompanyament de sons (coets, tronadors, carcasses, mascletades, castells... i música) i amb el foc de la Cremà, la festa va molt més enllà d'eixes manifestacions. La festa dura tot l'any, amb els preparatius corresponents, amb els sopars, amb les vestimentes de l'ofrena, amb la preparació del llibret de la falla, amb el disseny del pròxim monument, amb la realització dels ninots i amb tot un ventall d'activitats que el que fan és unir als veïns del barri. És indubtable que les entitats que més signifiquen en l'entramat organitzatiu dels pobles on es fan falles són els casals fallers, que aglutinen tot un conjunt de persones, de diferents edats i condicions. Ja ens podem inventar organitzacions que, com les falles, des del punt de vista d'atracció per al personal, generalment, no hi ha una altra entitat, amb tot el que això representa des del punt de vista de la participació col·lectiva. Una participació que fa que concórrega molta gent amb finalitats comunes.

A més, les falles sense la sonoritat de la pólvora i sense la concurrència de la música no serien el que són. Pensem per un moment en el gran significat, des de qualsevol punt de vista, que té la indústria pirotècnica en les nostres terres. Pensem, a més, amb el gran desplegament de manifestacions musicals de cap a cap de les terres valencianes, amb més de 60.000 músics, el 50% de tot Espanya, amb unes 540 societats musicals. I pensem per un moment en la indústria que gira al voltant del disseny i la construcció dels monuments, verdaderes escultures que no es deslliurem del foc el dia de la Cremà, la nit del dia de Sant Josep en la major part dels casos, ja que en alguns pobles es cremen la setmana d'abans o de després. Tot, absolutament tot, està regulat en el Reglament Faller, que tothom accepta.

Pel que fa al foment de l'ús del valencià, adquirir un gran significat, si pensem per un moment, que en molts actes festius es parla valencià habitualment i també s'escriu. Pensem què significa que els cartells dels monuments que es facen cada vegada més en valencià, i fins i tot amb una qualitat cada vegada millor. Pensem, a més, en els llibrets de la falla. En moltes ocasions, els llibrets van molt més enllà de ser un opuscle de reduïdes dimensions o de poques pàgines. En ocasions, cada vegada més, et trobes davant d'un autèntic llibre que recull articles i poemes d'una bona qualitat literària, que la gent llig i guarda com un tresor. No és cert que en els llibrets de falles o en els cartells s'escriga en tots els casos amb faltes d'ortografia o en castellà; no és cert tampoc que tots cuiden la normativa consolidada en estos aspectes. Hi ha de tot. Però el que més predomina és un intent de millora en tots els sentits, augmentant la qualitat literària i la correcció de l'ortografia, fins i tot en la publicitat. Creiem que en gran part esta millora es relaciona amb els efectes del món escolar, ja que la gent cada vegada més té un millor domini de la llengua pròpia del territori. També és cert que la convocatòria als llibres de falla que, des de fa més de vint anys, convoca anualment la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport, ha fet que es millore en este aspecte. També és veritat que moltes falles dediquen una atenció especial a fer un bon llibre de falles i a fomentar el valencià per damunt de tot, donant-li més importància que al mateix monument. Com déiem més amunt, hi ha de tot.

Cal dir que les persones vinculades al món faller han sigut tractades de manera injusta i se les ha etiquetat d'una manera no massa positiva. Cap persona és igual a una altra, ni el pensament és uniforme... Crec que, per a ser justos, hauríem de posar en relleu els punts positius del món faller, i que en són molts, tant pel que representa des del punt de vista social com pel que fa a alguns aspectes molt concrets, com ara el que déiem del foment de l'ús del valencià. És veritat que podrien millorar en les seues actuacions. Com tot. Però, haurem de reconèixer que les falles són alguna cosa més que unes fogueres, alguna cosa més que unes falles en l'accepció etimològica de la paraula. Cal viure de molt prop les falles, tot i que siga des de la distància. No es pot obligar ningú a ser faller, com tampoc es pot obligar ningú a ser seguidor d'un equip de futbol, però no es pot etiquetar les persones d'una manera determinada o d'una altra pel fet de viure el món de la festa amb una major o menor involucració. Ni molt menys. En un moment on tothom parla de les virtuts de l'associacionisme voluntari, de la participació, del valor de les festes tradicionals valencianes, caldrà parar atenció al significat del món faller, a la seua genuïnitat, als seus valors positius des del punt de vista de la cultura popular, de la seua oportunitat com a generador de turisme, com a centre important de difusió i d'atracció turística, com a agent no formal d'educació per a totes les edats, com a element que conté valors democràtics, on la participació col·lectiva és un signe ineludible associat a la falla.

Pel que fa a les fires i els mercats, també són importants, no sols des de l'estudi de la cultura popular sinó des del punt de vista comercial. Tradicionalment, les formes de comerç han estat basades en l'intercanvi de productes entre els membres de poblacions pròximes, ja que les vies de comunicació (camins, sendes...) i formes de transport (al llom, en carro...) no permetien distàncies llargues. Als pobles era freqüent la venda ambulante i l'intercanvi de productes. Els mercats, encara vius, als pobles i ciutats eren ubicats en un lloc destacat de la població, i es feia, i es fa, d'esta manera per a facilitar l'accés de la gent. Les botigues, els mercadets i, fins i tot, els supermercats i els hipermercats, amb una curta història, són uns altres exponents del comerç. L'evolució de les diverses formes de venda ens expliquen els costums socials i comercials de les nostres terres.

Les fires han tingut la seua importància, tot i que han minvat durant els darrers anys. Des de l'Edat Mitjana, han estat presents en les principals poblacions valencianes, i també en alguns pobles més menuts. La fira ha constituït una manera de donar a conèixer els productes autòctons, de fer no sols intercanvis comercials sinó, fins i tot, de tipus ideològic. La fira es configura com un punt de trobada de comerciants, artesans, intel·lectuals, artistes, còmics... que exposen tot tipus de productes i creacions. Els firers circulen de fira en fira. Actualment, la tradició firera es manté, però s'ha actualitzat en el tipus de productes i de maquinària que s'exposa. Obvi. Fer fira és, i sempre ha sigut, fer festa.

En realitat, la identitat del poble ve marcada per les seues tradicions. Els costums i les tradicions, a més d'omplir el temps buit, estructuren i organitzen la vida dels pobles, l'espai i els períodes temporals. Generalment tradició i festa s'unixen. Mitjançant les tradicions podem conèixer millor un poble, ja que inclouen un ampli camp: música, pintura, elements agrícoles, formes de cuinar, maneres de vestir, de passar el temps, de jugar, de celebrar els esdeveniments. Parlar de tradició és parlar de conservació dels temps passats. Hi ha tradicions i costums que s'han perdut amb el pas del temps, però que convé donar a conèixer i, fins i tot, recuperar. Algunes tradicions han evolucionat i unes altres en han arribat quasi idèntiques a com se celebraven en un principi: poden tindre un sentit més profà o més religiós, en funció de l'origen, la ubicació i la finalitat.

Alguns dels costums i de les tradicions que apareixen als nostres pobles són el *farol*, les *xamelles*, els costums nadalencs, l'entrada de la flor, el pa beneït, la mocadorà, la festa de l'Encisam, les alfàbegues, la salpassa, les caterinetes, els maïos, els carnestoltes o carnivals, etc.

Algunes tradicions estan considerades com a rituals, és a dir, elements de la vida i de la cultura pròpia, de cada poble, que tenen una base religiosa. Esta religiositat fa sagrat l'espai, el temps, els menjars, les festes, la música... En moltes ocasions tenen un origen remot. L'Edat Mitjana va originar molts dels rituals que encara estan vius en alguns dels nostres pobles, i que, generalment, s'unixen a un sentiment individual i col·lectiu de donar gràcies. Les peregrinacions, les romeries, les promeses, les processons i les rogatives són algunes de les

manifestacions del sentiment popular que es relacionen amb els rituals.

Finalment, també la medicina popular està molt arrelada en els pobles. Les creences en els poders curatius relacionats amb la natura estan a l'orde del dia. El seu estudi pot donar-nos llum al voltant del comportament al llarg de la història enfront de fenòmens de tota mena. Els productes naturals més utilitzats per a millorar la salut són la sal, el sucre, la mel, el vinagre, l'oli d'oliva, l'all cru, la ceba, la llima, el poliol, el fenoll, la xicòria, la rosella, el timó, el romaní, l'espígol, l'ortiga, etc. Apareixen variacions d'unes poblacions a unes altres en funció de diversos factors; el més important és el fet que s'hi trobe a l'abast o no d'una manera natural. Pel que fa a la preparació dels medicaments naturals, s'utilitzen diverses tècniques; les més importants són les infusions i tisanes, la decocció, la maceració, els licors i la inhalació.

5. LA GASTRONOMIA POPULAR

La gastronomia és l'art de preparar els aliments. I eixe art segueix receptes que vénen de fa molt de temps, i que, per tant, ens ofereixen comportaments històrics de primera mà. Cada poble crea, segons les seues matèries primeres i en funció de les pròpies necessitats i de la seua imaginació, preparats culinàries específics. La cuina d'una determinada comarca és una mostra clara dels costums, un element més que configura allò que hem anomenat *cultura popular*. Menjar i beure i, evidentment, la manera de guisar allò que mengem i que bevem té les seues pròpies característiques.

És freqüent, donada la riquesa de les nostres terres, que alguns elements silvestres resulten útils per a menjar. De pares a fills es va transmetent la tradició gastronòmica dels elements silvestres, tant animals com, sobretot, vegetals. Per exemple, els caragols, en les seues diverses classes, són molt emprats en la cuina valenciana; entre els vegetals destaquen els següents: el raïm de pastor, les roselles, les lletugues salvatges, els créixens, les cama-roges, els conillots, les taperes, els espàrrecs, els esclata-sang, les tòfones, els margallons, els colitxos, els llicsons...

Hi ha uns altres elements que, tot i formar part de la gastronomia popular, són producte de l'elaboració i la transformació d'elements naturals, i que solen donar-se en alguns

dels nostres pobles. En este cas, ens trobem l'oli, l'orxata, el torró, el pa, la mel, el formatge, el sucre i el vi, entre altres.

Alguns aliments s'han de sotmetre a un procés de conservació que, en alguns casos, encara és dut a terme, fins i tot, a les cases particulars. Tenim els casos de la dessecació, la salmorra, l'addició de sucre i el bany de Maria com a més habituals.

La cuina valenciana és una cuina mediterrània molt variada. Hi ha plats de dolç i de salat, molts d'ells exportats a uns altres indrets, fora del nostre territori. Alguns dels plats més coneguts són la paella, l'allipebre, el gaspatxo, l'arròs amb fesols i naps, els tostons, la borra, l'arròs a banda, la fi-deuà, l'arnadí, els bunyols, l'olla, el pa cremat (*panquemao*), l'arrop i talladetes...

Les receptes tradicionals de productes relacionats amb la gastronomia valenciana es transmeten de pares a fills. I, a més, també s'hi generen llegendes que arrepleguen el sentit popular al voltant de la tradició culinària valenciana. És el cas que tot seguit arrepleguem al voltant de l'anomenada *mona*, dita també *pa cremat* o *panquemao*, que inserim tot seguit i que ha sigut objecte d'atenció per part de diferents escriptors. El text que presentem el difonen els forns d'Alberic, sobretot quan s'acosten les festes de Setmana Santa i de Pasqua.

LA MONA O PANQUEMAO

Això diu que era un senyor àrab que vivia en Alberic en el segle XII. El seu palau estava situat en el lloc conegut com la Muntanyeta. Tenia una filla molt guapa i que tenia molta salut. Un bon dia es va posar malalta. No volia menjar res. Tot era donar-li medicaments i bons menjars, però ella no es posava bona. No menjava. Anava posant-se cada vegada pitjor, cada vegada més dèbil. Algú li va dir a son pare que hi havia una dona que feia dolços que eren molt bons i saludables. Se li va encarregar a la dona que fera algun dolç per a la jove i molt prompte arribà al palau amb un dolç molt especial, que en àrab es deia *munna*. Era una mona, tal com la coneguem en estos moments.

Quan la filla del senyor va menjar eixe dolç va trobar una gran milloria. A poc a poc es va posar bé. Va sanar

gràcies al pa cremat que li havia donat la dona. Tots es van posar molt contents, en especial el senyor, el pare de la donzella. Des d'eixe moment el *panquemao* es va popularitzar molt, de manera que molta gent va al poble d'Alberic a comprar les famoses mones, en especial el dia de Diumenge de Rams i en Pasqua. Des d'eixe moment, i cada vegada més, el poble és conegut com el dels *panquemaos*.

Tot això és un conte, una llegenda que circula de pares a fills, però el ben cert és que els dolços que es fan en els forns del poble (*panquemao*, arnadi, pastissets de moniato i altres) són deliciosos i molt semblants en color i sabor als que podem trobar en terres dels països àrabs, signe indubtable del pas dels àrabs per les terres valencianes, com és el cas de comarques com la Ribera, la Costera, la Vall d'Albaida... ¿Serà en part veritat la llegenda? Molt probablement no ho sabrem mai, però el que és ben cert és que paga la pena passar pel poble d'Alberic i tastar els famosos *panquemaos* i visitar una villa amb segles d'història. Benvinguts a la nostra terra.

6. ELS JOCS I ELS ESPORTS

El joc forma part de la nostra vida. La persona necessita d'un temps d'oci, d'uns moments per a relaxar-se, per a canviar de pensaments, per a reflexionar i disfrutar de la intensitat dels instants que la vida ens aporta.

El joc s'incorpora en l'escala de valors necessaris per a la nostra vida. Les societats d'unes altres èpoques són conegudes per les seues manifestacions en tots els terrenys: en el treball, en la manera d'educar, de comportar-se, en el seu tarannà i, evidentment, en la manera com organitzen el seu temps lliure.

Arrelats en la vida dels nostres pobles trobem alguns jocs que han marcat època i han ocupat el temps i l'espai. Encara alguns d'ells són coneguts en els nostres pobles a partir de la pràctica que la colla d'amics fa gala. Trobem el sambori, el joc de la trompa o baldufa, la petanca, el canut, el pic i pala, les dames, joc de bitles, el canut, jugar al rogle, milotxa o catxerulo, el joc de les xapes, joc de daus, pic i pala, els escacs, el dòmino, les corregudes de joies, la columbicultura, els jocs

de cartes, les pràctiques amb els cavalls (principalment el tir i arrossegament, etc.).

Un dels jocs tradicionals més conegut i practicat és el sambori. De Pérez Contel (1990), especifiquem les regles del dit joc.

SAMBORI

Aquest joc es practicava en dues modalitats: la de xics i la de xiques. El joc per a xicons s'executava damunt el dibuix geomètric representat amb 10 caselles.

Les jugades són iguals al número de caselles. El jugador llança la tella, començant pel número u i seguint en ordre ascendent. Saltant a peu coixo es xafen les caselles 1, 4 i 7 i les caselles pars 2-3, 5-6 i 8-9 s'aixafen amb un peu només i alhora cada parella. Cal descansar a la casella 10. Cada jugador ho fa avançar de l'1 al 10 i tornant en sentit contrari, començant i acabant fora. No s'aixafa la casella on és el teix.

Un dels nombrosos jocs de sambori executats per xiquetes és de sis números. Aquest, a diferència de l'anterior, s'hi juga per parelles.

Cada parella hi actua en caselles i carrers diferents. Els moviments són els mateixos que els realitzats al sambori de deu números. Quan algun membre de l'equip falla, la parella cedeix el torna a l'equip contrari.

En el terreny esportiu, el futbol, amb una relativa tradició, i la pràctica de la pilota valenciana, amb una llarga trajectòria, són els esports més coneguts. El joc de la pilota és el joc més genuí valencià. Conserva un vocabulari específic que el caracteritza. Remetem el lector a l'annex 2, on apareix una llista de paraules característiques del joc de la pilota, que es conserva intacte quan es practica en els nostres trinquets i els nostres carrers.

Tot i que hi ha diversos jocs de cartes, els més habituals, segons zones, són el truc i el guinyot, les normes dels quals presenten lleugeres variacions d'uns pobles a uns altres.

El terme *joc* i tot el que gira al seu voltant genera tot un ventall de locucions i frases fetes molt emprades pels valencianoparlants habitualment, com ara *joc d'atzar* o *de sort*, *joc prohibit*, *joc d'envit*, *joc de mans*, *joc de paraules*, *fer joc* (a algú), *fer bon joc*, *joc net*, *joc brut*, *pensar en joc*, *posar en joc*,

tindre bon joc, *tindre mal joc*, *joc de roba blanca*, *joc de café*, *no tindre joc*, *fer el joc* (d'algú), *ser un joc de xics*, *ser un joc de xiques*... A més, cada joc específic genera tot un lèxic consolidat que el caracteritza, com ara el lèxic del *truc*, el més genuí dels jocs de cartes que es practica als pobles valencians (*truque*, *retruque*, *quatreal*, *la partida*, *envit*, *torne a envidar*, *la falta*, *la manilla d'espases*, *la manilla d'oros*...).

7. LLENGUA I CULTURA POPULAR

La nostra cultura popular es compon, a més de la gastronomia, de la manera com passem el temps lliure, de les manifestacions artístiques, i d'altres aspectes que hem esmentat amb anterioritat, com la llengua, amb els vessants parlat i escrit.

Hi ha un ample ventall de manifestacions de l'anomenada literatura popular, que empra la llengua del poble en la manera planera com el poble la utilitza. N'indiquem algunes: refranys, locucions, frases fetes, dites, endevinalles, goigs, representacions teatrals, romanços, llegendes, rondalles... Tenen la característica comuna que solen passar d'una generació a l'altra de manera oral, ja que, generalment, no és una literatura que s'escriu. Passa dels uns als altres per la via de la cançó, de la representació teatral, de les expressions orals. En la major part d'ocasions es desconeix el nom de l'autor que ha fet les composicions a què ens estem referint. Tot seguit relacionem algunes de les més importants manifestacions de l'anomenada literatura popular, que formen part del nostre món.

El refrany és un conjunt de paraules que formen una composició curta, a l'estil del proverbi, en què es diu en poques paraules tot un seguit de significats o qüestions al voltant d'una paraula o idea central. Per a entendre ben bé el refrany cal aprofundir en el fons, ja que se sol utilitzar la metàfora com a recurs. Tot seguit transcrivim alguns exemples de refranys, en este cas referits al camp semàntic del menjar i beure molt coneguts en les nostres terres: *On mengen dos, en mengen tres*; *qui té fam ensomnia rotllos*; *l'arròs fa el ventre gros*; *pardal que vola, a la cassola*; *el que no t'hages de menjar, deixa-ho socarrar*; *com més sucre, més dolç*; *a la taula i al llit, al primer crit*; *tindre més fam que Garró*; *l'aigua fa la vista clara*, *carabassa, ni poca ni massa*; *Ponent, aigua fresca i vi calent*.

La dita naix a partir de fer una determinada afirmació sobre algú o alguna cosa. Al llarg de la història s'han construït dites en referir-se a una determinada persona, un col·lectiu de gent d'un ofici determinat, d'una associació, gent d'un poble o comarca, etc. Les dites tenen una forma clara i un fons que ens explica el doble sentit que quasi sempre existix. Indiquem tot seguit algunes dites:

Les xiques del Ballestar
són moltes i valen poc,
pa rostir una sardina
l'arrastren per tot lo foc.

Mare de Déu de Lledó,
gardeu-me la lledonera,
que me'n vaig a Castelló,
vora de la Magdalena.

En la mar se cria el peix,
en les séquies, les anguiles,
en la Ribera, l'arròs,
i en els rosers, roses fines.

Si vols fer-te ric
ves-te'n a Alberic
i si en vols ser més
vés a Massalavés.

Alacant per a les barques;
Xixona per al raïm;
i per a xiques boniques,
Castalla, Ibi i Onil.

Una endevinalla és —com se sap— una composició, generalment, en vers, que es refereix, d'una manera no del tot clara, a un concepte, a una persona, a un animal o a una cosa que cal endevinar. Les endevinalles solen començar dient «endevina, endevinalla», però no sempre. Indiquem alguna de les endevinalles més conegudes, que passen de pares a fills per tradició oral, o és l'escola qui actua, en ocasions, com a agència transmissora.

Endevina, endevinalla:
quin ocell pon a la palla?
(La gallina)

Amb una lletra al darrera
i un aliment al davant,
per tota bona cuinera
és útil i interessant.
(La paella)

És un arbre amb dotze branques,
cada branca un niu compon.
cada niu té set ocells
i cada ocell el seu nom.
(L'any)

Redó com la lluna
i blanc com la sal.
El fan de llet pura.
I no ho torne a contar.
(El formatge)

En la cultura popular, el goig és una composició poètica que es canta, o s'ha fet per a ser cantada, en llaor d'algun personatge religiós. Per molts dels nostres pobles existixen aquesta classe de manifestacions. Recordem un goig, bastant conegut en terres valencianes.

Empareu-nos nit i dia
en totes necessitats,
puix que sou Verge Maria,
Mare dels Desemparats.

El romanç és un relat rimat que ha arribat als temps actuals a partir de la tradició oral i de la recopilació que en algun moment s'ha fet del conjunt de romanços i que rep el nom de *romancer*. Posem l'exemple d'un fragment d'un romanç popularitzat amb versions mínimament diferenciades d'uns territoris a altres.

A la vora de la mar
hi ha una donzella,
que broda un mocadoret
per a la reina.

Quan està a la mig brodar,
li falta seda;

gira els ulls cap a la mar,
veu una vela [...]

Una llegenda és un relat oral que es basa en un fet real que ha tingut molta importància en algun temps per a la vida d'una determinada col·lectivitat. En canvi, a diferència de la llegenda, la rondalla no està basada en un fet real, sinó que allò que està present és tot fantasia, imaginació.

El món de la festa genera gran quantitat de frases fetes, locucions, refranys i unes manifestacions de literatura popular, com es pot veure en els exemples que tot seguit incloem: *fer festa, vestit de festa, festa de carrer, festa major, donar una festa, festa de guardar, festa llevada, segona festa, tindre festa, com una festa de carrer, ja vindrà la festa del meu carrer, tinguem (o acabem) la festa en pau, aigualir la festa, cada dia no és festa, a una gent repiquen i a l'altra fan festa, més val una festa que dos diumenges, la bona festa comença la vespra, les festes majors causen (o porten) dolors, festa de vila, tanca la porta i fila, festa de foc, no la veges mai de prop*. Pel que fa a les fires, fem el mateix i indiquem alguns exemples significatius: *lo que es guanya en molts mercats es perd en una fira; lo que han guanyat en set fires, ho perden en un porrat; a la fira no vages si no tens diners: veuràs moltes coses i no tindràs res; a la fira no vages si no tens diners i a la Mare de Déu d'Agres si no tens promés*.

8. CULTURA POPULAR I PEDAGOGIA

El projecte de decret per a l'establiment del currículum escolar per a l'àrea denominada com a Cultura Valenciana estableix que serà impartida en quint curs d'Educació Primària per espai d'una hora setmanal. Com que no s'ha dissenyat encara el projecte del desplegament del currículum en Educació Secundària Obligatoria no coneixem si les autoritats acadèmiques tenen el projecte d'abordar la dita àrea educativa en etapes educatives diferents de l'ensenyament primari.

En el 5é curs d'Educació Primària s'establixen tres blocs per a incloure tots els continguts, i que tot seguit enumerem:

Bloc 1. L'espai geogràfic valencià

Es pretén una aproximació a l'entorn que envolta un poble, una comarca, etc. La justificació de la presència dels

continguts d'este bloc ve donada en pensar que el medi influïx en els diferents àmbits del comportament de les persones i que, per tant, el seu coneixement facilitarà la comprensió de tots els elements que conformen la cultura valenciana.

S'abordaran aspectes relacionats amb la situació geogràfica, el relleu, el clima, la hidrografia, la flora, la fauna, l'aprofitament dels recursos de l'entorn, l'obtenció tradicional de productes, l'aigua, la incidència humana sobre el medi...

Bloc 2. Les arrels de la Comunitat Valenciana

S'estudiarà la història del poble, de la comarca, etc. Posant-la en relació amb uns altres indrets.

Bloc 3. Un projecte comú

Es pretén que es tinga en compte la repercussió en la societat valenciana del poble valencià, en tant que les tradicions i els costums estructuren i marquen la identitat del poble valencià. Les festes constitueixen un element bàsic en este apartat, així com les fires i els mercats, la medicina natural, els jocs, la cuina valenciana, la música... tot un patrimoni que es transmet de generació en generació i que dóna sentit al poble.

Tenint en compte este plantejament de continguts i el mateix establiment de l'àrea de Cultura Valenciana, considerem oportú realitzar les puntualitzacions que tot seguit indiquem:

1. Es veu com a positiu que es contemplen els continguts propis de la cultura valenciana en el currículum escolar. Això significa donar importància a allò propi que, amb la seua inclusió com a matèria d'estudi s'eleva a la categoria de científic i acadèmic tot un ventall de continguts que en l'escola tradicional restava bandejat i relegat a cultura i educació de segona categoria.
2. Els continguts indicats en el projecte de currículum no són molt diferents dels establits l'any 1995 per a l'àrea de Cultura Popular, catalogada el seu dia com a assignatura optativa per a ser cursada en Educació Secundària Obligatoria. Apareix una gran coincidència. És obvi.
3. També considerem oportú assenyalar que és un encert que l'àrea siga considerada com a obli-

- gatòria per a tot l'alumnat que curse 5é any d'Educació Primària. Amb esta determinació s'ha avançat molt, ja que no veiem convenient que sols alguns alumnes s'aproximen directament a l'estudi de la pròpia cultura.
4. Els diferents elements de contingut generen un ric llenguatge específic que és un signe ben clar de la pròpia cultura. No té sentit que l'assignatura de Cultura Valenciana s'estudie emprant una llengua diferent del valencià.
 5. Cal considerar que els continguts que s'arrepleguen com a inherents a la Cultura Valenciana s'hagen d'estudiar únicament i exclusiva en arribar a 5é curs d'Educació Primària. Cal que es contemplen contínuament i en totes les edats, tot i que no existisca, tret del cas indicat, una assignatura o àrea específica per al seu estudi i tractament.
 6. Els continguts indicats com a propis de Cultura Valenciana o de Cultura Popular Valenciana han de ser tractats establint tot tipus d'interaccions amb el treball pedagògic que es duga a terme en la resta d'àrees, en especial en les noves àrees de Ciències Socials i Ciències Naturals, àrees que naixen a partir d'un desdoblament de l'antiga àrea de Coneixement del Medi Natural, Social i Cultural, on ja era obligatori el tractament d'elements propis del que s'anomena *cultura valenciana*.
 7. De qualsevol manera, tampoc creguem que Cultura Valenciana haja de ser tractada com a obligatòria sols en Educació Primària. Hauria de continuar estudiant-se de manera obligatòria també en Educació Secundària, especialment en Educació Secundària Obligatòria, i això no únicament dins del marc específic de l'àrea que en el seu cas pugua establir-se, sinó en les diferents assignatures i des dels diversos vessants que són propis en cada cas.
 8. La metodologia utilitzada a l'hora d'establir els diversos processos d'ensenyament-aprenentatge ha de ser una metodologia activa i participativa, on es contemplen tot tipus de recursos, com ara les

fotografies, la ràdio, la televisió, Internet i, en especial, el medi que envolta l'alumne. Els alumnes han de *viure* l'assignatura. Considerem molt positiu l'aparició, en augment any rere any, de museus i exposicions permanents que tenen la cultura popular com a centre d'interés. Per posar-ne un exemple, podem parlar del Museu Valencià d'Etologia de la Diputació de València, que tracta diferents elements, com ara l'exposició permanent de «Secà i muntanya», que integra elements com els espais (el bosc, la fusta, el guix, la pedra en sec, la neu, el carbó, el pasturatge, la mel, l'oci...), el fet de treballar (el ferro, espart i boga, canya i vímet, el cereal, l'era, el molí, la vinya, la pansa, el vi, l'oliva, l'oli...), habitar (cosir i solsir, el formatge, la manança...) o conviure (mort, naixement...). La visita a eixe tipus de museus i d'exposicions es fa no sols convenient per a un bon aprofitament didàctic, sinó obligatori, indispensable, vaja, per a una bona integració i millor comprensió dels elements de continguts propis de la cultura valenciana.

9. Tot i que encara no s'ha estudiat suficientment la cultura popular, no seriem justos si no admetérem que, cada vegada més, els estudis, les investigacions i la consideració del llenguatge popular per part dels nostres escriptors i les nostres editorials va en augment, cosa que resulta de molta utilitat com a instruments que complementen l'acció de l'escola com a agència educativa i aculturalitzadora de primer orde.

9. BIBLIOGRAFIA

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2010): *Vocabulari del joc de pilota*, València, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- (2010): *Regles del joc de pilota*, València, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- AJUNTAMENT DE LLÍRIA (2014): *La memòria dels oficis perduts. Els fornellers de Lliria*, Lliria, Ajuntament de Lliria.
- ALBEROLA, E. - PERIS, M. (1927[?]): *Refranyer valencià*, València, Arte y Letras.
- ARAZO, M. A. - JARQUE, F. (1986): *Artesanos de Valencia*, València, Diputació de València.

- (1979): *Nuestras fiestas (nostres festes)*, València, Vicent Garcia Editors.
- (1984): *Mercados de Valencia*, València, Ajuntament de València.
- (1996): *Arquitectura popular valenciana*, València, Diputació de València.
- ARIÑO, A. (dir.) (1995): *Festes d'estiu*. València, Conselleria de Cultura.
- BAEZA, C. - RODRÍGUEZ, J. V. (1995): *València: pueblos en fiesta*, València, Diputació de València.
- CARBONELL, O. - TORMO, J. - COLOMINA, J. (2012): *Tesor del valencià meridional*, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil Albert.
- CABRERA, M. Roser - CATURLA, Joaquim G. (1998): *Història de la vida quotidiana*, Alzira, Bromera.
- DDAA (1981): *Gran enciclopèdia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- DDAA (1990): *Historia de las Fallas*, València, Levante-El Mercantil Valenciano.
- DDAA (1991): *Gran enciclopèdia valenciana*, València, Difusora de Cultura Valenciana.
- DDAA (1995 a 1997): *Las observaciones de Cavanilles, dos-cents anys després*, 4 vols., València, Bancaixa.
- DDAA (1999): *Calendari de festes de primavera de la Comunitat Valenciana*, València, Bancaixa.
- DDAA (2001): *Calendari de festes d'estiu de la Comunitat Valenciana*, València. Bancaixa.
- DDAA (2002a): *Calendari de festes de tardor de la Comunitat Valenciana*, València, Bancaixa.
- DDAA (2002b): *Calendari de festes d'hivern de la Comunitat Valenciana*, València, Bancaixa.
- DOMÉNECH, J. L. (1996): *Estudi integral d'una comarca: La Ribera Alta*, València, Associació de Cronistes del Regne de València.
- (2002): *La parla de Tous, manifestació de la Cultura Popular*, València, Associació de Cronistes Oficials del Regne de València.
- (2004): *La Cultura popular a estudi*, València, Associació de Cronistes Oficials del Regne de València.
- DOMÉNECH, J. L. et alii (1999): *Cultura popular. Llibre de l'alumne*, Alcoi, Marfil.
- DOMÉNECH, J. L. et alii (1999): *Cultura popular. Llibre del professor*, Alcoi, Marfil.
- DOMÉNECH, J. L. et alii (2004): *Frases fetes i locucions*, Alcoi, Marfil-Levante-EMV.
- DOMÍNGUEZ, M. (1979): *Els nostres menjars*, València, Vicent García Editors.
- GIL, M. - BENEDITO, R. (1991): *A escullar*. Castelló, Caja Segorbe-Caja de Valencia.
- GONZÁLEZ, M. (2000): *Frases fetes al nord de la Llengua. Diccionari de les comarques de Castelló*, Castelló, Diputació de Castelló.
- LICERAS, M.V. (1991): *Indumentaria valenciana. Siglos XVIII-XIX*, València, Federico Doménech.
- MARGARIDA, M. (1995): *Endevinaller*, València, 3 i 4.
- MARTÍ, A. (1981): *Plantas aromáticas. Fullets per a l'escola-2*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- MARTÍ, C. (1984): *Les nostres endevinalles*, València, L'Eixam.
- (1988): *Els nostre refranyer*, València, L'Esquer.
- MARTÍNEZ, F. - PALANCA, F. (1991): *Utilitatge agrícola i ramaderia*, València, Edicions Alfons el Magnànim.
- MILLO, L. (1980): *Carrers i racons de València*, València, Ajuntament i Diputació de València.
- (1982): *El joc de pilota*, València, Tres i Quatre.
- (1984): *La taula i la cuina*, València, Diputació Provincial de València.
- (1992): *La gastronomía de la Comunidad Valenciana*, València, Levante-El Mercantil Valenciano.
- MIRA, J. F. (1985): *Temes d'etnografia valenciana*, vol. 3, València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- MONFERRER, A. (2004): *El romancer valencià: antologia*, Picanya, Edicions del Bullent.
- PELLICER, J. (1991): *Herbari breu de la Safor*, Gandia, Universitat Popular de Gandia.
- PÉREZ CONTEL, R. (1990): *Jocs medievals infantils a València*, València, Ajuntament de València.
- ROSSELLÓ, V. M. (1995): *Geografía del País Valencià*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- SANCHIS GUARNER, M. (1978): *La llengua dels valencians*, València, Tres i Quatres.
- (1982): *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, València, Tres i Quatre.
- SOLER CARNICER, J. (1997): *Valencia pintoresca y tradicional*, València, Carena Editors.
- TORRENT, V. (1990): *Música popular*, València, Institució Alfons el Magnànim - Levante-El Mercantil Valenciano.

10. ANNEXOS

ANNEX 1

Lèxic bàsic de cultura popular valenciana (a partir de *Cultura popular*. Marfil)

absenta
aladre
alardo
albaes
albarda
algeps
allipebre

almàssera
ambaixada
apitxat
apotecari
apuntà
arcabús
arnadí
arrop i tallaetes
assagador
assumpció
assut
atuell
baia
baldufa
bàndol
barranc
barret
barxa
birbar
birles
borra
botja
bresca
brial
cadafal
escala i corda
esportí
estàndard
estany
estatut
estrenes
falç
falçonet
falla
farratge
fes
Festa o Misteri d'Elx
fira
foguera
folies
frase feta

fur
gaiata
galotxa
galotxeta
gaspatxo
gavina
gipó
goig
gola
guinyot
ham
ingredient
interferència
julivert
justa
litúrgic, -a
llegenda
llibrell
llibret
llorer
llotgeta
llotja
magrana
malnom
manlleu
mantellina
manyà
màrfega
matxo
melva
meridional
morera
mossàrab
ninot
nit d'albà
nit de l'olla
nòmada
normalització
normativa
normativització
nyora

occità
 olla
 olleria
 orfeó
 orxata
 pa cremat
 paella
 pebrella
 pescar al bou
 petanca
 pic i pala
 pinta
 piuleta
 plantà
 polsim
 porcellana
 porrat
 postisses (o castanyoles)
 pou
 pregó
 provençal
 proverbi
 raspall
 refrany
 registre
 rent
 ritual
 rogativa
 rogle
 romanç
 romanç del cec
 rondalla
 rotllo
 rusc
 sacarina
 sacramental
 sagnadora
 sajolida
 salmorra
 salpassa
 salsa

sambori
 saragüells
 sàrria
 sedàs
 sedentari
 sensomotriu
 sèrum
 setial
 simitarra
 socialització
 sorra
 superstició
 taba
 tabalet
 taperera
 taula de canvis
 tavella
 tella
 terrissa
 tir i arrossegament
 transhumant
 trapig
 traspuar
 trinquet
 tronador
 truc
 trull
 vaqueta
 vellut
 vímet
 vitet
 xufa

ANNEX 2

Lèxic bàsic del joc de pilota (Acadèmia Valenciana de la Llengua)

a curtes
 a llargues
 alts
 assentada
 banca
 blau

bolinxó
bona
carrer
cartutxo
cavaller
dau
davanter, -a
de bot de braç
de bragueta (o de butxaca)
de calbot
de carxot
de govarella
de manró
demane!
desafiament
didal
empomar
encalar
escala i corda
escaleter, -a
falta
ferida
feridor, -a
ferir
frare
frontó
galeria
galotxa
galotxes
home bo
joc
llosa
llotgeta
marxador, -a
marxar
mitger, -a
mola
muralla
parada
passador, -a
perxa

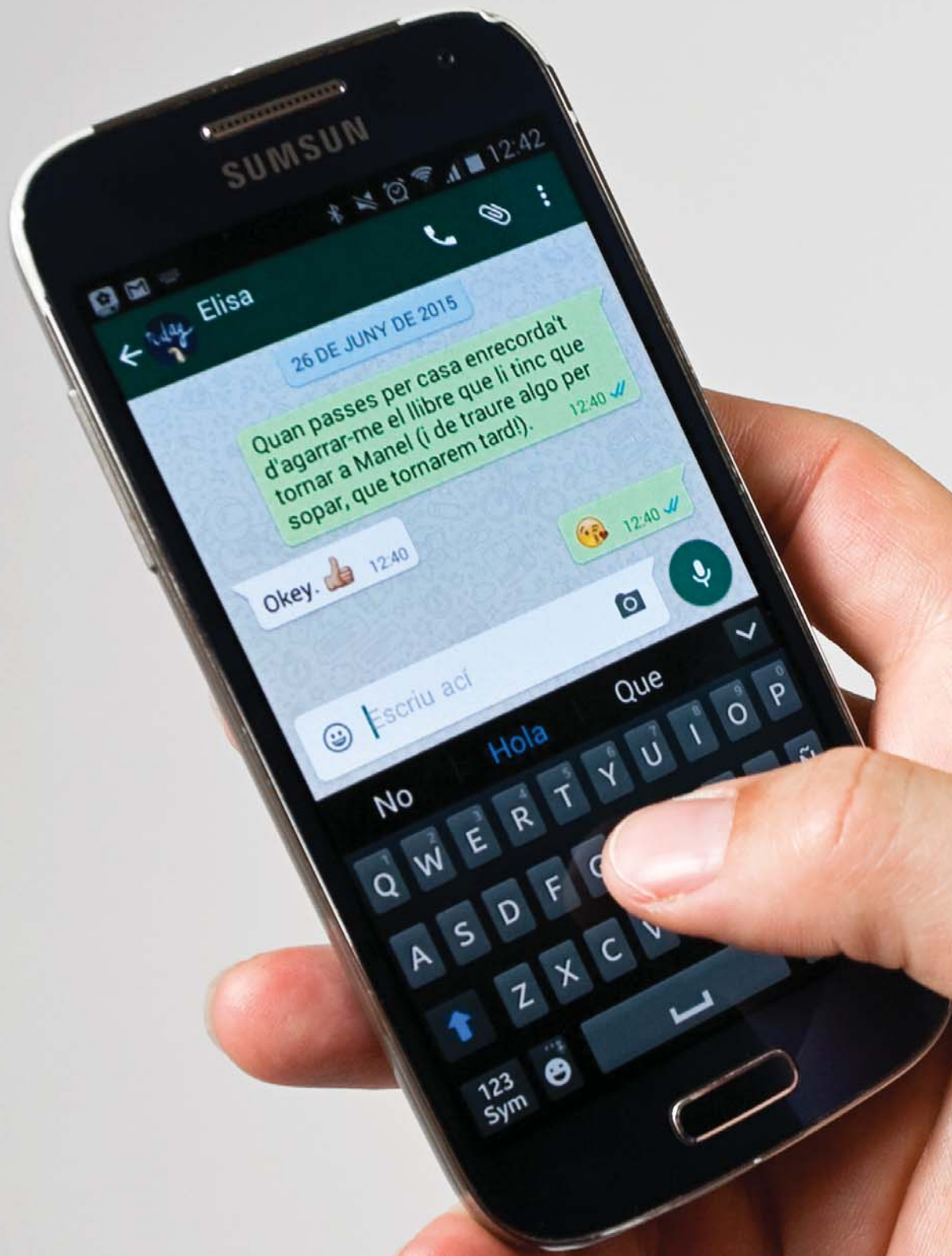
pilota de badana
pilota de vaqueta
pilotari
punter, -a
quinze
raspall
raspoter, -a
rest
restar
roig
tamborí
traedor, -a
traure
travessa
treta
trinquet
va de bo!
vestir-se de blanc
volea

ANNEX 3

Vocabulari relacionat amb l'ofici de forniller

a risc
aljub
arrematant
botilla
cabrassa (quebrassa)
calciner
carboner
carregadors (paradors)
carreter
carrilada
carro
clotxa
corbella cendrera
cordes
corral
feix
font
fornilla
forniller

galguer
garbó
guia
jornal
llenya baixa
maset
paridera
partida
tall
tallador
terç
zelador

SUMSUN

12:42

Elisa

26 DE JUNY DE 2015

Quan passes per casa enrecorda't d'agarrar-me el llibre que li tinc que tornar a Manel (i de traure algo per sopar, que tomarem tard!). 12:40 ✓✓

Okey. 👍 12:40

😊 12:40 ✓✓

Escriu ací

No Hola Que
Q W E R T Y U I O P
A S D F G H J K L
Z X C V B N M
123 Sym

ELS DIFERENTS NIVELLS DE LLENGUA: LA VARIETAT ESTÀNDARD I L'EXPRESSIÓ DE LA COL·LOQUIALITAT

Josep Lacreu

INTRODUCCIÓ

Tot i que l'*estàndard*, el concepte de *varietat estàndard* des d'un punt de vista lingüístic, ha assolit una gran vigència des de fa algunes dècades, no deixa de tindre uns perfils ambigus, que en la pràctica fa que es concrete en formulacions distintes, i a vegades fins i tot contradictòries. Bàsicament, estes contradiccions deriven de dos visions diferents de l'estàndard. D'una banda, l'estàndard és vist com un registre lingüístic, situat entre l'expressió culta i l'expressió col·loquial, és a dir, entre les manifestacions literàries de l'idioma i l'ús espontani no sotmés a cap mena de control derivat del coneixement de la norma lingüística. D'altra banda, l'estàndard és entés també com una varietat dissenyada artificialment per a facilitar la comunicació interdialectal, és a dir, com una mena de *koiné* constituïda per les formes comunes del conjunt de la llengua, que bandeja, consegüentment, els elements específics diferencials de cada dialecte. Qualsevol d'estes concepcions de l'estàndard, en la pràctica, s'entretix, tant si es fa explícit com si no, amb la perspectiva diatòpica: no és el mateix —portant esta reflexió a un terreny més pragmàtic— parlar de l'estàndard des de València que fer-ho de Barcelona estant. En el fons, estes elucubracions no deixen de ser raonaments teòrics de caràcter especulatiu fets, ben sovint, amb un caràcter atemporal i —si se'm permet el neologisme— aespacial; és a dir, desconnectats del temps i de l'espai que ens ha to-

cat viure. Però l'estàndard, per la seua pròpia essència, perquè pugua tindre un caràcter funcional, no pot deslligar-se de les limitacions i restriccions associades a les circumstàncies polítiques, als prejudis socials, als canals de distribució de llibres, a l'àmbit de difusió dels mitjans de comunicació i, en definitiva, a tot allò que condiona la comunicació social. I, a més, s'ha de tindre ben present que les realitats socials són canviants i enormement complexes, i consegüentment no es poden traslladar mimèticament els esquemes conceptuals d'un context a un altre sense més ni més. Cal fer un esforç permanent per a valorar l'adequació d'un esquema teòric a la realitat social a què es vol aplicar.

I dit tot això amb una pretensió purament introductòria, a fi de situar el lector en la problemàtica teòrica que comporta definir l'*estàndard*, intentaré ara fer-ne una aproximació didàctica, amb l'objectiu últim d'extraure algunes idees que puguen ser útils per a afrontar les necessitats de comunicació més preemptòries.

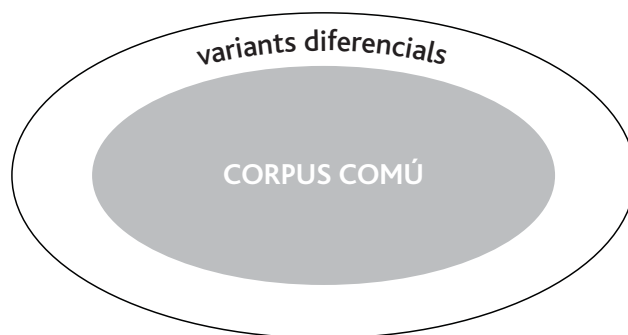
LA LLENGUA

Començaré pel principi, per la matèria primigènia de la qual emana qualsevol proposta estandarditzadora, per la *llengua*, i aniré fent una aproximació escalar fins a arribar a l'estàndard. Els sobreentesos són sovint una font tremenda de confusions. Així que no ens deixem res pel camí.

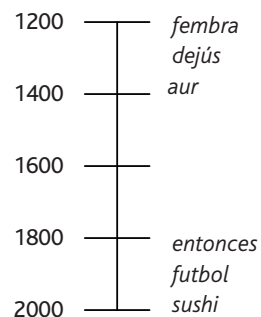
Què és, doncs, una llengua? Sense entrar en disquisicions profundes, que em desviarien excessivament del trajecte que m'he traçat, la llengua pot definir-se com un codi constituït per paraules i estructures morfosintàctiques que fan servir els membres d'una comunitat per a comunicar-se entre si. Però les llengües no són compactes. Cada individu, cada poble, cada comunitat, té unes peculiaritats que el singularitzen, siga per la manera de pronunciar les paraules, pels mots específics que fan servir o per l'ús de determinats trets morfològics o sintàctics distintius. Cada llengua té, per tant, un conjunt d'elements compartits per tots els parlants, que podem anomenar *corpus comú*, i una sèrie de recursos expressius singulars, que distingixen uns parlants d'altres, que podem anomenar *variants diferencials*. I això tant si observem la llengua des d'un punt de vista diacrònic com diatòpic, és a dir, amb una perspectiva cronològica o espacial. Per a exemplificar simbòlicament esta idea, i circumscriuint-nos a l'àmbit del lèxic, que és el més fàcilment reconeixible, podem dir que les paraules *porta*, *taula* o *finestra* formen part del corpus comú de la llengua. Ja apareixen profusament usades en els escriptors clàssics: «E lo dit Pere Ros esperava'l a la porta» (Llibre de la Cort del Justícia de València, 1287); «dormen en terra e sobre una taula» (Sant Vicent Ferrer: Sermons, 1410); «Lo miserable rey, perseguint les cruels dones, saltant per la matexa finestra» (Joan Roís de Corella: Proses mitològiques, 1460). I és evident, sense necessitat d'avaluar-ho amb cap autor, que són també utilitzades actualment per tots els parlants de la llengua. El corpus comú, efectivament, està constituït per milers de paraules que, com les esmentades a tall d'exemple, compartim amb la resta de parlants de la nostra llengua. Podem il·lustrar-ho amb el gràfic 1.

Com hem dit, les variants diferencials són aquelles formes privatives d'un conjunt de parlants, i podem distribuir-les en dos eixos: un de temporal i un altre d'espacial (gràfic 2). En l'eix temporal tenim, en l'extrem superior, el que representaria figuradament les manifestacions més antigues de la llengua, els *arcaïsmes*, és a dir, aquelles paraules que es deien en un temps passat i que actualment han perdut la seua vigència, com per exemple *fembra*, equivalent a 'dona' («y aquell jaqueix volent costum de fembra?», Ausiàs March: *Poesies*); *dejús*, que significa 'davall' («Mas deveu pensar que

GRÀFIC 1: LA LLENGUA

GRÀFIC 2: EIX TEMPORAL

só ja en tal edat que dech exir dejús les ales de ma mare», Joanot Martorell: *Tirant lo Blanch*), o *aur*, que significa 'or' («Si alcú pendrà préstet d'altre de diners o d'argent o d'aur o d'altra cosa», *Furs de València*).

En este mateix eix temporal, però en l'extrem inferior, el que representa l'etapa més recent en l'evolució de la llengua, tenim els *neologismes*. Estes paraules apareixen per la necessitat de designar els nous objectes que es van creant o bé pel simple contacte amb altres llengües. Podem plasmar ara de manera simbòlica els neologismes en tres paraules: *entonces*, *futbol* i *sushi*. I no entre ara a valorar si els manlleus són necessaris o innecessaris, barbarismes o no. Simplement, són paraules que comencen a usar-se en una determinada fase de l'evolució de la llengua.

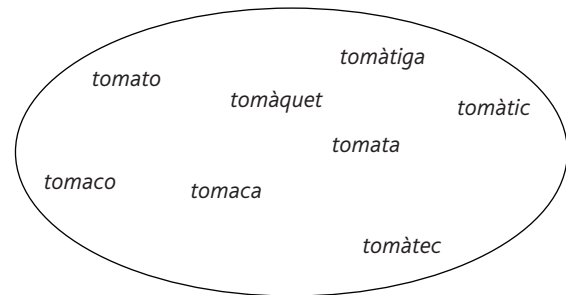
En l'eix espacial (gràfic 3), tenim les variants diatòpiques, és a dir, els dialectalismes, les formes pròpies d'una àrea espacial determinada. No parla igual, evidentment, una persona d'Elx que una de Borriana, ni una de Vinaròs que una altra de Girona o de Menorca. Podem il·lustrar este grup de paraules amb els noms que reben alguns productes hortofrutícoles. Així, per a referir-nos al fruit anomenat en la terminologia científica com a *Solanum lycopersicum*, tenim noms populars tan variats com *tomaca*, *tomata*, *tomato*, *tomaco*, *tomàquet*, *tomàtec*, *tomàtic* o *tomàtiga*.

La variació pot ser de caràcter purament formal, com en l'exemple que acaba de referir, o ser el resultat de l'evolució autònoma d'ètims diferents, com en *dacsa*, *panís*, *blat de moro*, *moresc*, *blat indi*, *millot* o *trepó*.

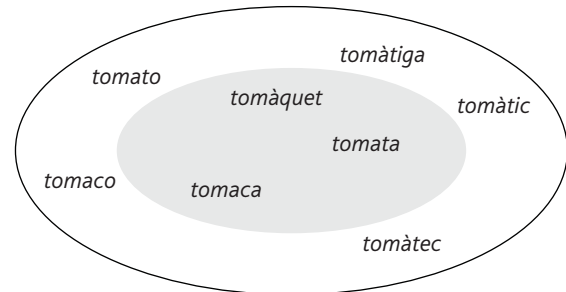
Tot i que a vegades la variació és vista amb recel, com una amenaça a la unitat de la llengua, no té per què ser necessàriament així. La variació és consubstancial a qualsevol llengua. La normativa de certes llengües és més laxa que la d'altres, si bé totes tendixen a introduir-hi restriccions. Observem novament, a través del gràfic 4, el contrast entre la llengua real i la normativa en relació amb el conjunt de variants que acabem de veure.

Les variants que estan situades dins del cercle ombrejat interior són les que accepta la normativa lingüística de l'AVL. Altres diccionaris, com el de l'Institut d'Estudis Catalans, accepten altres variants, com *tomàtiga*, *tomàtic* i *tomàtec*. Els límits entre variació formal i sanció normativa no sempre són

GRÀFIC 3: EIX ESPACIAL

GRÀFIC 4: VARIACIÓ I NORMATIVA LINGÜÍSTICA

fàcils d'establir. De fet, altres vegades és el diccionari de l'AVL el que accepta més variants, com en el cas del tubèrcul de la planta coneguda científicament com a *Solanum tuberosum*, en què estan presents *creilla*, *patata*, *pataca*, *trumfa* i *trufa*, mentre que l'IEC restringeix la variació a *patata*, *creilla* i *trumfa*. I encara hi ha altres variants, com *patana*, pròpia d'algunes comarques rosselloneses, o *trumfo*, que es diu en algunes comarques catalanes, que no estan sancionades per cap diccionari normatiu. És difícil, com déiem abans, establir fronteres nítides entre el que és raonable acceptar normativament i el que no ho és. Cal valorar l'extensió de cada variant, la seua tradició literària, el grau d'identificació dels parlants amb cada una d'eixes variants, la receptivitat consegüent a acceptar-ne d'altres que substituïsquen les pròpies... És complicat de diri-

mir, perquè hi intervenen elements que no sempre són fàcils de mesurar. Siga com siga, cal acceptar que les variants no són bones o roïns en termes absoluts. La selecció normativa depèn de molts factors. No es pot dir que les millors variants són les més fidels a l'etimologia, i la resta són deformacions. Això seria molt reduccionista. I tremendament fals. Les més pròximes a l'ètim del qual deriven són, en tot cas, les variants més conservadores. Si aplicàrem eixe criteri sistemàticament, caldria revisar, per exemple, la preferència que alguns diccionaris atorguen a *mntanya* en compte de *montanya*, o a *resplendor* en lloc de *resplandor*, i a tants altres mots, com *sípia*, *sínia*, *dipòsit*, *cementiri*, *nedar*, *llençar*..., que, per una causa o altra, han experimentat variacions respecte a la forma llatina primitiva. Estes últimes formes no són les preferents en valencià. Però el raonament és igualment vàlid. O potser més encara, perquè precisament posen en relleu que la fidelitat a la forma llatina no ha pesat molt a l'hora de donar-los preferència. La raó per la qual han esdevingut principals en el diccionari de l'Institut és, simplement, perquè són les formes més usades a Catalunya. I, per tant, acceptant este principi d'actuació lexicogràfica, ¿no seria igualment raonable acceptar que determinades formes valencianes, amb una tradició antiquíssima, que es conserven actualment amb plena vigència, encara que se separen de les etimològiques, siguen també acceptades? I, abandonant les formulacions vagues de caràcter generalista i anant al terreny de les paraules concretes, ¿són vulgarismes les formes *giner* o *llançol*? L'Acadèmia les ha acceptades amb una cautelosa marca de col·loquialitat, que, traduït pragmàticament en termes més comprensibles, a banda de l'obvietat que suposa constatar que es diuen col·loquialment, es pot entendre també com una fórmula lexicogràfica de *despenalització* d'estes variants, és a dir, de traslladar als usuaris de la llengua el missatge que, quan diuen *giner* o *llançol*, no estan parlant malament. Al cap i a la fi, parlen igual que Martín de Azagra, justícia de Cocentaina, que l'any 1275, en el Llibre de Cort de la ciutat, exhortava el moro Abdulhuaheb perquè «devia dar en lo mes de giner per les rendes que trasch d'almoneda en l'an de mil CCLXXIII»; o que el mateix sant Vicent Ferrer, que, en un sermó pronunciat per l'any 1410, en què explicava als seus feligresos com havien de redimir els seus pecats, els advertia que «Paternostre de llançol, ni val ni nou!».

LA NORMATIVA LINGÜÍSTICA

Arribats a este punt, convé fer un alto en el camí i reflexionar una miqueta sobre el concepte de *normativa lingüística*. Què és realment la normativa? Encara que es poden trobar antecedents en el grec i el llatí clàssics, el concepte de *normativa*, tal com l'entendem actualment, està clarament vinculat a l'acció de les institucions acadèmiques. La més antiga és l'Accademia della Crusca, fundada a Florència en 1583, amb l'objectiu de mantindre *pura* la llengua italiana. El treball lexicogràfic d'esta institució va servir d'exemple per al francès, l'espanyol, l'alemany i l'anglès. Encara que, probablement, la institució acadèmica més influent és l'Académie Française, creada en 1635 pel cardenal Richelieu amb l'objectiu de «donar unes regles segures a la nostra llengua i tornar-la pura, eloqüent i capaç de tractar les arts i les ciències». La Real Academia Española, fundada en 1713 per l'il·lustrat Juan Manuel Fernández Pacheco, octau marquès de Villena, es crea a imitació de la francesa, i està clarament inspirada en els seus mateixos principis i ideals. El lema de la institució, que encara hui es manté vigent, «Limpia, fija y da esplendor», il·lustra clarament este esperit. En el fons, la concepció de la llengua que subjau a este ideal de puresa lingüística és que la llengua es corromp amb l'ús. Els parlants incultes deformen les paraules i el contacte amb altres llengües altera la manera genuïna de referir-nos a les coses. La puresa, al cap i a la fi, és el contrapunt de la corrupció. I la normativa no és més que l'intent de destriar el que és bo del que és roïn, sancionant com a correcte el que considera bo i rebutjant allò que creu que és un vulgarisme o un barbarisme.

Esta concepció de la norma lingüística encara perdura en l'actualitat, i no únicament en castellà, és clar. També en la nostra llengua. La llengua correcta, la bona, és la que ve avalada per la llengua escrita. L'oralitat queda relegada a un valor molt subsidiari. I, naturalment, dins de l'ús escrit també hi ha jerarquies. Com més antiga siga una variant, més valor té. No és el mateix, òbviament, que una variant estiga utilitzada en un sànet del segle XIX que en un text del segle XV; ni tampoc és el mateix l'ús que pugua fer-ne un autor incipient que un autor de prestigi consolidat. En part, estes diferències tenen la seua lògica. Però este *modus operandi* no pot constituir l'únic principi d'actuació de les

entitats normatives en el segle XXI. Aplicat rígidament, ens portaria a una llengua rànica, inexpressiva, amb una forta olor de naftalina. Les paraules no són únicament bones o roïns en funció de l'ús que n'hagen fet els bons escriptors. Els parlants normals i corrents, anònims, també compten. Vull dir: haurien de comptar molt més del que realment se'ls té en compte. Al cap i a la fi, són els parlants els que fan la llengua, i la norma lingüística s'hauria d'establir pensant en les seues necessitats expressives; no únicament en les necessitats dels lletraferits. Pot paréixer un exabrupte, però no ho és. O almenys no pretén ser-ho. La normativa fixada per Pompeu Fabra en el primer terç del segle passat representa, sens dubte, un pas crucial en la modernització de llengua; però també té uns dèficits importants des de la perspectiva actual. Està basada, igual que la norma espanyola i la francesa, en els models literaris imperants. En certa manera, val a dir-ho, és lògic que fóra així. La normativa pretenia regular l'ús escrit de la llengua, i per tant satisfer les necessitats expressives dels escriptors del moment. I em sembla oportú recordar que el corrent estètic dominant de l'època era el noucentisme. No és una qüestió banal. El noucentisme aspirava a la precisió, a l'orde, a la mesura, a la claredat... I tot això, evidentment, queda reflectit en la normativa. Com no podia ser d'una altra manera.

Però els corrents estètics se succeïxen, i el que és bo en un moment determinat amb el pas del temps passa a ser menys bo. Vull dir amb això que les necessitats lingüístiques varien al llarg del temps. Evidentment, les necessitats expressives de Josep Carner o Carles Riba tenen molt poc a veure amb les necessitats de Quim Monzó o Ferran Torrent. I molt menys encara amb les necessitats dels traductors de pel·lícules que han de posar en la boca dels actors unes paraules que pertanyen a un registre col·loquial o argòtic en l'idioma originari. O, fora ja de l'àmbit literari, perquè la llengua —no ho oblidem— és molt més que literatura, amb les necessitats del botiguer que ha de posar els rètols corresponents als productes que vol vendre.

La llengua, ara, és infinitament molt més complexa que a principis del segle passat. Les variants no es poden separar amb un esquemàtic bo i roïn. D'una banda, és necessària una certa cohesió formal; però, alhora, certes variants (a ve-

gades amb una gran extensió i amb una venerable antiguitat) no poden ser bandejades de la normativa amb una simple-sa esfereïdora i banal. Potser necessitem més etiquetes, més marques, que orienten els parlants a l'hora d'usar la llengua en funció de les seues necessitats expressives.

La normativa lingüística avança en eixa direcció. Constatem-ho amb alguns exemples. El *Diccionari de la llengua catalana*, de l'Institut d'Estudis Catalans, publicat en 1995, en relació amb el *Diccionari de la llengua catalana*, de Pompeu Fabra, va eixamplar prou la malla del sedàs acceptant paraules com *guapo*, *caldo*, *monyó*, *gamberro* o *quadro*, que abans haurien estat titlades immisericordiosament com a castellanismes ominosos. Eixa -o àtona de final de paraula, distintiva dels exemples referits, ha sigut considerada tradicionalment com un tret morfològic poc genuí, sempre sospitós de ser un troià amb què se'ns escolaven castellanismes solapats. Per això, *ferro* inicialment es va incorporar al diccionari Fabra com a *ferre*; *viudo*, com a *vidu*; *abadejo*, com a *abadeig*; *caliquenyo*, com a *caliquenya*; *cigarro*, com a *cigar*; *trago*, com a *traguet*... I algunes paraules encara es mantenen així, sense la sospitosa -o, amb un marxamo de presumpta genuïtat, com *caramel*, *capritxo* o *brull*... Bé, la veritat és que l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, aprofundint en la direcció indicada, ha obert prou més la mà en este sentit, i ja es poden trobar en el seu diccionari normatiu les formes amb -o final d'estes paraules (*caramel·lo*, *capritxo* o *brullo*), ni que siga remetent a les considerades tradicionalment més correctes. I moltes altres, com ara *bonico* (en el DIEC només *bonic*), *bonyigo* (en el DIEC només *bonyiga*), *borrego* (en el DIEC només *borrec*), *cego* (en el DIEC només *cec*), *coixo* (en el DIEC només *coix*), *flato* (en el DIEC només *flat*), *manco* (en el DIEC només *manc*, en el sentit 'que li falta una mà'), *ninxo* (en el DIEC només *nínxol*), *potingo* (en el DIEC només *potinga*)...

I amb estos exemples vull destacar el caràcter dinàmic de la normativa lingüística. La normativa, efectivament, no és un compartiment estanc. Paraules que en un moment determinat havien estat bandejades de la normativa —per prejuís, per falta de coneixement o pels motius que fóra— han passat a ser considerades amb el temps plenament correctes. I al contrari, és clar: paraules que abans eren consi-

derades plenament correctes, com *darrera*, *recó* o *logotipus*, han quedat excloses dels diccionaris normatius en favor de *darrere*, *racó* o *logotip*.

Com és normal, la normativa s'ha anat adaptant a les necessitats que perceben els agents normativitzadors. I si, a principis del segle passat, la normativa tenia com a funció bàsica servir de suport a l'expressió literària, amb el pas del temps han anat sorgint noves necessitats comunicatives...

L'ESTÀNDARD

I és precisament arran d'estes noves necessitats que sorgix el concepte d'*estàndard*. La irrupció dels mitjans de comunicació, sobretot els audiovisuals, ha generat, efectivament, noves necessitats expressives, que no podien ser satisfetes amb els referents establits per a la llengua literària del segle passat. L'estàndard és un registre lingüístic funcional, que aspira a transmetre eficaçment el missatge, i per això precisament es conforma sobre els recursos lingüístics més habituals del conjunt de la població. Evita les formes rebuscades, que poden produir soroll comunicatiu; no considera preferibles les paraules residuals, encara que es mantinguen vives en tal o tal racó del nostre territori, o per més que encara puguen ser usades per determinats segments de la població. Però l'estàndard no es constrüix sobre formes residuals: ni territorials ni generacionals. Aspira a la normalitat, i això significa donar prioritat a les formes més habituals, a les que fan servir la majoria dels parlants. L'estàndard, a diferència del que proclamava el poeta, no ha vingut per a salvar-nos el mots, sinó per a facilitar la comunicació.

I, si l'objectiu de l'estàndard és aconseguir una eficàcia comunicativa, necessàriament havia de desbordar el marc normatiu. Les polèmiques que se suscitaren en la dècada dels huitanta del segle passat entre els *light* i els *heavy*, més enllà dels exabruptes i de les desqualificacions insultants, cal situar-les en este context d'adaptació de la llengua a les noves necessitats expressives derivades de la posada en marxa de mitjans de comunicació en la llengua pròpia. Per això, els llibres d'estil dels mitjans de comunicació, unànimement, han adoptat acords que desbordaven el marc normatiu: *barco*, *despedir*, *disfrutar*, *farol*, *posicionar*, *sublevar*, *suggerent*, *vivenda*...

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua s'hi ha mostrat especialment receptiva. Les institucions normatives no poden erigir-se en guardianes de la puresa lingüística, sinó que les seues decisions han d'intentar donar resposta a les necessitats de comunicació globals de la nostra societat.

I una última consideració sobre l'estàndard a partir del que apuntava en la reflexió inicial en relació amb la diatopia. Si l'àmbit de difusió dels mitjans de comunicació està limitat a una àrea determinada del territori lingüístic, cal assumir esta restricció en la configuració de l'estàndard. Si no, s'incorreria en un contrasentit a l'hora de triar les variants més comunicatives per a eixe espai. L'estàndard, per damunt de qualsevol altra cosa —ja ho hem dit—, busca la funcionalitat comunicativa, i per tant no té sentit titlar de dialectalismes rebutjables les formes més habituals d'un espai restringit quan el missatge està dirigit precisament als ciutadans d'eixe espai. Per dir-ho amb paraules més entenedores: si un hipotètic mitjà de comunicació té com a àmbit de difusió el territori valencià, és lògic que, a l'hora de configurar el seu model de llengua, seleccione les variants més comunes dins de l'àmbit valencià.

I això és també el que s'ha intentat fer en el *Diccionari normatiu valencià*: donar preferència a les formes lèxiques més generals del nostre territori. Sense excloure les variants pròpies d'altres zones del domini lingüístic, però prioritzant les solucions més esteses entre els valencians.

L'EXPRESSIÓ DE LA COL-LOQUIALITAT

Finalment, en la descripció escalonada de la llengua que ens havíem proposat inicialment, queda per abordar l'últim estadi: el de l'expressió de la col-loquialitat. El registre col-loquial simplement es pot descriure; no és susceptible de poder regular-se. Això és un axioma irrefutable. Però el problema que volem plantejar ací és la seua projecció literària i, sobretot, mediàtica. I, a partir d'això, el seu encaix en el diccionari.

En primer lloc, cal constatar que hi ha tot un ampli espectre de manifestacions culturals, com cançons o sainets, així com tota l'expressió que emana de les nostres festes populars (falles, gaiates, fogueres, etc.), que són, amb els matisos que podrien fer-se en certs casos, una expressió

relativament fidel del llenguatge col·loquial. Evidentment, són com són, i punt.

Una altra cosa diferent és l'expressió d'una col·loquialitat fingida a través del cine, el teatre, la televisió, els diàlegs de les obres narratives, etc. És allò que últimament ha rebut la denominació de *col·loquial mediatitzat* o *col·loquial de ficció*. Sens dubte, és una qüestió que presenta molts matisos i arestes irregulars. Els escriptors que s'han enfrontat al problema han intentat resoldre'l fent servir certes paraules o expressions que no estaven acceptades normativament. En reproduïm a continuació uns quants exemples com a botó de mostra:

Jo no sé parlar aixina de bé com vosté... (Isa Tròlec: *Ramona Rosbif*)

És com el rei dels moros, o una cosa aixina. Però dels moros que són amics nostres, no dels atres. I per això li hem de fer un recibimiento. Això és lo que mos han dit a l'Ajuntament. (Joan Francesc Mira: *Els cucs de seda*)

Mare, tenim una mestra que parla com mosatros! (Victor Labrado: *La mestra*)

Mosatros mos acostarem ara al cap de dalt, on són els partidors, i desviarem l'aigua cap a este braçal. (Toni Cucarella: *Quina lenta agonia, la dels ametlers perduts*)

És que no mos putegen ja prou? A vore si tenim collons ja d'una! Mos agarrem a brega ja o què? (Carme Miquel: *La mel i la fel*)

Neli, carinyo, sóc jo una altra vegada. (Isabel-Clara Simó: *Dones*)

¿Què et fa mal, bonito? (Martí Domínguez: *L'ullal*)

Pareix mentira, a la teua edat! (Ferran Torrent: *Gràcies per la propina*)

[...] per molt xulo de putes enjoiat que siga. (Silvestre Vilaplana: *El quadern de les vides perdudes*)

És de tio, col·lega —vaig repetir—. (Enric Lluch: *Qüestió de feromones*)

Canvia el xip —vaig dir-li, ja al carrer—, que ahí tens al nóvio esperant-te. (Vicent Sanhermelando: *Un pont sense baranes*)

No li alcançaven les forces. (Josep-Joan Miralles: *Un somni vora el mar*)

Vinga, ravatjol, apreta el pas, que se'ns farà tard. (Josep Usó: *La plaça del gall*)

Ui, pos si mos lleven la llum, farem teatro de sombras. (Josep Lluís i Rodolf Sirera: *La partida*)

Les estratègies per a dotar de versemblança els diàlegs dels personatges poden ser molt diferents. Cada autor, segons les característiques del personatge, ha de valorar la manera com l'ha de fer parlar. Però, en tots els casos citats, hi ha un punt de transgressió. Probablement és ineludible. El marc normatiu els resulta insuficient per a les seues necessitats expressives. La normativa, d'altra banda, no pot arregar totes les paraules usades en l'expressió col·loquial; però els autors no tenen tampoc per què constrènyer-se als límits establits per la normativa per a donar forma als diàlegs dels seus personatges. Estes diferències entre normativa i col·loquialitat no s'han d'entendre tampoc en termes de pugna hostil, sinó com un enriquiment fructífer. La normativa interactua amb l'ús. I l'ús de la llengua que fan servir els escriptors incidix sobre la normativa. És una dialèctica intrínseca a la mateixa llengua. A totes les llengües del món. La norma ha de discórrer paral·lelament a la llengua, mostrant-se receptiva a les innovacions i a les necessitats dels usuaris. I això és el que ha fet l'Acadèmia Valenciana de la Llengua acceptant algunes d'estes paraules en el seu diccionari amb la marca *col·loquial*.

LES FESTES I LA VARIACIÓ DIALECTAL AL MIGJORN VALENCIÀ

Vicent Beltran Calvo

OBJECTIUS I ESTAT DE LA QÜESTIÓ

La idiosincràsia de les comarques meridionals valencianes (entenem les situades al sud del Xúquer), el condicionament històric i la procedència diversa dels repobladors d'aquests indrets del migjorn es troben en la gènesi d'un mosaic dialectal, ric i variat, que ha captivat des de fa molt de temps els lingüistes.

Aquest article se centrarà precisament en l'espai geogràfic esmentat i mirarà de mostrar la variació geosinònica que presenta el camp semàntic de les festes, que es tracta d'un món força creatiu i en evolució contínua. No obstant això, són poques les monografies dialectals o els estudis geolingüístics d'àmbit comarcal o de caire més general que inclouen un apartat específic que mostre la riquesa que caracteritza la terminologia festera o el lèxic relacionat.

L'*Atlas lingüístic de la diòcesi de Tortosa* de Lluís Gimeno, d'un valor incalculable per la quantitat de mots estudiats i la mostra de localitats enquestades, de nord a sud del País Valencià, bandeja gairebé per complet el vocabulari que ací ens ocupa. Joan A. Verge (2008), que se centra en el parlar d'Alcalà de Xivert, incorpora una secció breu referida a les festes religioses on arreplega mots com ara *cabeçudo*, *carnistoltes*, *donçaina*, *sambomba*, *tabalet*, *jaleco*, *sinagües*, etc.; poca cosa al remat. Més al sud, a la Valldigna, Joan Giner (2013) també inclou un apartat dedicat al món infantil, jocs i festes,

on documenta els mots *barjola/bagzola*, aplicat a la *castanyola*, *donçaina*, *pandorga*, *simbomba* (i les variants *sambomba*, *samumba*, *sambumba*), *carraca* i *xitxarra*, *Sarpassa* o la variant *Serpassa*, etc. Al migjorn valencià, tant la *Revista Valenciana de Folklore*, que coordina Lluís-Xavier Flores, com els estudis geolingüístics de Vicent Beltran i Teresa Herrero, centrats en la comarca de la Marina (2013), o el de Jordi Colomina (1991), amplien considerablement el lèxic relacionat amb aquesta temàtica. També es fa imprescindible la consulta de materials, molts de caire etnogràfic, com ara una part de l'obra de l'alteà Francesc Martínez i Martínez i la del callosí Adolf Salvà, o els més recents, a manera de cançoner local, entre els quals destaquen el d'Eugeni-Adolf Monjo (1994), el de Joan-Lluís Monjo (1999b) i el de Maria Isabel Guardiola i Vicent Beltran (2005). Per una altra banda, el *Tresor del valencià meridional. Diccionari temàtic i fraseològic*, d'Ovidi Carbonell (2012), incorpora un apartat de quinze pàgines, a manera de llistat, titulat «Festa i folklore», i ben aprofitable per a aquest treball, tot i que se centra bàsicament en les comarques de l'Alcoià, el Comtat i la Vall d'Albaida. Finalment Beltran, Monjo i Pérez (2004) en un estudi sobre el valencià de Guardamar, dins l'apartat de «Festes», esmenten la *seringossa* i expliquen amb detall la festa dels *carasseros*, que tractarem més avall, i la *volta de l'estendard* de la Mare de Déu del Roser, una celebració nadalenca, del dia de *Nal* al dia de Reis, que consistia

que una comitiva anava casa per casa arplegant *limosnes* al so d'*aguilando* (cançons nadalenques); els *versaors* versaven les cobles de manera semblant com fan els *aguilandos* de Múrcia i Oriola i els *motxillersos* de Monòver.

A banda de tot el material exposat, cal tindre sempre com a referent una obra eminentment folklòrica de gran valor que és el resultat d'un projecte ambiciós centrat en la història i la vida musical valencianes: es tracta del *Diccionario de la música valenciana*, que dirigeix Emilio Casares, el qual aporta un grapat d'informació dialectològica. Deixant de costat les contribucions escrites que hem esmentat, val a dir que em valdré per a aquest estudi del treball de camp que he portat a cap al llarg dels darrers gairebé trenta anys, basat en diverses enquestes dialectals que he realitzat per tota la geografia meridional valenciana. També aprofitaré el despullament puntual de textos, tant literaris com no literaris, que ens brinden les dades del Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA).

VARIACIÓ FONÈTICA I MORFOLÒGICA

Ben sovint una part de la terminologia festera a penes ofereix variació, tot i que de vegades presenta diverses alternances fonètiques, com ara en el cas de *Nadal*, que esdevé *Nal* al camp d'Alacant, Novelda i el Baix Vinalopó, amb Guardamar, resultat de la pèrdua de la *-d-* intervocàlica habitual en aquestes comarques meridionals i paral·lela al francès (*Noël*); el mot *Quaresma*, que és pronunciat *Coresma* a molts llocs de la Marina, per influència mallorquina, tot i que en regressió; o les variants fonètiques que adopta el castellanisme *aguinaldo*: *aguinaldo*, *aguilando*, *guilando*, *guirlando*, *guirmando*, *alguilando*, *asguilando*, *asguirlando* (les *estrenes* i el verb *estrenar* es mantenen vius aplicats només a la gratificació monetària que es fa a Nadal; a Monòver *l'estreno*).

Paral·lelament, hi ha el mot *processó*, forma normativa equivalent a les variants col·loquials *provesó* o *professó*. Una ullada pel DCVB evidencia que hi ha un predomini absolut de *professó* (i també *porfessó*, metàtesi de l'anterior; a l'Alguer *pulsassó*) en català oriental, ja que només arplega *provesó* a Olot i Solsona. Contràriament, en català occidental preval la solució fonètica amb la consonant sonoritzada: *provesó* a Oliana, Ponts, Gandesa, Morella, Maestrat, Castelló,

València, Cullera, Xàtiva, Alcoi, Alacant, i *provisor* a Dénia, segons el mateix diccionari.

Lluís Gimeno (1997) arplega generalment a les comarques septentrionals valencianes *provesó*, llevat de les localitats del Portell de Morella, Castell de Cabres i el Boixar (*professó*) i Traiguera amb *processó*. Les meues dades constaten *professó* al Pinós i a l'interior del terme de Monòver, la demarcació murciana del Carxe i Barba-roja, pedania d'Oriola. Beltran i Herrero (2013) arpleguen *professó* a la zona costanera de la Marina Baixa (Benidorm, l'Alfàs del Pi i Altea, a més de l'illot interior de Bolulla), llevat de la Vila Joiosa (*processó*); a l'interior sempre *provesó*, mentre que a la Marina Alta apareix majoritàriament *provisor* (forma única a Tàrbena), al costat de *professor* a Calp i a Pinos (Benissa), mentre que la forma etimològica sense *-r* (*provesó*) només es manté a Castells, la Vall d'Alcalà i parcialment a la Vall de Gallinera.

El fet que *processó* haja estat alterat en *professó/provesó* respon a qüestions etimològiques evidents, a banda d'una certa proximitat fonètica: el verb llatí PROFICIO (participi PROFECTUS) prenia ben sovint el valor d'"avançar" i això es troba en la base semàntica que ocasionà la substitució d'una forma per l'altra.

Documentem *provesó* a la segona meitat del segle XV en català oriental: «Una creu de crestay de *provesó*, ab se doia de coura» (*Inventaris del segle XV*, 5, p. 183, línia 3); *professó* es testimonia a bastament des del segle XIV en tots els dialectes.

Hi ha alternança morfològica en *Reis* i *Reixos*. La primera forma és pròpia dels pobles situats al sud de la línia Biar-Busot, d'una part de la Marina, sobretot l'Alta, i de la zona ponentina de l'Alcoià, especialment allà on no sona la iod davant la consonant palatal fricativa sorda (*pe(i)x*, *ba(i)xa*, *cu(i)xa*); a la resta predomina *Reixos*, una mena de doble plural a partir de *Reis*, pronunciat *Reix* i interpretat erròniament com un singular al qual s'ha afegit el morfema de plural *-os*.

VARIACIÓ LÈXICA

Contràriament als exemples anteriors, ben sovint la variació del vocabulari fester o el lèxic relacionat directament o indirectament és sorprenent: *castanyeta*, *postissa* (*postiza* en murcià), *castanyola* i *barjola* fan referència, segons el lloc,

a l'instrument musical de percussió utilitzat àmpliament en les danses valencianes que es repica balancejant les dues peces de què consta entre el dit del mig i el palmell de la mà. A Callosa d'en Sarrià, on es coneix com a *postissa*, la *castanyola* és un altre instrument musical nadalenc que només toquen els xiquets (les xiquetes fan servir la pandereta): està fet amb una canya seca, que es talla a la minva de gener i es deixa assecar uns mesos o gairebé tot l'any, que es pela a darrera hora perquè no es corque i, gràcies a un forat llarg que s'hi fa, permet que es colpege a l'extrem inferior i produeix un so característic que acompanya el *Jesuset* el dia 24 de desembre pels carrers del poble acompanyat de les cançons de Nadal tradicionals. Per una altra banda, la *matraca*, *xitxarra* o *caraca* són geosinònims, com també ho són la *simbomba* (i les variants fonètiques *sambomba* o *sam[b]umba*) i la *pandorga*; i la *dolçaina* (gairebé sempre *donçaina*), la *xaramita* o *xirimita*, especialment a les comarques del sud (a Novelda *xaramita cana*), i la solució antiga ja desapareguda *verinoca*, de Tàrbena.

Pel que fa als balls tradicionals, i seguint Flores i Monjo (2011), veiem que la malaguenya del camp d'Alacant correspon al ball de la safanòria d'Alcoi i Ibi, el ball de l'u de la Marina, l'Alcoià-Comtat i la Foia de Xixona, el dos de Benissa i Castalla, la matinera de Xaló i Tàrbena, el ball per dalt també de Tàrbena o el ball xafat de Crevillent i Elx. El ball resultant de la hibridització de la jota i el fandango rep també diverses denominacions, com ara *folies*, *pedreguera*, *crusao* o *ball creuat*.

Les danses és el nom genèric que rep el ball popular valencià per excel·lència. I contràriament a la tria que ha fet l'AVL, que dona com a entrada paral·lela *dansada* amb un sentit idèntic, aquest darrer mot en terres del migjorn es fa servir només en contextos molt concrets com ara *la primera dansà*, *la segon(a) dansà*, *hem pegat una bona dansà*. Monjo (1999a), en una publicació local, ja va fer aquesta mateixa matisació, la qual va tindre gran repercussió en el món de la dansa. Sovint una mateixa denominació pren sentits diferents depenent del poble, com ara *cap de dansa*, que a Bocairent i altres llocs és el nom de la parella de balladors que enceten la dansa i, per tant, van davant i són els que obrin el ball, i a Callosa d'en Sarrià fa referència a totes les balladores, mentre que els balladors reben el nom de *majorals*.

La variació geosinonímica s'estén també a casos com ara *berbena*, castellanisme força estés per la geografia valenciana, que equival a *revetla* de la Marina; també hi ha *dissabte de festes* per *vespra* als pobles més afectats per la repoblació mallorquina.

A la definició de *monyó* que dona l'AVL en l'accepció 3 («Lligat de cabells de forma arrodonida que se subjecta amb ganxets al tò, o bé darrere o als costats del cap. *Els monyos de les falleres*»), li corresponen, entre altres, les denominacions següents en valencià: a banda de *monyó* al centre i al nord, arpleguem *figó* a la Marina; *topo*, molt estés al centre i sud del país; *bamba* (Monòver), *rodete/roete* (el Pinós, el Carxe), *tofínyo* (el Fondó dels Frares), *pototo* (el Fondó dels Frares, Barba-roja [Oriola]), *cocote* (Biar, Castalla), *pirri* (Antella, Simat, Tavernes).

El 24 de desembre, la nit de Nadal, a Onil es roden els *fatxos*; al Comtat i a la Marina, en regressió, les *xameles* o *ximeles* (de l'àrab «manoll de blat», segons el DCVB); a Xixona, Rellu i Tibi, les *aixames*, i a Elx, la nit de Reis, les *atxes*. Les *xameles* són torxes d'espígol, que cal trenar-lo perquè prenga forma, mentre que als altres llocs es fan d'espart. A Biar, els *fatxos* s'encenen per Sant Antoni, i també es fan servir per botar foc a les fogueres de l'Ave Maria, quan baixen la *Maredéu* de Gràcia. L'etimologia dels mots *fatxo* i *atxa*, aquest darrer segurament a través del castellà, remetent al llatí *FACULA* 'torxa', i estan emparentats amb la paraula *falla*, que s'empra amb un valor molt semblant al Pirineu. En origen, *falla* era un equivalent més o menys exacte de l'actual 'foguera' o 'torxa': «E vengren alí, foch encès en *falles*, al fenèvol e anaren escometre Don Pelegrí» (*Llibre dels Fets del rei en Jaume*, f. 8v., línia 18); «E ensengueren deu *falles* en cascuna fusta, que portaven fetes» (*Tirant lo Blanch*, p. 1383, línia 19); «posaren en la plaça de la Seu tres *falles* fetes ab unes bigues» (*El 'Llibre de antiquitats' de la seu de València*, 1, p. 180, línia 7); «al devant tots los saigs de la cort, qui aportaven falles de foch enceses e cridaven» (*'Dietari' o 'Llibre de jornades'*, p. 25, línia 19).

El diccionari de Martí i Gadea (s. v. *jamèla*) remet a *fumall*, que és definit com a *humajo*: «lo que produce mucho humo al quemarse». El diccionari de l'AVL defineix *aixama* com a «feix de totxes d'espart que s'encén per a fer fum»,

mentre que *xamela* pren el sentit de «manat d'espígol que els xics solien arplegar per la muntanya i guardaven per a cremar la nit de Nadal, mentre cantaven pels carrers», que s'identifica clarament amb el valor que ací tractem.

Per una altra banda, el diccionari de l'AVL defineix *nano* com a «figura consistent en una persona que fica el cap dins d'un gran cap de cartó, el qual li dóna aspecte de nano, i que sol acompanyar els gegants en algunes festes. *Un ball de nanos i gegants*». Amb un valor gairebé idèntic, el *DIEC* descriu el *nan* com una «figura folklòrica formada per una persona amb el cap ficat dins un gran cap de cartó, grotesc, que li dóna l'aspecte de curt de cos». *Capgròs* és considerat estàndard en tots dos diccionaris, però remet a la forma normativa *nano* o *nan* respectivament. En valencià meridional predomina majoritàriament la forma *nano* (Monòver, Novel·la, Alacant, Alcoi, Callosa d'en Sarrià), com també a les ciutats de València, Castelló i Vinaròs, tot i que els derivats de *cap*, segurament per la pressió del castellà *cabezudo*, s'estenen de nord a sud des de Benicarló fins a Finestrat: *cabut* (Benicarló, Borriana, Algemesí, la Font de la Figuera, Finestrat); *cabeçudo* (Alcalà de Xivert); *cabet* (Ontinyent); *cabolo* (Bocairent). En aquesta darrera localitat de la Vall d'Albaida, ixen els dies de les danses de Sant Agustí, concretament a la diada del 28 d'agost, dia de la processó, i prèviament el 22 d'agost davant la cavalcada, on donen pas a les carrosses de les balladores i balladors i de la clavariesses major i infantil. Després del ball consuetudinari, amb el *mestre* davant, els *cabolos* acacen els xiquets. De manera semblant, a Callosa d'en Sarrià, durant les festes d'octubre, dedicades a la Mare de Déu de les Injúries o del Remei, els *nanos*, encapçalats pel dimoni amb l'espasa, enceten les *entraes* de moros i cristians i de les processons i acacen els xiquets pels carrers del poble arrossegant l'espasa pel terra i els estiren les orelles; el *Ball del nano* és un acte independent i té assignat uns moments de les festes per exhibir-se davant del públic.

La forma secundària *capgròs*, que arpleguen tant el diccionari de l'AVL com el *DIEC* (2a accepció en tots dos casos), sembla que no és una forma viva a cap lloc del territori; de fet, no apareix al *DCVB* amb aquest sentit.

Documentem *nanos* en valencià a la segona meitat del segle XVII, al *Dietari* de P. J. Porcar (f. 37v., línia 2): «Aprés

venien los chagants, és a saber: primer los dos nanos, après los spañols, après los gitanos, après los turcs».

Des del punt de vista lingüístic, cal destacar que allà on es diu *nano* i encara es conserven els *gegants* (pronunciats *jagants* a tot arreu), el sintagma que els engloba és obligatòriament *nanos i gegants*, mentre que on hi ha *cabuts*, les associacions que vetlen per la seua recuperació han optat majoritàriament per denominar-se *gegants i cabuts*, que potser confirma la influència del castellà *gigantes y cabezudos*.

A mitjan Quaresma, concretament vint-i-un dia després del Dimecres de Cendra i gairebé equidistant del Diumenge de Pasqua, hi ha el costum d'exhibir la *Vella de Quaresma*, la *Vella Serra* (Elx) o simplement la *Vella* (Agost) a diverses localitats del sud valencià. A Cocentaina contràriament s'anomenen *nanos*. No oblidem que la Quaresma es representava gràficament com una dona vella amb set cames, que equivalen a les set setmanes, sovint amb un bacallà, que a Mallorca és generalment una arengada, per exemple. Es tracta de ninots o *perots* que simulen velles o vells que la gent dels pobles trau al carrer, acompanyats de cartells que amb to satíric fan crítica social i política de caràcter local o general. A Mutxamel hi ha el *Vell* i la *Vella* i es mostren asseguts en una taula amb un sopar que conté dos ous, una nyora fregida, sardines salades i un grapat de faves.

En una part de la Foia de Castalla i a Petrer es manté vigorosa la tradició de disfressar-se amb peces de roba antigues i estrofolàries i cobrir-se la cara amb una tela blanca, que deixa fora els ulls i opcionalment la boca. Les *carasses* de Petrer ixen tots els diumenges d'octubre a partir del dia de la *Maridéu* del Remei per un itinerari establert i, alhora que ballen les danses al so de les dolçaines i el tabalet, increpen de forma irreverent i burlesca els veïns («me coneixes?»). Aquesta tradició va nàixer, sens dubte, com a alternativa als convencionalismes religiosos. Les *carasses* petrerines tenen el seu correlat en les *mucarasses* d'Onil i els *tapats* d'Ibi. Aquests darrers ixen al carrer el dia 28 de desembre, el dia dels Sants Innocents, com un element més de la festa dels Enfarinats. No s'ha de perdre de vista que la reestructuració de població setcentista que afectà el poble de Petrer arran de l'expulsió dels moriscos (1609), implicà l'arribada de famílies procedents en gran part de la Foia de Castalla, els quals degueren importar aquesta

tradicció; la resta d'immigrants hi anà sobretot des del camp d'Alacant. *Carasses*, *mucarasses* i *tapats* tenen relació amb les *espies* de Biar i amb determinats elements de les danses del rei moro d'Agost. També cal vincular aquestes festes carnavalesques amb els *carasseros* de Guardamar del Segura, que eren un col·lectiu de disfressats, amb la cara mascarada, bigots pintats, vestits amb calçons de pedaços de color groc i roig, que eixien el matí del segon dia de Nadal pel poble i feien un ban on divulgaven públicament els succeïts més destacats de la història local esdevinguts durant el darrer any.

Les festes de Moros i Cristians també han generat una variació lèxica ben considerable, que inclou tots els camps de la festa. Vegem-ne un grapat d'exemples. L'inici o començament de les festes a Callosa d'en Sarrià s'anomena l'*Arrancà* (també l'*Arrancà de donçaines*, escrit d'acord amb la fonètica local), i fa referència a un acte força emotiu i esperat pels festers i pel poble en general en el qual una família de tradició dolçainera local té l'honor de tocar una peça composta pels seus avantpassats específicament per a aquest moment (*Passacarrer del dissabte de festes*) acompanyada d'un revoltge de campanes i de l'eufòria i l'aplaudiment del públic assistent a la plaça. En acabant ve l'*Arrancà de bandes*, acte de característiques semblants a l'*Arranc* de Castalla. Un accepció nova del verb *arrancar* que cap diccionari havia enregistat.

L'agrupació de gent que comparteix vestit i local on es reuneix i que desfilen junts, que a Alcoi es coneix com a *filà* pren aquesta mateixa denominació als pobles veïns de Cocentaina, Muro, Benilloba i també a Xixona, Callosa d'en Sarrià i, coexistint amb *comparsa*, a Banyeres i Bocairent; a la resta de localitats amb tradició festera hom parla únicament de *comparses* (Ontinyent, Biar, Castalla, Petrer, Mutxamel), llevat de la Vila Joiosa, on hi ha *companyies*, que poden subdividir-se en *penyes*. El local on es reuneixen els festers de la mateixa *filà*, *comparsa* o *companyia* pren igualment el nom de *filà* (Alcoi, Cocentaina, Muro, Benilloba), *comparsa* (Ontinyent, Castalla) o *companyia* (la Vila Joiosa, on també es diu *quartel*), tot i que apareix *maset* a Biar, Banyeres i Bocairent, *barraca* a Mutxamel, terme emprat a la festa de les Fogueres d'Alacant, *càbila* (procedent de l'àrab, on pren el sentit de 'tribu') a Callosa d'en Sarrià, Benissa, Pego i Xixona, tant per als moros com per als cristians (a Crevillent i Elx només fa referència al

local dels moros), i *quartelillo* a Petrer, que coincideix amb la veïna Elda. Fora d'aquest context, remet a les festes patronals, *càbila* pren el mateix sentit a Pedreguer, Bolulla i Confrides i equival a la *barraca* de Finestrat, Orxeta, Rellu i Sella, al *garito* d'Ondara o Monòver (on també hi ha *quartelillos*, quan són d'iniciativa d'una colla d'amics i no s'obren al públic en general) i al *casal* de Gata (a Pego només en el context faller).

Segons l'AVL, l'accepció 2 de *barret* correspon a una «peça de cotó, de color roig i forma troncocònica, que porten els moros al cap quan no van amb turbant». Aquesta és la denominació habitual a Alcoi, Bocairent i Banyeres, tot i que *bonet* s'estén per la majoria de pobles veïns (Cocentaina, Callosa d'en Sarrià, Biar, Castalla); també hi ha el castellanisme *maceta* a la localitat de Petrer, tot divergint de la veïna Elda, que, juntament amb Saix i Villena, l'anomenen en castellà, *fez*. El vestit que fan servir els festers quan no desfilen, descarregat d'ornaments i més senzill que aquell, es coneix com a *remuda* a Cocentaina, *tratge de jugar* a Callosa d'en Sarrià, *tratge de número* a Castalla, *tratge de batalla* a Biar i la Vila Joiosa, *tratge de guerrilla* a Petrer i *tratge de pel matí* a Mutxamel.

Per una altra banda, el *primer tro* d'Alcoi i Ontinyent correspon al *cap de filà* de Cocentaina i Callosa d'en Sarrià, *delegat de comparsa* de Biar, *president* de Castalla i *jefe de comparsa* de Petrer. Paral·lelament, a Alcoi, Callosa i la majoria de pobles el *capità moro* o *cristià* és el màxim representat del seu bàndol (*rei* a la Vila Joiosa), mentre que a molts altres pobles hi ha un *capità* per cada *filà* o *comparsa*. Per contra, l'*entrà*, que és l'acte més important de les festes i que remet a la desfilada de les *filaes* o *comparses*, només comparteix la denominació tradicional i, diguem-ne alcoiana, amb el castellanisme modern *desfile*, de moment poc estés, tot i que ja és la forma habitual a la Vila Joiosa, per exemple.

CONCLUSIÓ

El lèxic relacionat amb les festes —un dels més interessants per la seua riquesa i creativitat— ha estat tradicionalment ignorat no només pels atles lingüístics que s'han ocupat de les nostres comarques, sinó també, parcialment, pels treballs específics elaborats per etnògrafs. Fóra ideal fusionar la dialectologia amb l'etnografia de ple, però ací només s'ha pogut fer un acostament.

Arribats a aquest punt, podem afirmar que la diversitat lèxica que presenten els parlars de les comarques meridionals valencianes és enorme. Podem establir cinc grans tipus de recursos que es troben en la base creativa del vocabulari analitzat:

- a) la metàfora: *castanyeta, castanyola, maceta, barraca, maset, quartelillo, nano, figó, bamba*;
- b) la metonímia (la part pel tot): *cap de dansa* (només a Callosa), *cabet, cabolo, cabut, carassa*;
- c) l'onomatopeia (sobretot en instruments musicals): *carraca, matraca, simbomba, xitxarra*;
- d) les característiques formals (noms descriptius): *postissa* (a partir de mà *postissa*), *filà, tapat, cap de dansa, ball xafat, ball creuat, ball per dalt*;
- e) la procedència (sobretot en balls): *pedreguera, malaguenya*.

Quant a la filiació lingüística dels termes estudiats, s'evidencia clarament la fidelitat patent a la llengua d'adscripció, el català, tot i que també despenen un grapat de castellanismes com ara *aguinaldo* i variants, *quartelillo, maceta, monyo, desfile, tratge*, etc. Tot plegat a penes passa de la mitja dotzena.

També es detecta algun mallorquinisme propi de la Marina i el Comtat, fruit de la repoblació siscentista duta a terme per mallorquins una vegada es van expulsar els moriscos d'aquestes terres muntanyenques: *dissabte de festes*, la pronúncia *Coresma* per *Quaresma*.

Queda pendent estudiar quines han estat les vies de difusió o de desplaçament de les festes i tradicions, les relacions entre els pobles, i d'aquesta manera podrien establir-se connexions entre unes solucions lingüístiques i altres.

Tot plegat, i en paraules de Joan Veny (*Els parlars catalans*, 1978: 203), davant l'aparent uniformitat «en tant que àrea de conquesta i colonització, on solen operar-se processos d'anivellament, el valencià meridional, des d'Alzira fins a Guardamar, constitueix, lingüísticament, una terra de contrastos».

BIBLIOGRAFIA

BELTRAN, Vicent (2013): *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Alta*, IECMA - MACMA.

- BELTRAN, Vicent - HERRERO, Teresa (2013): *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Baixa*, IECMA - MACMA.
- BELTRAN, Vicent - MONJO, Joan-Lluís - PÉREZ, Vicent-Josep (2004): *El valencià de Guardamar*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CARBONELL, Ovidi (coord.) (2012): *Tresor del valencià meridional. Diccionari temàtic i fraseològic*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- CASARES, Emilio (dir.) (2011): *Diccionario de la música valenciana*, Institut Valencià de la Música (IVM).
- COLOMINA, Jordi (1991): *El valencià de la Marina Baixa*, Generalitat Valenciana.
- DOMENE, J. F. - GONZÁLEZ, M. A. - VÁZQUEZ, V. (2006): *Las fiestas de Moros y Cristianos en el Vinalopó*, «Col·lecció l'Algoleja», núm. 8, Centre d'Estudis Locals del Vinalopó.
- FLORES I ABAT, Lluís-Xavier (dir.) (2000-2005): *Revista Valenciana de Folklore*, 1-6, Associació d'Estudis Folklòrics Grup Alacant.
- (2011): «Danses rituals al migjorn valencià», *El Salt. Revista del Instituto de Cultura Juan Gil-Albert*, 26, primavera 2011.
- FLORES, Lluís-Xavier - MONJO, Joan-Lluís (2011): «Perspectives sobre el ball i la música tradicional al Sud valencià», *El Salt. Revista del Instituto de Cultura Juan Gil-Albert*, 26, primavera 2011.
- FRECHINA, Josep Vicent (2011): *La cançó en valencià. Dels repertoris tradicionals als gèneres moderns*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2011 («Recerca», núm. 14).
- GIMENO, Lluís (1997): *Atlas Lingüístic de la diòcesi de Tortosa*, Institut d'Estudis Catalans.
- GINER, Joan (2013): *El valencià de la Valldigna*, Universitat de València.
- GUARDIOLA, Maria Isabel - BELTRAN, Vicent (2005): *Bollulla la caramulla: llengua i cultura d'un poble de la Marina*, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Joan Gil-Albert.
- MONJO, Joan-Lluís (1999a): «Les danses de Callosa, entre la conservació i la renovació», *Miscel·lània (1993-1999)*, Associació d'Estudis Folklòrics Grup Alacant, Alacant, pp. 53-59.
- (1999b): *El cançoner popular de Tàrbena. Recopilació i estudi lingüístic*, Alacant, Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant.
- MONJO, Eugeni-Adolf (1994): *Saba vella*, IECMA.
- MONJO, Joan-Lluís - FLORES, Miquel-Àngel (2009): «Pentinar-se per a la festa. Variants i tipologies tradicionals de pentinats femenins del sud valencià», *Fogueres 2009*, vol. 1, Federació de les Fogueres de Sant Joan, pp. 62-79.
- MONJO, Joan-Lluís - FLORES, Lluís-Xavier - FLORES, Miquel-Àngel - TOMÀS, Emilio del C. (2009): «La jota al País Valencià. Algunes consideracions», *Caramella*, 24, gener-juny 2011, pp. 30-51.
- PARDO, Fermín - JESÚS-MARIA, José Àngel (2000): *La música popular en la tradició valenciana*, Institut Valencià de la Música, Generalitat Valenciana.
- PUIG, Aureli (2002): *Diccionari de la indumentària: el vestit valencià popular als segles XVIII i XIX*, *Cançoner*, Diputació de Castelló.

- SALVÀ, Adolf (1958): *Bosqueig històric i bibliogràfic de les festes de moros i cristians*, Institut d'Estudis Alacantins - Diputació Provincial d'Alacant.
- SEGUÍ, Salvador (1973): *Cancionero musical de la provincia de Alicante*, Diputació Provincial d'Alacant.
- TORRENT, Vicent (1990): *La música popular*, Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- VICEDO, Pau - MELIS, Ana (2011): *Les danses del Rei Moro d'Agost. Cultura popular des de l'antropologia i la història*, Ajuntament d'Agost.
- VERGE, Joan A. (2008): *El parlar d'Alcalà de Xivert*, Associació d'Amics de Mainhardt (<http://www.blogdances.es>).

LA LITERATURA POPULAR: LES RONDALLES

Joaquim G. Caturla

LA LITERATURA ORAL, POPULAR, TRADICIONAL O FOLKLÒRICA

En totes les cultures del món, i des dels temps més antics, s'ha produït l'extraordinari fenomen de la literatura oral, anomenada també *literatura tradicional* o *folklòrica*. Es tractava, i es tracta per sort encara, d'un tipus de literatura transmesa oralment de generació en generació, on podem incloure diverses formes, com ara les cançons populars, els romanços, les llegendes, les endevinalles, els refranys, els jocs de paraules, els drames folklòrics i, per descomptat, les rondalles.

Donat el seu caràcter oral, la literatura tradicional o folklòrica és essencialment anònima i la seua existència i supervivència depenen de la memòria de les persones que tinguen la voluntat i/o la necessitat de fer-la servir, de transmetre-la a algú. Aquesta dependència de la memòria implica l'assumpció d'una certa variabilitat argumental (mai temàtica) i també la possibilitat d'un enriquiment o empobriment de la peça si el rondallaire o el cantador, posem per cas, és molt o poc hàbil.

D'altra banda, es pot plantejar una altra qüestió: en quin moment una persona pot sentir la necessitat de recórrer a la literatura oral? La resposta és molt senzilla: en quin moment fem servir refranys, endevinalles o contem rondalles? Fem servir refranys, endevinalles, rondalles o llegendes quan volem ensenyar, és a dir, donar consells pràctics per a la vida:

«gos que no conegues, no li faces festes», «pel gener, tanca la porta i encén el braser», «on no hi ha sang, no es poden fer botifarres». Aquests refranys que he utilitzat ens avisen de la necessitat de no ser excessivament confiats, ens instrueixen també sobre el perill del fred de gener o ens ratifiquen en la creença que on no hi ha llaços de sang, mai no es pot esperar una ajuda o una estima incondicionals. Però també recorrem a la literatura oral quan volem divertir i passar el temps agradablement: «Fa molt de temps, quan els pardals tenien dents, vivia per les nostres terres un bon rei que tenia tres fills». I havent dit això, ja s'ha encés dins la ment dels oients la flama de la màgia, de l'interés i del plaer per una història ben contada. I això sense oblidar-nos de les endevinalles que plantegen enigmes enginyosos: «En què s'assembla una monja a una barraca?» (en el fet que no és/es casa) o «quina cosa és que sempre ve i no arriba mai?» (demà). D'aquesta manera arribem a la conclusió que la literatura oral tradicional, tal com deia Stith Thompson, té com a finalitats primordials les d'instruir, divertir i, moltes vegades també, transmetre creences religioses, mítiques i donar una determinada visió de món. Es mire com es mire, no és poca cosa.

Caldria afegir també que, ben injustament, la literatura de tradició oral ha estat considerada sempre com un fenomen secundari, com una espècie de germana pobra de la literatura amb majúscules, la germana pobra que tots diuen

estimar però que tots obliden a l'hora de les grans ocasions. De fet, sempre que es parla de rondalles o d'altres varietats de la literatura folklòrica, es fan servir expressions que amb prou treball aconseguen d'amagar unes lleugeres connotacions d'inferioritat. Expressions com ara: *literatura no culta*, *literatura tradicional* (recordem que en alguns contextos la paraula *tradicional* s'oposa a 'progressista' o 'innovador') i, encara més, sense voler fer-ho expressament, en dir literatura oral contraposem la humilitat i senzillesa del narrador anònim amb el prestigi de la paraula escrita, de la lletra impresa i de l'autor amb nom i cognoms. I tanmateix allò que anomenem *literatura oral* o *tradicional* constitueix la primera manifestació d'art fet amb la paraula. La paraula, que, com deia Joan Maragall allà pel 1905, «és la cosa més meravellosa del món perquè en ella s'abracen i es confonen tota la meravella corporal i tota la meravella espiritual de la Naturalesa».

No caldrà dir que la literatura de transmissió oral, que ens ha pervingut per boca dels nostres avis, passant de generació en generació, és anterior a la literatura escrita; de fet encara hi ha pobles al nostre planeta que no coneixen cap altra forma de literatura, entenent aquest terme com l'art de la paraula. I si tractem d'esbrinar com és possible que un fenomen tan antic haja arribat fins als nostres dies, haurem de concloure que això es deu al fet que, d'alguna o altra manera, la literatura oral té una utilitat, que serveix per a alguna cosa. Una utilitat en el sentit que aquesta literatura humil expressa la saviesa, les inquietuds, les pors i les alegries d'una comunitat determinada.

I abans d'entrar en les diverses formes d'aquesta literatura tradicional per centrar-nos posteriorment en les rondalles, gosaria de plantejar una pregunta: Què fa vibrar més profundament la sensibilitat d'un xiquet: una rondalla vista i escoltada a la televisió o una rondalla contada a l'espona del llit, en la intimitat de la casa, a la porta del carrer durant les nits d'estiu, ben explicada pel seu avi o la seua mare si són bons rondallaires? Que conste que no es tracta de competir, i que una cosa no invalida l'altra, però la calidesa de la paraula sense interferències de cap mitjà audiovisual és molt gran; i això sense considerar el plus d'afectivitat i d'estima que suposa per a una xiqueta o un xiquet sentir ben a prop la veu estimada del pare, de la mare o de l'àvia.

FORMES DE LA LITERATURA ORAL TRADICIONAL

Les diverses manifestacions de la literatura folklòrica constitueixen un conjunt variadíssim on trobem diverses formes.

1. La cançó popular. La cançó folklòrica tradicional mostra les emocions, les ànsies o les alegries d'una persona que, pel fet d'expressar un sentiment general, la col·lectivitat fa immediatament seua. L'amor, la mort, la duresa del treball al camp, la festa, la sàtira... D'aquesta manera naixen les cançons d'amic, les cançons de batre, les cançons de bressol, les cançons de Pasqua i d'altres. Amb el suport de la música, aquestes humils cançonetes queden obertes a la intervenció de qualsevol de les persones que les escolten. Tothom pot afegir-hi versets millor o pitjor trobats però que sempre són acollits amb alegria. Qui no coneix cançons populars tan nostres com «El tio Pep se'n va a Muro» o «La manta al coll i el cabasset»?

2. Els romanços. Els romanços solen ser relats en vers que tracten temes diversos. Amb música o sense, tracten un ample ventall temàtic: l'amor, la guerra, els bandolers, la vida de personatges singulars, temes religiosos... Qui no coneix el de «la Mare de Déu / quan era xiqueta / anava a costura / a aprendre la lletra»? Quan jo em dedicava a arreplegar rondalles per la comarca del Baix Vinalopó, concretament a la ciutat d'Elx, inesperadament una dona d'edat em va agafar el micròfon per recitar un romanç (o dos romanços barrejats en un): «San Josep va a buscar llum / en venir diu que no en troba / ha parit la seua esposa / un xiquet tan polit! / La marquesa li fa el llit / enramat de violetes...»

3. Les llegendes. Una llegenda és un relat de contingut fantàstic i imaginatiu. Apareix sempre acompanyada de bona cosa d'elements reals i històrics que donen al text una aparença de veritat possible, tot i que al final la fantasia acaba per desbordar els límits de la realitat i sempre, al final, queda el misteri. Però qui es resisteix a inventar una història que explique per què una muntanya té la forma d'un lleó o d'una dona dormint?

4. Drames folklòrics. Es tracta de petites representacions amb diàlegs, màscares, una caracterització mínima, i amb una expressió corporal buscada i molt marcada, que solien tindre un contingut festiu, satíric, religiós o còmic.

5. Faules. Tot i que els estudiosos consideren que les faules són literàries en l'origen, hi és evident la influència de la literatura oral. Com en moltes rondalles, els personatges de les faules són animals que representen virtuts i vicis humans, i dins les quals, la rabosa, l'animal astut i intel·ligent, ocupa un lloc preferent, tal com passa en un bon grapat de rondalles on «la comare rabosa» li guanya la partida, generalment, al «compare llop».

6. Refranys. Un refrany no és més que una frase curta, de to sentenciós, moltes vegades acompanyat d'una rima senzilla, que instrueix els oients (no pas lectors) sobre diversos aspectes de la vida quotidiana. Ja n'hem posat alguns exemples més amunt, però ja que som al juliol, els diré: «Pel juliol, pobres del qui estan al sol».

7. Joc de paraules. Com el mateix enunciat indica, es tracta d'un embull de paraules, un seguit de paraules que formen una frase difícil de pronunciar a causa de la repetició de sons idèntics o pareguts que donen com a resultat una elocució difícil o errònia. Qui no coneix «els setze jutges d'un jutjat..?» N'hi ha molts: «Per la carretera de la Font Roja puja un carro carregat de terra roja» o «en cap de cap cap que Déu deu deu quinzets». No conec cap idioma que no tinga un bon grapat de jocs de paraules. I novament ens trobem amb la funció lúdica de la literatura oral.

Una vegada exposades les diverses varietats de la literatura folklòrica tradicional, passem a tractar la peça més important de la literatura oral, que és la rondalla.

LES RONDALLES

La rondalla, la narració més o menys breu de tema generalment fantàstic o costumista, amb una morfologia pròpia, i un principi i un final perfectament definits, és potser la peça més interessant de l'enorme conjunt que anomenen literatura folklòrica. Les rondalles suposen un estadi bastant desenvolupat de la cultura popular i són portadores d'uns continguts i uns missatges molt clars, generalment d'un conservadorisme aclaparador, principalment les rondalles de tema fantàstic.

En els temps antics, el públic de la rondalla era format tant per adults com per xiquets, és a dir, el públic de la rondalla el constituïen la família, els presents, la comunitat

sencera. Però actualment es troba molt estesa la creença que els destinataris de les rondalles, aquestos relats suposadament ingenus, són principalment els xiquets.

Possiblement, l'abundància d'elements meravellosos i fantàstics —bruixes, dimonis, dracs— i de fets inversemblants —varetes màgiques, cavalls voladors, beuratges amb determinats poders— han reforçat la idea que les rondalles són una cosa ingènua, completament innocent i, per tant, pròpia de xiquets. Hem de discrepar una mica amb aquesta valoració ja que les rondalles acompleixen la missió d'inculcar, potser no tan inconscientment com podria semblar, una determinada visió de món, una estructura social i una definició bastant clara de les relacions de l'individu amb el poder. I tot això sense menystenir ni oblidar que en moltes rondalles trobem una profunditat i/o complexitat que acosten el conte popular al simbolisme, tot permetent una anàlisi psicològica dels personatges i l'estudi d'alguns dels protagonistes si tenim en compte els problemes i les angoixes que inquieten la societat. Recordem, si no, les malvades madrastrès, els gegants perillosos (és a dir, la presència del mutant), la fada bona, certs element religiosos o màgics...

Pel que fa al contingut ideològic de les rondalles, André Jolles remarcava que a les rondalles fantàstiques predominava una mena de «moral naïve» que provoca que els fets s'esdevinguin seguint les nostres esperances, seguint en tot moment una espècie de «moral natural». Aquest codi moral es mostra sempre respectuós amb la divinitat i accepta sense qüestionar-la mai la jerarquia social, característica que encaixa a la perfecció amb el fet que les rondalles fantàstiques reflecteixen un món anterior al capitalisme, fins i tot al món feudal. Aquesta circumstància explicaria l'esmentat conservadorisme de les rondalles i el fet que tant els càstigs que reben els dolents com els premis amb què els herois són recompensats procedisquen sempre d'una visió tradicional de la vida i de la societat. Així, per regla general, el protagonista és premiat amb riqueses, honors i un matrimoni feliç on l'amor sol anar aparellat a l'ascens social.

Però què passa quan una rondalla fantàstica acaba malament amb un final desgraciat, fins i tot tràgic? La resposta no admet cap dubte: això ha passat perquè el/la protagonista, en algun moment determinat de la història, ha

transgredit alguna norma que la societat considera inviolable. Recordeu la terrorífica rondalla de «Marieta i el mort», que tradicionalment s'ha utilitzat per «fer por als xiquets».

Totes aquestes consideracions són vàlides per a les rondalles fantàstiques, però no poden ser aplicades a l'anàlisi de les rondalles costumistes. Cronològicament posteriors als relats fantàstics, els contes de costums es caracteritzen per l'absència d'elements meravellosos i per reflectir amb versemblança la realitat quotidiana més immediata. Aquest tipus de rondalla sol situar-se en una societat agrària, ja establerta, i desenvolupen arguments amb una marcada intenció satírica i humorística.

Per aquesta mateixa raó, els finals de les rondalles costumistes mostren molt sovint el triomf de l'astúcia sobre la ingenuïtat, de la picardia i l'enginy, sobre la simplicitat o l'estupidesa. En moltes rondalles de costums trobem un final en què la victòria de l'astúcia és tan aclaparadora que la situació conflictiva inicial —amablement conflictiva, val a dir-ho— no resulta compensada sinó que es reforça i es consolida.

Aquest mateix esperit el trobem també a les rondalles d'animals, on el llop i la rabosa, principalment, però també el corb, el conill, el gat i el pollastre representen virtuts i vicis humans.

Una vegada exposades algunes consideracions generals a l'entorn de la literatura folklòrica i de les rondalles, caldria que ens endinsàrem ja dins el nostre món cultural per tal d'escatir si hi ha alguna o algunes característiques que, d'alguna manera, singularitzen les rondalles valencianes dins l'univers rondallístic, molt més homogeni del que pot semblar.

ALGUNES ESPECIFICITATS DE LES RONDALLES VALENCIANES

Si férem una ampla ullada a la rondallística europea, ens adonaríem de seguida que determinades rondalles que tothom considera molt pròpies es troben també a països tan diferents com Alemanya, França o Rússia. Qui hauria dit, per exemple, que l'Esclafamuntanyes de les rondalles d'Enric Valor és el mateix Ivan Zarèvitx dels contes russos? ¿O que el negre dolent amb qui ha d'enfrontar-se aquest heroi és l'equivalent de la bruixa russa Baba-laga? Així mateix, la nostra «Estreleta

d'or» (que vaig arreplegar al Campello i a Agost, dos pobles de la comarca de l'Alacantí) té el seu corresponent alemany en «*Frau Holle*», en el conte rus «*El cap d'egua*» i en la rondalla francesa «*Les fades*». D'aquesta manera resulta evident que el món de les rondalles és més homogeni del que en un principi sembla. Tot i amb això, és evident que cada cultura adapta el personatge-actant a les circumstàncies específiques de cada comunitat. Aleshores, quin sentit té parlar d'algunes especificitats de les rondalles valencianes? Probablement això demanaria un estudi més monogràfic, però m'atreviria a dir, amb tota la *prudència* necessària —i remarque la paraula *prudència*—, que hi ha uns pocs nuclis temàtics que en la nostra rondallística tenen una presència especialment rellevant.

1. La presència de l'element morisc. Dins l'inconscient col·lectiu dels valencians batega encara el record que els àrabs, amb la seua cultura i el seu idioma, ocupaven les nostres terres abans que nosaltres. No ens ha d'estranyar, doncs, que l'element morisc («els moros» en la nostra parla quotidiana i sense cap connotació negativa) aparega en moltes rondalles, en algunes ocasions com a amics, en d'altres com a enemics. Tanmateix, algun solatge de mala consciència deu quedar quan tant a Alacant com a Elx he pogut arreplegar un parell de rondalles en què els moros són tractats injustament. Aquestes històries, a cavall entre el conte i la llegenda, són «Ric el tio Roc», d'Alacant, i «El tresor de la muralla», d'Elx. Totes dues se situen en els temps pròxims a l'expulsió dels moriscos i les històries tenen un final desgraciat. El cas és que prop d'Alacant hi ha una muntanya molt majestuosa, el Cabeçó d'Or, que deu el seu nom a la creença que en una cova de la muntanya hi ha amagat un tresor dels moros; a l'igual que el tresor, també real o imaginari, que diuen que es va trobar a les muralles d'Elx.

2. La constatació de la frontera lingüística. Actualment la frontera lingüística amb el castellà la tenim tots dins de casa, a les televisions, a l'escola, a la premsa, a tot arreu i en totes les instàncies. Però, des d'un punt de vista diacrònic i diatòpic (geogràfic), les comarques meridionals del nostre país constitueixen la frontera de la nostra llengua pel sud. El caràcter de zona fronterera es pot trobar en alguns costums i en la manera de parlar. Al meu recull de les *Rondalles del Baix Vinalopó* hi ha tres històries on es tracta el tema de la llengua

(o llengües). N'hi ha una («Com parlen a Guardamar?»), que remarca amb molta gràcia el caràcter una miqueta mixtificat del parlar guardamarenc; en un altra («Joanet el dels pinyols») es fa referència a les diferències insalvables amb el castellà quan el nostre Joanet ha d'anar a viure a Oriola. I després n'hi ha una altra arreplegada a Santa Pola, considereu que la flota pesquera d'aquest és una de les més importants de la Mediterrània, en què es tracta humorísticament i exageradament les diferències dialectals entre mallorquins i valencians.

Per acabar, i ja que parlem de nivells de llengua i de varietats dialectals, m'agradaria acabar fent referència al problema que es planteja quan el rondallista (és a dir, la persona que arreplega les rondalles) ha de passar del text oral a l'escrit.

DE L'ORAL A L'ESCRIT

El pas d'un text oral a l'escrit exigeix un esforç molt important per part del recopilador de les rondalles. En primer lloc, ha de conèixer molt bé la morfologia del conte popular i quines són les característiques formals dels textos orals. D'altra part, el rondallista no deu oblidar mai que les circumstàncies historicopolítiques que ha viscut el nostre país i la nostra societat han condicionat l'ús oral de la llengua que, malgrat tot, ha resistit i s'ha mantingut en una situació d'inferioritat, fet que ha comportat una marcada dialectalització.

Val a dir, per completar el que hem expressat anteriorment, que el primer tret que crida l'atenció en una rondalla és la rapidesa amb què flueix l'acció. Les rondalles són històries més o menys breus on els esdeveniments se succeeixen amb una lògica molt especial —principalment les rondalles fantàstiques— i amb una celeritat esfereïdora. Els protagonistes d'aquests relats, sempre en acció, sempre fent camí, no coneixen el repòs. Es tracta, per tant, de textos essencialment dinàmics en què l'acció es concentra en molt poques línies.

Així podem dir que el text oral d'una rondalla sol presentar les següents característiques:

1. Desinterés per la descripció. Als rondallaires els interessa exclusivament l'acció, defugen qualsevol element accessori o secundari i només usen els adjectius quan són veritablement imprescindibles per a la caracterització mínima dels personatges. Per aquesta raó, el recopilador de rondalles ha de treballar amb uns textos on manquen les descripcions

geogràfiques i els detalls ambientals. Per al rondallaire i per al seu públic la situació, el lloc i l'ambient on s'està, completa la descripció: «Això era una família de llauradors que vivia per aquí i eren més pobres que les rates», o «la xicona duia un vestit d'eixos, molt lleig, tot carregat de coses». Però en passar de la rondalla oral al llibre, el recopilador ha de suplir amb paraules precises allò que el text oral dona per entès i que en l'escrit seria una mancança.

2. Predomini del gest. El fet que la rondalla es transmetia oralment facilita que el narrador pugui fer servir gestos, ganyotes, veus impostades i entonacions diferents, que caldrà passar a l'escrit amb les paraules adients.

3. Abundància d'interjeccions. L'ús reiteratiu d'interjeccions reforça el dramatisme del discurs i afegeix emotivitat al relat: «i la porta va caure a terra, pom!, i tots deien oooi, quina destrossa».

4. Presència de vulgarismes i dialectalismes propis de la parla col·loquial. És evident que dins una mateixa llengua existeixen diverses varietats geogràfiques que s'uneixen als diferents vulgarismes propis de les parles locals. Posaré alguns exemples del valencià meridional: «Totes es xiques van vindre a la boa de la meua neboa», «es caries/caïres estaven trencaes i no teníem ni una moneda per portar-les al fuster». Tal com comentaven un poc més amunt (en el punt primer d'aquest apartat), el recopilador haurà de realitzar una tasca de depuració lingüística per tal d'oferir un text supradialectal, acceptable a tot el domini lingüístic.

5. Presència de castellanismes lèxics i sintàctics. A causa dels molts anys i els molts segles en què el valencià ha estat en condicions d'inferioritat, i que quede ben clar que açò encara no s'ha acabat, la llengua castellana ha omplert el nostre idioma de paraules i construccions sintàctiques que no són pròpies de la nostra llengua. Per tant, a l'igual que en el punt anterior, el rondallista ha de ser rigorós per tal d'aconseguir un model de llengua correcta, lliure de barbarismes, evitant alhora que el text perdi expressivitat.

6. Abundància de diàlegs. Els diàlegs vius i punyents, principalment els de les rondalles costumistes, han de passar a l'escrit amb tota l'expressivitat i la gràcia que els caracteritzen i sense perdre ni un punt de força dramàtica. Heus aquí un altre aspecte on el recopilador de rondalles haurà de suplir

amb paraules pròpies i escaients allò que el gest del narrador oral volia expressar davant del seu auditori.

CLOENDA

Com a escriptor, però principalment com a autor d'un parell de reculls de rondalles, espere de tot cor haver despertat o atiat una mica més l'interés per la nostra literatura oral, tradicional o folklòrica, dins la qual, la rondalla ocupa un lloc preferent. I a aquest interès m'agradaria encara afegir l'amor per la llengua que, des de la meua perspectiva meridional, es troba en una situació molt desavantatjosa. I aquest amor, com en el cas de la literatura oral, es demostra parlant-la en totes les circumstàncies, i transmetent-la als fills, als néts i als nouvinguts.

BIBLIOGRAFIA

JOLLES, André (1972): *Formes simples*, Éditions du Seuil, París.

MARAGALL, Joan (1992): «Elogi de la paraula», discurs pronunciat davant l'Ateneu Barcelonés el 1903, dins *Elogi de la paraula i altres assaigs*, Barcelona.

THOMPSON, Stith (1946): *The folktale*, The Dryden Press, New York.

ETNOLOGIA, OFICIS I LLENGUATGE

Joan Seguí

[Museu Valencià d'Etnologia, Diputació de València]

UN MARC DE TREBALL

El present article és un treball d'un abast necessàriament limitat,¹ ja que —més que una altra cosa— pretén recollir un grapat de notes i de reflexions al voltant d'un espai comú, més o menys imaginari, que ací ve definit per l'etnografia, la llengua (o millor la dialectologia) i una temàtica específica de recerca: els oficis. També cal deixar ben clar que no és el producte d'un treball de recerca que el Museu Valencià d'Etnologia com a institució o jo mateix com a individu hàgem dut a terme en algun moment.

Així les coses, escabussar-se encara que siga lleugerament a les aigües barrejades de l'etnografia i la llengua exigix, al meu parer, fer una primera menció al mètode de treball de «les paraules i les coses» (el *Wörten und Sachen*) que, amb arrels anteriors, però ja d'una manera clara, estava present en l'ambient intel·lectual de principis del segle xx.² Este mètode postulava la necessitat de vincular el treball de dialectòlegs i d'etnòlegs sobre la base d'una confluència d'interessos més que justificada, atés que l'escenari on rastrejaven les seues

dades de camp era molt sovint el mateix: comunitats de caire rural, que mantenien unes maneres/formes de treball antigues o que havien patit un ritme d'alteració no massa profund. Durant el procés de descripció d'estes formes de treball, els informants feien referència a eines, descrivien processos, parlaven de les matèries primeres i d'allò que produïen i sovint utilitzaven paraules i expressions prou específiques de l'activitat que es documentava. El mètode de les paraules i les coses plantejava la utilitat de fer confluïr la informació obtinguda, comprimida de forma essencial en *paraules* que feien referència a *coses*, coses que havien de ser materials però també —i açò és important— havien de fer referència a qüestions *espirituals* (García, 1987: 60) en qualsevol dels camps estudiats, hui diríem *paraules* que feren referència a qüestions de *patrimoni immaterial*.

A la confluència de dialectòlegs i etnògrafs se li afegiria prompte la utilització de cartografies lingüístiques, l'element geogràfic, començant a aparèixer els atlas lingüístics i etnogràfics. Així, tenim l' AIS (*Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*) de Jaberg i Jud, centrat en localitats de la Suïssa meridional, la Itàlia septentrional, la Itàlia meridional i la Sardenya, o el NALF (*Nouvel atlas linguistique de la France par régions*) molt més sofisticat, i tots els que vindrien després. A Espanya trobem treballs primerencs com l'*Atlas lingüístic de Catalunya* de Griega o poc després l'ALPI (*Atlas lingüístico*

1. Al llarg del text s'esmenten alguns treballs: sobre etnografia i dialectologia, sobre etnografia valenciana en general i sobre etnografia i oficis. En cap cas he volgut fer un recull bibliogràfic exhaustiu, ja que no és el meu objectiu fer un *estat de la qüestió* bibliogràfic. Vagen per davant les meues disculpes si deixo de mencionar algun treball que caldria haver citat.

2. És al 1909 quan es funda la revista *Wörten und Sachen* («Paraules i Coses») a Alemanya (García, 1987).

de la Península Ibérica) de Navarro Tomás, i els atlas regionals com ara l'*Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*, que després s'estendria amb l'ALEICan, de les Illes Canàries, o l'ALE-ANR (Aragó, Navarra i la Rioja). A València, als primers anys del Museu d'Etnologia de la Diputació, es varen dur a terme campanyes de treball de camp per part dels tècnics del museu. Es van documentar eines agrícoles i la forma en què es denominaven als pobles de tres comarques: los Serranos, l'Alt Maestrat i el Baix Maestrat. Malauradament, este treball no va arribar mai a publicar-se encara que les dades es conserven al museu.

OFICIS

Passa ben sovint que en els diferents treballs que s'han generat històricament a partir de l'interés tant per connectar paraules i coses com per localitzar geogràficament estes dades, aparegueren paraules trobades en el context del treball. Les tècniques, el nom de les eines o de les matèries vinculades a un treball especialitzat s'han enfocat moltes vegades amb la perspectiva d'allò que s'anomena *ofici*.

En el *Diccionari normatiu valencià* de l'AVL l'entrada *ofici* diu: «ocupació habitual» (1a accepció), «professió que s'exercix de forma natural o mecànica» (2a accepció), encara que també diu: «associació dels que exercixen un art mecànic» (3a accepció) o «càrrec que s'ocupa» (4a accepció). Dins del món de l'etnografia, de l'etnografia centrada en descriure el món preindustrial a Europa, els oficis, particularment els oficis *tradicionals* han representat un marc d'estudi, un focus temàtic, clàssic. Són nombrosíssims els treballs que han centrat la seua recerca a fer una descripció etnogràfica del món dels oficis. Es tracta d'una tasca desenvolupada amb l'esperit de fixar l'activitat mitjançant un procés basat quasi exclusivament en la descripció. Una descripció que molt sovint fa referència a l'inevitable procés de desaparició que amenaça l'activitat de la que es parla. Es tracta d'un nivell de recerca distanciat de les anàlisis que l'antropologia haja pogut plantejar respecte del concepte *treball* en tant que «activitat individual o col·lectiva [...] exercida sobre la natura mitjançant la successió d'operacions amb l'objectiu de separar d'ella certs elements materials per a fer-los servir en les necessitats humanes» (Godelier, 1996: 708).

Pel que fa al cas valencià, són també molt nombrosos els treballs etnogràfics que s'han desenvolupat dins del marc temàtic dels oficis. Estos treballs han estat bastits en referència a marcs geogràfics variats (local i comarcal molt sovint, i de país més rarament). Així, representen un exemple primerenc les xarrades radiofòniques sobre cultura popular que Maximilià Thous fa a la ràdio als anys 30 del segle passat i els guions de les quals es conserven al Museu Valencià d'Etnologia. En estes xarrades, Thous dona informació al voltant de determinats oficis: el granerer, el sereno, i fins i tot una xarrada sota el títol «Tres oficis extingits» (on es fa referència al palleter, al foguerer i l'adobador de cossis i llibrells).³ Molt més recentment, a la col·lecció «Temes d'Etnografia Valenciana» (TEV), fundada per Joan Francesc Mira als inicis dels anys huitanta, s'hi pot igualment espigolar informació referent als oficis als volums II (on es parla d'agricultura i ramaderia i per tant de l'*ofici* de llaurador i del de ramader) i III (on es parla, per exemple, dels carboners, els raiers, el llenyaters, el corretger o el fuster d'entre altres).

Per la seua banda, autors com Roser Cabrera han treballat diversos àmbits que impliquen *ofici*. En la seua tesi titulada «El món mariner a Dènia» (1997) es desplega clarament el potencial etnolingüístic del treball a la mar o relacionat amb la mar, i que va derivar en investigacions com ara «Mar i llengua a la Marina Alta»⁴, premiades *a posteriori*. Igualment relacionat amb el món mariner, en este cas amb el de Peníscola, és el treball d'Alfred Ayzà (2005).

Per altra banda, i com no podia ser d'altra manera, l'agricultura ha estat una font inesgotable d'estudis que també es podem considerar al voltant de l'*ofici*, o almenys d'especialitzacions dins del vastíssim camp de l'*ofici* de llaurador. Trobem així treballs al voltant de la pansa, de l'olivera (de la mateixa Roser Cabrera, o dels investigadors del Centre d'Estudis Contestants, d'entre altres) i de l'arròs (amb el treball de Marina Zaragoza al voltant del conreu de l'arròs a Silla o el que va fer Fernando Sendra en referència a Pego). Pel que fa a altres tipus de produccions considerades com a artesanies

3. Robert Martínez, comunicació oral. Els guions que Maximilià Thous preparava per a estes xarrades han estat depositats per la família Thous al Museu Valencià d'Etnologia.

4. Premiat amb l'IX Premi d'Investigació Vila de Teulada l'any 2000.

o xicotetes indústries, hi ha recerques vinculades a activitats com ara la ceràmica amb la monografia *La ceràmica de Manises: els seus vocables i locucions*, que signaren Vicent Ferris i Josep Maria Català, o la recerca d'Adrià Besó al voltant de l'ofici del peroler a Alquàs (Horta Sud), o la de Ramón Tarín amb el de corretger (també a l'Horta Sud).

UN INTENT D'ANÀLISI

Insistim que no és la intenció d'estes notes fer un treball de repàs exhaustiu de tot el que s'ha fet amb referència als oficis tradicionals valencians, és per això que s'hauran quedat per mencionar molts treballs. Sí que és un objectiu d'este treball, però, veure d'esbrinar com s'ha produït l'aproximació de l'etnografia (Quina ha sigut la perspectiva? Quins continguts s'han recollit?...), feta a terres valencianes, al camp temàtic dels oficis, i alhora al seu encreuament amb el món de les paraules. Per fer-ho, analitzaré més de prop el contingut de tres treballs, dos de més recents, 2004 i 2006, i un altre dels anys huitanta.

En primer lloc, em centraré en el treball que Tomás Escuder va publicar al 1987 en *Actas del IV Congreso Nacional de Artes y Costumbres Populares*, celebrades a Saragossa, sota el nom «Uns oficis tradicionals al País Valencià». En este article, Escuder tracta un total de set oficis: *cisteller de mar*, *ferrer*, *fuster*, *boter*, *corretger*, *sabater* i *pastor*. En cadascun dels casos, l'autor estructura la descripció en cinc apartats: utilitatge, materials, productes bàsics i tècnica de producció, treball, venda i distribució. En utilitatge nomena —sense descriure'ls— els estris que es gasten en cadascun dels oficis. Cal tindre en compte, però, que en l'article no apareix cap tipus d'imatges ni de dibuixos. En materials fa referència a les matèries primeres que es fan servir en l'ofici. En productes bàsics i tècnica de producció esmenta l'objecte que es fabrica i com es fabrica. En treball es centra en les condicions i circumstàncies del treball: si es treballen moltes o poques hores, a soles o en grup, i fins i tot si és un treball monòton o variat. Finalment, en distribució i venda parla dels aspectes comercials vinculats a l'ofici.

Escuder es preocupa de realitzar una certa contextualització: determina la procedència de la seua recerca (tota feta en municipis de la Plana), sense dir, excepte en algun cas,

l'edat exacta dels informants; només fa referència al fet que són tots «gent major». Fa una menció al context en el qual els informants han accedit a l'ofici: tots treballaven en eixa faena per transmissió familiar. Ajusta també el període de recollida de les dades (finals dels 70 i principis dels huitanta). Finalment, realitza alguna observació al voltant de la minva dels oficis que esmenta, alhora que posa en relleu l'opinió que els informants tenen respecte d'este fet: el de la desaparició del seu ofici *tradicional*.

Tot seguit mencionem uns exemples del seu treball:

Ferrer:

- Utilitatge: *fornal*, *tovera*, *enclusa*, *bigòrnia*, *manxa*, *caragol de banc*, *mall*, *massa*, *martell de forja*, *martell de bolla*, *martell de pena*, *martell tallant*. Remarca l'origen: l'hereta de l'avi (en altres casos com el del boter fins i tot especifica l'origen geogràfic d'alguna de les peces: la manxa era de Burgos).
- Materials: *aigua*, *carbó*, *ferro* i *acer*.
- Tècnica i productes: ací menciona que el ferrer de poble «havien de ser més polifacètics que no en capitals on hi havia una major diversificació dels oficis» (Escuder, 1987: 136).
- Treball: es tracta d'una faena variada atés que dona servei a un món en constant canvi com es el treball del camp. Parla dels horaris (treball de sol a sol) i de l'equip de treball: sense assalariats, tot es desenvolupa dins l'àmbit familiar.
- Venda i distribució: el producte es ven dins de la mateixa ferreria i a clients locals.

Cisteller de mar:

- Utilitatge: *navalla*.
- Materials: *joncs*, *boga*, *fil d'un cap*, *canya* i *espart*.
- Productes i tècnica: *cabassets de palangre* i *nanses*. El lloc d'obtenció dels materials (un pinar prop del mateix Grau de Castelló).
- Treball: Escuder menciona ací la línia de transmissió: ho va aprendre de sa mare i d'un familiar, i el lloc on es va formar, Moncofa. Fa també refe-

rència als ritmes del treball: segons la temporada de pesquera té més o menys treball. Un cabàs li costava dues hores (temps de producció) (1987: 134).

-Venda: qui és el client habitual? En este cas, els mateixos mariners.

En segon lloc, parlaré del llibre de diversos autors editat pel MACMA al 2006 sota el títol *Oficis i productes de la Marina Alta*. Ací es fa referència a una diversitat d'ocupacions, algunes directament vinculades amb oficis ben definits (com ara el de fer perols de ceràmica), mentre que altres es centren més en una matèria i en els processos de transformació que s'hi relacionen (la pansa, la llata), independentment que es desenvolupen dins d'un ofici o que només representen una tècnica o una especialització productiva particular. L'estructura de l'estudi és una llista dels estris que s'utilitzen i, en ocasions, descriu les diverses operacions de producció, en certs temes (com ara el fang) es mencionen a més els noms dels productes que es fabriquen. Vegem-ne uns exemples:

Canyís:

- Enumera els estris necessaris (*falçó, falçonet, xerrac, alicates...*).
- Fa una descripció del procés, des de la recollida de la matèria fins a la fabricació (*tallar, enfardar les canyes, fer fardells...*).
- Fa menció del temps necessari per a fabricar un canyís.

L'espart:

- hi ha una introducció històrica.
- Fa una breu descripció del procés d'arreplega i assecat.
- Parla dels objectes fets amb espart en la comarca (*cistelles, sarnatxos, barxes, aixàbeges, sàries, esportins...*).
- Aporta alguna informació contextual com ara l'existència de refranys: «Quan el Montgó porta

capa i Segaria capell, llaurador vés-te'n a casa, pica espart i cordella».

Finalment, Soler, Yago i Jordà publicaren al 2004 el llibre *Oficis tradicionals valencians*, on descriuen 18 oficis (del ceramista al coeter, passant pel vidrier o el pedrapiquer). El treball, ben estructurat, planteja sempre una introducció de caire històric al voltant de l'activitat de què s'ocupa, una descripció tècnica del procés (que a vegades inclou de manera separada el procés d'obtenció de la matèria primera, o —en el cas del llaurador— fa referència a dos o tres tipus de producció com ara l'arròs o les taronges...). L'espai dedicat a les eines varia en extensió i detall, i apareix alguna reflexió d'actualitat (situació actual de l'ofici). Finalment, cada ofici es tanca amb un recull titulat «les paraules i les eines» on es llisten i es defineixen els mots propis de l'ofici.

UNES REFLEXIONS PER TANCAR

A partir dels tres treballs esmentats, presos subjectivament com a exemples de recerca sobre oficis tradicionals valencians, voldria fer una breu reflexió al voltant de la cruïlla on es troben els oficis tradicionals, l'etnografia i el llenguatge. Ho plantege a partir de tres qüestions:

- Què pot aportar l'etnografia al coneixement del llenguatge relacionat amb els oficis?
- Quines particularitats podria tindre —si en té— el llenguatge dels oficis com a matèria de treball per a l'etnologia?
- Finalment, l'estat de la qüestió dels estudis etnogràfics del llenguatge dels oficis a terres valencianes: Què està fet i què queda per fer

1) Què aportaria o què aporta l'etnografia al coneixement del llenguatge relacionat amb els oficis?

La contextualització, el model de treball de camp etnogràfic —ben fet—hauria d'anar més enllà de la descripció pura. Una etnografia correcta ha de donar dades precises al voltant dels informants (qui són?, quina edat tenen?, d'on són?...); dades precises sobre les característiques de la transmissió (importants en el cas dels oficis): Quin ha sigut el recorregut vital que ha dut a la persona a aprendre i a practicar

eixe ofici?, ha estat per una educació formal?, o per imitació de la faena feta en l'àmbit familiar? Dades sobre la percepció social de l'ofici, els seus ritmes, la seua organització interna, els canals de distribució del producte. Totes i cadascuna d'aquestes dades ajuden a crear el marc dins del qual es desenvolupa el llenguatge, no només el propi de l'ofici, sinó també el de la comunitat respecte a l'ofici. Curiosament, dels treballs esmentats més amunt, el més ric en este tipus d'apreciacions és el d'Escuder, que és també el més primerenc.

2) Quines particularitats podria tindre —si en té— el llenguatge dels oficis com a matèria de treball per a l'etnologia?

Com la majoria de les activitats de la cultura, els oficis tenen associades una part de cultura material i un altra de cultura immaterial, que sovint estan relacionades. Com a acció de treball en tot ofici hi ha eines, processos/tècniques, matèria de treball, hi ha uns productes..., però hi ha també unes habilitats (és allò que remarca Sennett en l'artesà: *fer és pensar*), a vegades unes creences (el tema de la lluna en l'agricultura), o inclús un patrimoni musical (cançons de batre), i també unes relacions de domini i de resistència (capatassos, encarregats..., mestres). El llenguatge de l'ofici, en tant que part de l'esfera del treball representa un camp de confluència de dades socioeconòmiques dinàmic i molt ric..., allò que el llenguatge deixa entreveure pot representar un camí d'entrada molt atractiu per a l'etnografia a qüestions interpretatives fonamentals.

3) Què està fet i que creiem que està encara per fer en termes de recerca etnogràfica?

La recerca s'ha centrat —lògicament— al voltant d'allò que estava en vies de desaparició, els oficis percebuts com a atractius per la seua càrrega de tradicionalitat (aspecte molt subjectiu, si tenim en compte, per exemple, l'escassa informació que encara hi ha al voltant de la faena dels llauradors, si més no, un dels *grans* oficis valencians). Hi ha camps temàtics on s'ha treballat més del que puga semblar (com el de la mar), però en termes generals es pot dir que la norma ha estat centrar-se en el món artesà més clàssic: oficis (o faenes) vinculats amb matèries com l'argila, la fusta o les fibres vegetals. El buit es troba en esferes de treball que perfectament també podrien considerar-se tradicionals com ara els treballadors i treballado-

res industrials, els oficis considerats de «més alta qualificació» (advocats, metges...) o també en aquelles ocupacions esbiaixades pel gènere (el retor, la mestressa de casa, la comare...).

BIBLIOGRAFIA

- AYZÀ, A. (2005): *El món mariner a Peníscola: paraules i coses*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València
- BESÓ, A. (2000): *L'ofici de peroler, l'art de fer de la boca cul*, en *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs, 2000*, Alaquàs.
- CABRERA, R. (1997): *El món mariner a Dènia*, 188 pàgines, Alacant.
- (2001) *Mar i Llengua a la Marina Alta: La formació del llenguatge mariner*, IX Premi d'Investigació Vila de Teulada, IECMA, Ajuntament de Teulada, Pedreguer.
- DDAA (1985): *Bosc i muntanya, indústria tradicional, comerç i serveis*, en TEV, IV, col·lecció «Politécnica», n. 4, Institució Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, Diputació de València.
- DDAA (1990): *L'oli i l'olivera al comtat*, Centre d'Estudis Contestans, Cocentaina.
- DDAA (2006): *Oficis i productes de la Marina Alta*, Mancomunitat cultural de la Marina Alta.
- ESCUDEU, T. (1987): «Uns oficis tradicionals al País Valencià», en *Actas del IV Congreso Nacional de Artes y Costumbres Populares*, Institución Fernando el Católico, Saragossa.
- FERRÍS, V.,- Català, J. M. (1987): *La ceràmica de Manises: els seus vocables i locucions*, Diputació Provincial de València.
- GARCÍA MOUTON, P. (1987): «Dialectología y cultura popular. Estado de la Cuestión», en *Revista de Dialectología y Cultura Popular*, tom XLII, pp. 49-74. Madrid.
- GODELIER, M. (1996): «Trabajo», en *Diccionario Akal de etnología y antropología*, en P. Bonte i M. Izard (eds.), Madrid, pp: 706-709.
- MARTINEZ, F. - PALANCA, F. (1991): *Utilitatge Agrícola i Ramaderia*, en TEV, II, col·lecció «Politécnica», n. 19, Institució Alfons el Magnànim - Diputació de València.
- SENDRA, F. (1990): *El conreu de l'arròs a Pego: estudi etnogràfic*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert - Diputació Provincial d'Alacant, Alacant.
- SENNET, R. (2009): *El artesano*, Anagrama, Barcelona.
- SOLER, A. - YAGO, R. - JORDÀ, R. (2004): *Oficis tradicionals valencians*, Tàdem Edicions, Quart de Poblet.
- TARÍN, R. (2000): «Ferradors i corretges, els oficis perduts», en *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs, 2000*, Alaquàs.
- ZARAGOZA PÉREZ, M. (1982): *El cultiu tradicional de l'arròs a Silla* (Albufera de València), Universitat de València, València.

UNA EXPERIÈNCIA PEDAGÒGICA DE CULTURA POPULAR

M. Roser Cabrera González

El treball que presente en aquesta Jornada de Llengua i Cultura Popular Valenciana és una experiència d'aula basada en l'etnografia, que, segons Marcel Mauss, ensenya a observar, analitzar i classificar els fenòmens socials, una ciència on l'alumne pren el paper d'etnògraf i s'ha de preocupar de ser exacte i complet.

En acabar la seua investigació, l'alumne ha de ser capaç d'evocar la vida de la societat estudiada, gràcies a l'aprehensió de dades, les tècniques d'observació, registre de documents, terminologia, etc.

L'exposició consta de dues parts, la primera, l'estudi de la cultura popular com a instrument interdisciplinari en els estudis de batxillerat, i la segona, l'aplicació de les experiències apreses dins una assignatura reglada de Cultura Popular en l'ESO (Ensenyament Secundària Obligatòria)

1. CREACIÓ D'UN SEMINARI PERMANENT DE CULTURA POPULAR MANUEL SANCHIS GUARNER, 1981

L'any 1981, a l'Institut Historiador Chabàs de Dénia es va crear el Seminari Permanent de Cultura Popular Manuel Sanchis Guarner, amb una clara referència d'homenatge al mestre. Com que és un institut comarcal, els alumnes provenien de diferents pobles de la Marina, una comarca de mar i muntanya, on els seus habitants: mariners, llauradors, pastors,

gents d'oficis mil·lenaris, són portadors d'una llengua i d'unes formes de vida d'extraordinària riquesa.

En aquell Seminari vàrem fer nostres les paraules del Dr. Sanchis Guarner:

La Marina ha estat una de les comarques on s'han esdevingut els canvis més transcendents. De ser una zona de pobra agricultura i pesca no molt rica, un sector de gentes condemnades a l'emigració temporal... s'ha tornat un dels llocs preferits del turisme internacional, el que ha modificat, no sempre per a bé, tant el paisatge com la mentalitat de les gentes... Molts mariners han deixat les barques i molts camperols el forcat: oficis mil·lenaris com el del ferrer, el fuster, el terrisser, el moliner, etc. han vist canviar radicalment llurs tècniques tradicionals, les quals ha estat substituïdes per altres de «standard»... La nostra generació té el deure indefugible d'inventariar totes aquestes activitats que els nostres avantpassats han vingut tradicionalment exercint.

Un grup de professors i alumnes de diferents pobles de la Marina formaren part d'aquell Seminari Permanent, aplicant la metodologia Worter und Sachen, («paraules i coses»). L'entrevista era l'eix fonamental de totes les recerques.

Molt aviat constatarem que l'entorn de l'alumne era un pou sense fons d'enormes possibilitats motivadores per a realitzar activitats i aconseguir objectius en el currículum educatiu. Les primeres experiències es realitzaren amb alumnes de BUP i COU, implicant-se professors de diferents assignatures. S'acordaren uns objectius bàsics:

- Constatar que l'etnografia podia convertir-se en matèria didàctica.
- Rescatar unes formes de vida tradicionals, amb risc de desaparició o transformació en la societat actual.
- Fomentar l'esperit d'observació i interrogació en els alumnes, davant d'aquells elements culturals que li són propis.
- Interessar-se per l'estudi de la llengua i reconèixer les diferents variants dialectals.
- Identificar els lèxics específics. Observar i reflexionar sobre els diferents nivells de llengua.
- Introduir l'alumne en activitats d'investigació mitjançant el treball de camp.
- Aprendre a ordenar, catalogar i classificar els materials obtinguts durant la recerca.
- Motivar els estudiants i els docents pels temes a tractar i la seva aplicació a l'aula, amb experiències innovadores.
- Utilitzar noves tecnologies a l'aula.
- Aconseguir una interdisciplinarietat dins dels estudis de BUP i COU.

Centrarem cada treball sobre un aspecte etnogràfic: les festes, els jocs, la cultura alimentària, el paper de la dona, etc., i introduïrem l'etnografia a l'aula.

Entre les recerques fetes pels membres del seminari destaquen:

- Els jocs tradicionals.
- El fang.
- Els oficis tradicionals.
- Els conreus de l'olivera, l'arròs, la vinya.
- L'elaboració del vi, de la pansa, de l'oli.
- Els ritus i tradicions com la salpasa i la festa del romer, el naixement i la mort.

- La recuperació de jocs tradicionals (amb la participació de tots els centres escolars de Dènia).
- Comparació entre la vida de la dona de la comarca i la d'altres cultures.
- L'educació sexista de la dona.
- Les festes tradicionals, principalment Nadal i Pasqua, però també Sant Antoni, el 9 d'octubre i la mocadorada. La festa de la Dama a Teulada o la del Romer a Xaló, etc.

Amb els materials resultants muntàvem una exposició a la biblioteca del centre, que coincidia en moments puntuals com la setmana cultural al voltant del 25 d'abril; el dia de la dona el mes de març, o abans de les vacances si es treballava la festa de Nadal o la Pasqua.

Per als alumnes no era difícil trobar els informants per a passar les enquestes i entrevistar-los, perquè en molts casos eren els mateixos pares, avis o veïns els que responien i els que ens mostraven objectes i explicaven tasques i formes de vida desaparegudes. L'aportació lingüística va ser molt rica en lèxic i expressions, però també en les variants fonètiques, molt diverses en els diferents pobles de la comarca de la Marina Alta.

De vegades els informants es convertien en mestres, i això ens permetia muntar petits tallers perquè professors i alumnes aprenguérem el laboriós treball de fer llata per a cappers i cabassos, o la construcció d'un canyís, canya per canya.

Donada la resposta tan positiva de la gent de la comarca decidírem obrir al públic les exposicions: «L'aixovar tradicional de la dona», «El naixement i la mort», «La cultura alimentària», «El paper de les canyes en el món tradicional», muntades amb fotografies antigues i objectes d'ús domèstic, roba, eines, etc. prestats per les famílies.

Prèviament, es realitzava un concurs de cartells, i el que era premiat anunciava l'exposició. Com a anècdota vull comentar que l'alumne premiat pel seu cartell, el curs 1994-1995, sobre *La cultura alimentària mediterrània*, Joan Carles Marí, va aconseguir el premi Goya al millor curt d'animació l'any 2004.

Organitzàvem jornades etnogràfiques, amb predomini de temes agrícoles, amb conferències com el conreu de l'arròs a Pego, el conreu de l'olivera i l'elaboració de l'oli, la música popular a la comarca, el passat arquitectònic a la

Marina, etc. Les jornades sempre eren obertes al públic i rodejades d'eines, instruments populars i tot tipus d'objectes relacionats amb el tema i aportats per les famílies dels alumnes, els professors i el personal del centre.

A poc a poc, varen començar a sorgir interessants activitats interdisciplinàries, i el treball d'aquest Seminari Permanent de Cultura Popular es va convertir en un referent comarcal; la premsa local es feia ressò dels treballs, els centres de professors s'interessaven per la metodologia emprada i organitzaven cursos de formació per a mestres de Primària i professors de Secundària. Realitzàrem projectes per obtenir subvencions i l'Institut Juan Gil Albert ens va publicar llibres amb el resultat de les recerques. Finalment decidírem introduir el treball a l'aula en les diferents disciplines: història, llengua i literatura (valencià i castellà), química, dibuix, geografia i història, ciències naturals, filosofia, ètica, disseny, biologia...

Una de les activitats d'una enorme interdisciplinarietat va ser l'esmentada sobre «La cultura alimentària mediterrània», en la qual varen participar 25 professors de l'Institut Historiador Chabàs i 500 alumnes, emprant diferents metodologies segons les assignatures implicades. Un ingent treball amb gran repercussió acadèmica i social a la comarca. Com a mostra, aquests són els títols dels treballs que varen desenvolupar els alumnes sota la coordinació del professorat de cada assignatura:

Llengua valenciana

- «Evolució dels hàbits alimentaris»
- «El refranyer valencià»
- «Receptari de la Marina»

Llengua castellana

- «La gastronomia en el refranero popular»
- Llengües clàssiques: llatí
- «Quan el *garum* dominava el món»
- Llengües clàssiques: grec
- «L'alimentació a Grècia»

Llengua estrangera: francès

- «La culture alimentaire méditerranéenne»

Llengua estrangera: anglès

- «The differences between English food and Spanish food»

Història

- «La cultura alimentària mediterrània a la península Ibèrica»
- «La alimentación en Al-Ándalus y su herencia en la cocina mediterránea»

Filosofia i ètica

- «L'alimentació des d'un punt de vista antropològic»

Assignatura de Llar

- «Els hàbits alimentaris correctes»

Química i Biologia

- «Anàlisi dels vins de la Marina»

Educació Física

- «La dieta i l'esport»

Dibuix (treball de pintura)

- «Els menjars mediterranis»

Disseny

- «Tècniques i composició utilitzades en els cartells sobre cultura alimentària»

Servei Psicopedagògic:

- «La cuina mediterrània i la seua incidència en la selecció de professionals.

De tots aquests treballs tenim mostra audiovisual.

Les jornades es completaren amb la degustació de diferents plats, relacionats amb els temes estudiats, preparats pels alumnes, les famílies i els professors. Cada dia es preparava una degustació diferent: dolços de la comarca, embotits variats de la Marina Alta, coques de verdures i salades, cuina clàssica grecoromana, cuina islàmica, mistela i vi de moscatell. Les conclusions del treball les realitzaren en sessió pública un grup d'alumnes de la classe d'Història, amb un debat posterior.

Finalitzàrem aquest projecte amb unes jornades, dins la setmana cultural del centre, on varen participar destacats conferencians, com l'escriptor Rafael Chirbes, que parlà sobre «El vi a la Mediterrània»; Benito Pastor, cuiner i restaurador de Dénia, sobre «La nostra cuina»; l'arqueòleg municipal, Josep Antoni Gisbert, sobre «El sucre, producció i elaboració»; el periodista i escriptor especialitzat en temes gastronòmics, Jaume Fàbrega «Mil anys de cuina valenciana».

Per a cobrir les despeses dels conferenciants, el material fotogràfic, els productes per a les degustacions, etc., s'havia elaborat i presentat un projecte al programa d'ajuda a la investigació jove de la Fundació Cultural CAM nomenat «Criteri 94», i afortunadament va resultar premiat.

La premsa local i provincial es va fer ressò d'aquesta setmana de la cultura alimentària celebrada a l'Institut Historiador Chabàs de Dénia.

Com a conclusió voldria finalitzar la presentació d'aquesta experiència interdisciplinària sobre cultura popular fent la següent valoració:

- Es va aconseguir la implicació d'alumnes i professors de diferents matèries, així com les famílies i el personal no docent del centre.
- L'alumne va ser protagonista, actor del seu aprenentatge com a investigador del propi entorn.
- Professors i alumnes aprenguérem un gran nombre de costums i tradicions de la comarca i un valuósíssim lèxic, refranys i expressions.

Aquest procés de recerca i el resultat acadèmic es completaren amb la projecció social, manifestada en l'excel·lent acolliment a tots els actes públics celebrats, els nombrosos visitants a les conferències i a les exposicions, i la col·laboració del Foto-Club i dels mitjans de comunicació locals... És a dir, la societat implicada en un experiència didàctica d'un centre educatiu.

L'experiència pedagògica de la cultura popular va resultar molt satisfactòria i es va poder constatar que l'etnografia aplicada a la cultura popular podia convertir-se en matèria didàctica.

2. LA CULTURA POPULAR MATÈRIA OPTATIVA, 1995

Les activitats innovadores, realitzades a la nostra comarca i portades a terme a l'Institut Historiador Chabàs, arribaren al coneixement de la Conselleria d'Educació i ens encarregaren el disseny d'una nova matèria optativa, que es podria escollir en un dels quatre cursos de l'ESO.

Amb gran satisfacció he de dir que finalment aquesta proposta es va fer realitat el mes de maig de 1995, quan la Conselleria d'Educació i Ciència de la Generalitat valenciana emet una ordre que regula les matèries optatives en l'Educa-

ció Secundària Obligatoria (Ordre de 9 de maig de 1995 de la Conselleria d'Educació i Ciència, per la qual es regulen les matèries optatives en l'Educació Secundària Obligatoria, DOGV, núm. 2544), en què la Cultura Popular consta com una de les «matèries optatives d'oferta general» que podien escollir els centres de Secundària.

Per primera vegada, la cultura popular era considerada en el currículum educatiu de forma reglada.

Segons l'ordre les matèries optatives estaven orientades a consolidar els objectius generals de l'etapa, i en concret a:

- Introduir l'alumne en activitats d'investigació.
 - Augmentar els coneixements i habilitats en àrees determinades.
 - Aprofundir en el coneixement de l'entorn.
 - Motivar l'alumne amb experiències innovadores.
 - Relacionar diversos continguts presentant-los de forma interdisciplinària.
 - Fomentar l'esperit d'observació i curiositat científica en els alumnes davant d'aquells elements culturals que li són propis.
 - Millorar la comprensió i expressió oral de la llengua vehicular utilitzada.
- D'entre els objectius de la nova matèria destacaria:
- Apreciar la cultura popular.
 - Esforçar-se per comprendre-la.
 - Interessar-s'hi.
 - Mostrar-se sensible pels seus problemes.
 - Respectar-la.
 - Responsabilitzar-se i treballar per un millor coneixement d'allò que és propi.

Com es pot observar, tots aquests objectius ja formaven part de la tasca col·lectiva portada a terme pel Seminari Permanent de Cultura Popular Manuel Sanchis Guarner de l'Institut Historiador Chabàs de Dénia, iniciada el 1981, catorze anys abans de ser regulada per la Conselleria d'Educació i Ciència.

I també hi ha ple acord amb els aspectes generals de la matèria indicats en la introducció de l'esmentada ordre:

En aquesta matèria l'alumnat, com a investigador de la seua realitat immediata, centra la mirada reflexiva en el coneixement del seu poble i de la vida quotidiana. Mitjançant els informants amb els quals dialoga, se n'adona que existeix una cultura popular en la qual els homes i les dones es comuniquen entre sí, amb unes maneres de dir peculiars, a través dels objectes que construeixen i utilitzen, i amb el seu contacte amb la natura.

I amb relació al concepte de *poble* diu:

Es pot entendre per «poble» la unitat social que es caracteritza per ocupar una àrea o extensió geogràfica que dura en el temps encara que està subjecta a canvis; constituïda per individus i grups d'individus vinculats entre sí, amb una certa unitat de paisatge, de llengua, de costums i creences.

Es considera que:

Una part del món de l'alumnat està immersit en la cultura de masses que ha sacrificat les cultures pròpies de les classes populars. Les formes de pensar, d'evadir-se, de treballar s'han homogeneïtzat i l'individu es veu submergit quasi involuntàriament en aquesta cultura de masses. Per tal de minimitzar aquesta influència, l'alumne podrà conèixer el seu entorn sociocultural partint del seu moment i espai actuals amb el mètode retrospectiu.

Per al professorat que impartia la docència en centres d'ESO i era sensible a aquestes qüestions, la implantació d'aquesta matèria de forma oficial va suposar un nou alè per a treballar a l'aula.

Els centres de professors ens demanaren cursos de formació per a impartir la nova assignatura i anàrem a Alacant, Benidorm, Petrer, Gandia, Ondara, etc. a donar a conèixer la nostra activitat i a aplicar amb rigor un mètode que ja tenia molts anys d'experimentació.

Els professors s'entusiasmaren i s'encoratjaren a escollir-la en els seus centres respectius. No existia un perfil de professor de Cultura Popular, sobretot havia de ser un

ensenyant que estimara la llengua i la cultura, que deixara participar activament l'alumnat, però que també estiguera disposat a dedicar més temps de preparació que a una altra assignatura.

En les classes de Formació del Professorat, els docents acolliren de bon grat el paper d'alumne i treballaren aspectes, interessants i motivadors, de la cultura popular: «L'estètica en l'arquitectura popular», «El casament: relacions personals i familiars», «El tren i l'amor», «Diumenge de Pasqua», «L'estètica en l'arquitectura popular», etc.

3. PUBLICACIÓ DE LLIBRES SOBRE CULTURA POPULAR, 1998-1999

En 1995, quan es va publicar l'ordre, tot i la proliferació de llibres sobre diferents aspectes dels pobles i comarques a la Comunitat Valenciana amb estudis geogràfics, històrics, lingüístics, etnogràfics, amb els costums i activitats específiques de cada localitat, no s'havia publicat cap que contemplara aspectes globals de la cultura popular per tal de ser present a les aules dels centres de Secundària.

En 1998, l'editorial Bromera edita el llibre *Història de la vida quotidiana*, homologat per a dues assignatures optatives: Cultura Popular i Taller del Geògraf i de l'Historiador. L'any següent, l'editorial Marfil publica el llibre *Cultura popular*. Tots dos dissenyats per a l'Educació Secundària Obligatoria amb un enfocament semblant: situen l'alumne en l'espai geograhicohistòric dels pobles valencians i s'endinsen en les seues arrels: el territori, la llengua, les formes de treball, les festes, els jocs, la gastronomia, etc. També tenen en comú que són llibres que permeten l'aprenentatge a partir d'una sèrie d'unitats didàctiques sense l'obligació per al docent de dur a terme un programa tancat i haver d'acabar el llibre. A partir dels continguts del tema o centre d'interès escollit es presenten unes pautes metodològiques per a aconseguir els objectius proposats. El paper principal es dona a l'estudiant, el qual —orientat pel professor— ha d'assolir el paper d'actor del seu aprenentatge, i investigar en el seu entorn amb una tasca semblant a la del periodista. El llibre *Història de la vida quotidiana* va acompanyat d'un quadern de recerca amb els diferents qüestionaris per a realitzar el treball de camp.

4. EXPERIÈNCIA PEDAGÒGICA AMB EL LLIBRE DE TEXT, 1998

En l'experiència pedagògica que presente vaig partir del llibre *Història de la vida quotidiana*. Està dividit en sis grans temes, tres, pensats principalment per al perfil dels professors de geografia o història, i els altres tres, pensats, sobretot, per als professors de llengua. Naturalment, per a impartir l'assignatura Cultura Popular, no fa falta cap d'aquestes especialitats, tan sols ser un docent il·lusionat i il·lusionant que contagie la seua estima per la llengua i la cultura valencianes. Com a exemple, jo mateixa, especialista en Filologia Francesa, he impartit l'assignatura durant cinc anys.

Les unitats didàctiques tractades en el llibre són:

- Evolució de les comunicacions a les terres valencianes
- L'aigua, un bé irremplaçable
- El paisatge, patrimoni cultural
- El temps d'oci, una necessitat
- La salut i la malaltia
- La cultura alimentària

Una unitat didàctica: «La salut i la malaltia»

He seleccionat un dels temes de recerca, «La salut i la malaltia», com a exemple per exposar breument les diferents fases de treball en l'assignatura Cultura Popular, a l'aula i fora de l'aula.

La preocupació per la salut ha estat i continua essent una constant al llarg de la història. Entre la màgia i la ciència hi ha tot un món de creences, pràctiques i investigacions, que pretenen prevenir, conèixer, curar la malaltia o conservar la salut. El tema el varen realitzar alumnes de tercer d'ESO de l'Institut Historiador Chabàs de Dénia. El grup classe es va dividir en grups de treball, i he pres com a model un dels equips que tenia la possibilitat d'investigar a les Valls de la Marina: d'Alcalà i de Laguar, on anaven els caps de setmana o en festes, perquè hi restaven les famílies.

El que anàvem a estudiar en aquest tema eren conceptes que en aquestes societats continuen barrejant-se: superstició, costum, ciència...

1. ELS OBJECTIUS

- Conèixer el concepte de salut i malaltia al llarg del temps.
- Valorar els efectes terapèutics d'alguns elements naturals.
- Valorar la natura com a font de salut.
- Diferenciar entre ciència i superstició.
- Analitzar els modes de vida d'altres èpoques i la seua repercussió en la salut.
- Conèixer la religiositat popular.
- Comprendre la mentalitat de les generacions passades.
- Utilitzar de manera autònoma els mitjans tecnològics actuals, en les diverses tasques de recerca.
- Iniciar-se en els procediments que els permeten realitzar treballs d'investigació dins els àmbits socioculturals, etnogràfics o antropològics.
- Fomentar l'esperit crític.

2. ELS CONTINGUTS CONCEPTUALS

- La medicina popular, entre la màgia i la ciència.
- El concepte de salut en la religiositat popular.
- El culte religiós a l'aigua i la vegetació.
- La lluita contra l'epidèmia al llarg de la història.
- Els remeis naturals.
- El moment actual.
- Literatura de tradició oral.

3. LES FONTS

Recollir les dades necessàries és el primer pas per arribar a algun tipus de conclusió i per a posteriorment poder exposar-la de forma oral o escrita a la resta de companys. Bàsicament hi ha dos tipus de fonts informatives:

- les fonts escrites i audiovisuals: consultes en llibres, diaris, documentals, pel·lícules, etc.
- les fonts orals: les respostes dels informadors a un qüestionari elaborat prèviament.

LES FONTS ESCRITES I AUDIOVISUALS

La lectura del tema de la salut i la malaltia en el llibre *Història de la vida quotidiana*, ampliada amb la meua explica-

ció, era el punt de partida per a proporcionar una visió històrica de la medicina des de principi de segle xx fins als nostres dies: malalties més comunes i remeis.

Per a ampliar, al final de cada tema es proporcionen unes recomanacions sota el nom de bibliomania i cinemania. En aquest cas, entre els llibres recomanats consta el clàssic de Font i Quer *Plantas medicinals* i el més proper de Llorens *L'herbolari del Benicadell. Propiedades curativas de las hierbas, frutas y verduras valencianes*, així com les revistes *Integral* i *Fitomèdica*.

Entre les pel·lícules recomanades, comprenen diferents aspectes del tema *La peste*, a partir de la novel·la d'Albert Camus; la lluita per obtenir la salvació d'un fill, *Lorenzo's Oil* («L'oli de la vida»); la recerca de remeis contra el càncer en la selva, *Los últimos días del Edén* i *La selva esmeralda*, amb protagonista adolescent; *El nom de la rosa* o *El balneario de Battle Creek*.

LES FONTS ORALS

La segona fase del treball està dedicada al treball de camp i els alumnes han d'indagar en les fonts orals. A l'aula vaig explicar detingudament la importància de la selecció dels informadors per la seua experiència, els coneixements del tema, i la bona memòria. També com és d'important tenir en compte el lloc i l'hora escollits per fer l'entrevista.

Els alumnes han de passar el mateix qüestionari a representants de tres generacions: la seua, responent ells mateixos, la del seus pares (entre 40 i 50 anys aproximadament) i la dels avis (a partir de 60 anys), i també —si és possible— la d'algun familiar o conegut de l'entorn de l'alumne de més edat. Segons l'aspecte que s'ha de tractar, pot haver-hi prioritat a l'hora d'entrevistar homes o dones. En el tema que ens ocupa, els alumnes entrevistaren el curandero de la Vall de Laguar i dones de les dues Valls, d'Alcalà i de Laguar, de dues generacions, entre 39 i 77 anys.

Una manera de trobar informadors de més edat és passar el qüestionari en residències geriàtriques, com ara la Residència de Santa Llúcia, a Dénia. El primer any l'experiència va resultar tan gratificant per als informadors i per als alumnes que la vàrem repetir tots els cursos, i en ocasions, dues vegades, amb diferent temàtica d'estudi.

Per a l'aplicació del qüestionari han de preparar els materials necessaris següents: un llapis i un boli, un quadern o fulls per a prendre notes o dibuixar, el quadern de recerca on està escrit el qüestionari, una gravadora i piles de recanvi i una càmera fotogràfica o de vídeo.

L'alumne-investigador contesta prèviament el qüestionari per tindre clar el seu funcionament. Si l'informador no entén bé la pregunta, han d'explicar-la amb les seues pròpies paraules, amb un llenguatge més col·loquial. L'enquesta no és tancada, i poden afegir preguntes si ho consideren oportú.

En el llibre hi ha un model de fitxa temàtica completa, però en la realitat solament constataven les dades de l'informador: edat, poble de naixença, poble on viu o ha viscut i la professió. En un altre apartat estan les dades de l'alumne: nom, curs i data de l'enquesta.

En el quadern de l'alumne figura el seu «Diari de camp», amb dues parts. Una part prèvia a la realització de l'entrevista, on l'alumne expressa les seues expectatives, les característiques i la justificació de la persona seleccionada, el lloc i l'hora on es realitzarà, etc. I l'altra, la fase posterior, on ha de comentar el resultat del seu treball de camp.

He pres del quadern de treball d'una alumna de primer d'ESO el resum del seu diari de camp:

ABANS DE L'ENTREVISTA

Entrevistaré l'àvia que té 71 anys i es diu Rosa; viu a Dénia. Quan ella era xicoteta eren molts germans i tenien que arreglar-se-les com podien. És una persona molt comprensiva i li agrada molt escoltar-me. L'entrevista serà a sa casa, al menjador, a les 18:00 hores. Ella creu que eixirà bé.

DESPRÉS DE L'ENTREVISTA

He entrevistat l'àvia a sa casa, al menjador; hem començat a les 18:00 hores i hem acabat a les 19:00 hores. Li ha agradat molt recordar quan ella era menuda; s'ha posat molt contenta i m'ha contat tot molt detalladament, però de vegades es posava trista de recordar la pobresa d'aquells temps. L'entrevista ha eixit molt bé.

EL QÜESTIONARI

L'encapçalament era el següent:

Tema: **La salut i la malaltia**

Nom de l'alumne.....	Nom de l'informador/a.....
Edat.....	Edat..... Nascut/uda a.....
Curs.....	Ha viscut a..... (diferents poblacions)
Data de l'enquesta.....	Viu a.....
	Professió.....

Observem algunes respostes d'un alumne de 14 anys i de la seua àvia de 75.

1. Qüestió: Ha anat alguna vegada a un curandero? Per quin tipus de problema? Li ho han solucionat?

Resposta alumne: *No.*

Resposta àvia: *Si, pel mal dels ossos i m'ho va solucionar.*

2. Qüestió: Ha anat alguna vegada descalç/a en la processó o ha fet alguna promesa per agrair a Déu una curació?

Resposta alumne: *No.*

Resposta àvia: *Si, he anat descalça sense parlar.*

3. Qüestió: Sa mare, on va donar a llum, a casa o a un hospital? Coneix alguna dona que haja mort de part?

Resposta alumne: *A un hospital. No.*

Resposta àvia: *A casa amb l'ajuda d'una veïna. Si una dona que va morir fa 45 anys.*

4. Qüestió: Ha conegut xiquets que hagen mort?

Resposta alumne: *No.*

Resposta àvia: *Si, als dos anys, i també al nàixer; de febra.*

Per als xiquets hi havia tocs de campanes diferents. Als rics, tres tocs de campanes, als no tan rics dos i als pobres només un toc.

Se solia fer una cerimònia especial: per als rics anaven hasta el cementeri, els de segona classe es quedaven a mitges i als pobres res.

5. Qüestió: Quines malalties eren més temudes...?

Resposta alumne: *La sida.*

Resposta àvia: *La meningitis.*

6. Qüestió: Abans de tindre el dret a l'assistència sanitària en la sanitat pública, quins serveis mèdics tenien i com ho pagaven?

Resposta àvia: *Per «iguales». Hi havien moltes diferències entre pobres i rics. Un ric com tenia diners podia pagar les medecines i la consulta i un pobre no podia pagar les medecines i es moria.*

7. Qüestió: Quan es parla d'una vida sana, en què pensa?

Resposta alumne: *Estar sa i fer esport.*

Resposta àvia: *En les dietes sanes amb poques grasses.*

8. Qüestió: Ha fet alguna dieta?

Resposta alumne: *No.*

Resposta àvia: *Si, per al colesterol i per a l'obesitat.*

Fet el treball de camp es passa al buidatge dels resultats, que cal dur a terme en equip a l'aula i amb l'ajuda del professor-moderador. Cada membre de l'equip comenta les seues notes escrites i un d'ells, el coordinador, les ha de sintetitzar i posteriorment exposar-les oralment.

Transcriu un resum del treball realitzat per l'equip de les Valls, d'Alcalà i de Laguar:

Les creences religioses han tingut i encara tenen una enorme influència. Entre les promeses més comuns que hem constatat estan la d'anar descalços en la processó, estar un any sense ballar, fer romeries pujant a l'ermita del poble... A les Valls no es coneixen els ex-vots, ritus molt comú a altres punts del país Valencià. Sant Blai és un dels sants més guardadors de la gola.

El curanderisme continua vigent a les Valls, consideren que són persones que tenen gràcia. Els seus mètodes són una barreja de superstició, creences religioses i coneixement dels remeis naturals i les plantes medicinals. Les malalties més comunes que curen són inflamacions, mal de cap, mal de queixal, insolacions... Una pràctica molt comuna és «trenar l'enfit» per als problemes intestinals.

El fet de tindre assistència mèdica, els pobres i els rics, és molt valorat. Totes les dones entrevistades han

tingut els fills a casa amb l'ajuda d'una comare o d'una veïna. Ningú feia dietes per estètica, més bé per carència econòmica; tampoc existia la moda d'anar al gimnàs ni l'obsessió d'estar prim.

En la unitat didàctica que presentem com a exemple, «La salut i la malaltia», es varen agrupar alguns dels continguts de les respostes per temes: remeis casolans, plantes medicinals, ingredients comuns culinàries aplicats com a remei medicinal, que es varen exposar per l'equip de treball al grup-classe.

Els remeis basats en els ingredients de la nostra cuina són:

Bany de vinagre per a fer desaparèixer el mal de cap; pa amb vi i vinagre per a les fractures; si s'endenyà una ferida, posar tres pegats de pa amb vi pel matí i per la nit; al migdia un pegat amb vinagre; el mal d'orella passa amb oli d'oliva tebi; per el constipat, vi calent. Per a les mossegades de gos, cataplasmes de vinagre i sal; compreses de vinagre i aigua per a les insolacions; una cullerada d'oli d'oliva en dejuni per a combatre l'estrenyiment.

També es fan servir remeis casolans amb una mínima preparació:

Pel mal de queixal, infusions d'arrel de tomaquera; per a la tos arròs bullit amb corfa de llima, figues seques i orenga; per a baixar la tensió, fulles d'olivera, cabellera (pel de dacsà)... compreses d'alcohol en el front per a la pujada de la febra; banys amb aigua i sal i glopejar amb infusió de sàlvia, per a calmar el mal de queixal, o també rentar-se la boca amb conyac; banys amb aigua gelada i colònia per a baixar la febra; per a les cremades, oli batut amb aigua; per a calmar la tos, ortigues amb figues; per a la diarrea, una picadeta d'ametles, xufa, arròs amb una corfeta de llima i es pren la substància que resulta al bullir aquests ingredients; fang per a les picades d'insectes; mel i llima per al mal de gola; taronja per al constipat; llima per al mareig.

Les persones entrevistades a les Valls coneixen molt bé les herbes medicinals i ens varen destacar les següents:

La sàlvia s'empra per al mal de queixal (es glopeja) i per al mal de ventre (en infusió); **l'arenaria** per al renyó i per a la vesícula; **el rabet de gat o cua de gat**, per a l'estómac i per a les pedres del renyó; **l'herba dorada** per al mal de queixal i altres patiments; **el setge** per al fetge; **la tafonera** per als constipats; **la joliverda** per a les picadures dels insectes; **la camamil·la** per al mal de panxa i per a la inflamació del ulls; **la maria llüisa** per al mal de panxa; **la til·la** per a tranquil·litzar; **la planta del polp** per a les cremades (s'aplica el suc de la fulla); **el pel de dacsà o cabellera** per a la tensió arterial; **la menta piperita** per a l'úlcer; **el boriol** per al mal de panxa.

DEBAT

A mesura que avança el treball de camp els alumnes es van adonant de les diferències generacionals en el món de la salut i la malaltia; han constatat els enormes canvis experimentats al llarg del temps; han pogut reflexionar i valorar les circumstàncies actuals. En el debat oral cada equip ha exposat els resultats de les seues investigacions a la resta de la classe i a continuació s'han debatut els aspectes més interessants.

Els temes de debat proposats pels alumnes varen ser:

- Curanderisme o medecina.
- Remeis naturals, balnearis... o medicina tradicional-oficial.
- Dieta alimentària o esport.
- Medicina tradicional-oficial o medicines alternatives.
- La salut i l'estètica.
- Medicina pública o privada.
- Donació d'òrgans.
- L'eutanàsia.
- L'anorèxia i la bulímia.
- La salut i la societat de consum.

4. ACTIVITATS EXTERNES A L'AULA

Un dels aspectes més interessants de l'assignatura és la continuació de l'aprenentatge fora de l'aula. Els alumnes ja ho han experimentat amb la realització del *treball de camp* per a la recollida d'informació, però l'eixida de l'Institut

acompanyats del professor té un valor afegit, i a més la motivació que els suposa abandonar durant una hora l'Institut.

En els cursos que he impartit aquesta assignatura he fet amb els alumnes visites al Museu d'Etnologia, al del Joguet de Dénia i al cementeri; també varem participar en una escalada de la pansa a Gata, i en caps de setmana, excursions a diferents pobles de la comarca de La Marina.

Les eixides es preparaven prèviament a l'aula i els alumnes obligatòriament havien de portar el seu quadern amb un guió a seguir, començant per l'observació durant l'itinerari dels aspectes arquitectònics i dels oficis tradicionals, procurant variar el trajecte, per tal de poder comparar: l'anada pel barri antic i la tornada per nous edificis.

5. LA INTERCULTURALITAT

Dénia ha estat el centre neuràlgic de la comarca, on els deniers no han estat els únics habitants. Alemanyans, anglesos i francesos, principalment, s'han establert per muntar negocis diversos; en els últims anys s'ha ampliat la procedència d'altres nacionalitats com xinesos, colombians, marroquins, equatorians etc., i en els centres d'ensenyament conflueixen alumnes provinents d'una gran diversitat de cultures.

Les classes de cultura popular s'han enriquit d'aquestes diferències i temes com el naixement i la mort, la gastronomia, les festes han estat tractats amb rigor i amb pluralitat de visions, i s'han exposat les característiques de la cultura de cada país per escrit i oralment. Per a mi han estat classes d'enorme interès que han partit de l'objectiu d'incrementar l'autoestima dels nous alumnes a partir de valorar la seua cultura.

En resum, la cultura popular pot ser plantejada didàcticament des de la interdisciplinarietat, com una assignatura, com complement d'altres matèries: llengua, geografia, ciències naturals, música. I també a les aules d'adults, a les de la tercera edat, etc.

Alumnes xinesos, marroquins, romanesos, etc., expliquen als companys els rituals al voltant de la mort en els seus països, o alumnes de Colòmbia, Equador, Perú, etc., els narren aspectes gastronòmics, festes i tradicions, aportant a les seues explicacions objectes com la pipa, o els instruments necessaris per a preparar i beure el mate, amb una exhaustiva

explicació de la producció d'aquesta herba, la comercialització i naturalment tots els detalls de la preparació en infusió.

També s'han fet exposicions sobre el món àrab, amb indumentària, ornaments i inclús degustació de dolços. S'ha parlat del ramadà, i han sorgit tot tipus de qüestions que els alumnes musulmans han explicat de manera clara als seus companys. Han pogut escoltar interessants experiències viscudes per una companya, com la seua vivència als camps sahrauís, al desert, observades a través d'un fantàstic reportatge amb fotos de la vida domèstica de les famílies.

ELIMINACIÓ DE L'ASSIGNATURA DEL CURRÍCULUM EDUCATIU

L'assignatura desapareix del currículum educatiu en l'Ordre de 27 de maig del 2008, de la Conselleria d'Educació, per la qual es regulen les matèries optatives en l'Educació Secundària Obligatòria.

En aquesta Jornada sobre Llengua i Cultura Popular, organitzada per l'AVL, ens comuniquen que, a partir del curs 2015-2016, s'impartirà de nou una assignatura, Cultura Valenciana, per als xiquets de cinquè de Primària, amb objectius semblants a la que existia com a Cultura Popular en el nivell d'ESO, del 1998 al 2008.

L'aplicació de l'etnografia a l'aula, la cultura popular, és un immens pou de saviesa i de possibilitats didàctiques.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni (1969): *Diccionari català-valencià-balear*, Barcelona.
- ALVAR, Julio (1981): *Etnologia (mètode y pràctica)*, Ed. Guara, Zaragoza.
- CARO BAROJA, Julio (1979): *Ensayos sobre la cultura popular española*, Ed. Dosbe, Madrid.
- COSTA MAS, José (1977): *El Marquesat de Dénia*, Universitat de València, València.
- ECO, Umberto (1965): *Apocalípticos e integrados*, Ed. Lumen, Barcelona.
- GIL SAURA, Encarna - PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1995): *Interroguem el passat recent: el mètode indagatori en la classe d'Història*, Ed. Germania, Alzira.
- MAUSS, Marcel (1974): *Introducció a la Etnografia*, Ed. Istmo, Madrid.
- MIRA, Joan (1983): *Temes d'Etnografia valenciana*, Ed. Alfons el Magnànim, València.

- MIRALLES I MONSERRAT, Joan (1985): *La Història Oral, qüestionari i guia didàctica*, Ed. Moll, Palma de Mallorca.
- MONTESINOS I MARTÍNEZ, Josep (1993): *El entorno local como recurso didáctico*, Diputació de València, València.
- SAN VALERO, Julián (1980): *Guía para el estudio de la Cultura Popular*, Ed. Acadèmia de Cultura Valenciana, València.
- THOMPSON, P. (1988): *La voz del pasado. Historia oral*, Ed. Alfons el Magnànim, València.

Professors participants en les activitats i publicacions del Seminari Permanent de Cultura Popular Manuel Sanchis Guarner, sota la coordinació de Roser Cabrera González.

1. «I Mostra Etnogràfica de la Marina»: Roser Cabrera, Josep Cendra, Eduard Mira, Fernando Sendra.
2. «Jocs tradicionals a la Marina»: M. Isabel Ballester, Roser Cabrera, Rafaela Lillo, Jordi Sanchis.
3. «La festa del romer a Xaló»: Roser Cabrera, Rafaela Lillo, Antonia Server i Ramis, Maria Sivera.
4. «El fang»: Teresa Ballester, Ana Centelles, Roser Cabrera, Joan Ivars, Antonia Mulet, Carmen Montaner, Jordi Sanchis.
5. «L'aixovar de la dona»: Roser Cabrera, Josepa Caravaca, Rafael Cortell, Joan Ivars, Carles Navarro, Jordi Sanchis.
6. «El Cresol»: Roser Cabrera, Rafael Cortell, Joan Ivars, Consol Palonés, Antonio Sánchez, Maria Sivera.
7. «El fang»: Teresa Ballester, Roser Cabrera, Ana Centelles, Joan Ivars, Carmen Montaner, Antonia Mulet, Carlos Sáenz de San Pedro, Fernando Sendra, Antonia Server, Carmen Vilaplana.
8. «La cultura alimentària mediterrània»: Josep M. Aresté, Isabel Ballester, Roser Cabrera, Vicent Colechá, Alejandro Cardona, Marisa Casp, Gabriela Fabra, Sergi Ferrús, Roser Gayà, Carles Domènech, Joan Ivars, Vicent Morales, Carmen Pastor, Teresa Pastor, Conxa Pitcher, Josep Vicent Puigcerver, Antonia Salort, Jordi Sanchis, Carlos Torres.

EL(S) LLENGUATGE(S) DE LES FALLES

Josep Lluís Marín i Garcia

En nom de l'Associació d'Estudis Fallers, vull agrair l'oferiment que en el seu moment ens va fer l'Acadèmia Valenciana de la Llengua de col·laborar en la convocatòria d'esta primera Jornada sobre Llengua i Cultura Popular Valencianes. Des de l'Associació d'Estudis Fallers hem treballat sempre en l'estudi i la divulgació de la festa fallera seguint una línia de lleialtat activa a la llengua i de normalitat en el seu ús: tota la nostra producció científica i editorial s'ha publicat en valencià, i amb el nostre treball hem intentat contribuir a fixar el lèxic específic de les Falles, sempre en consonància amb els criteris de les institucions normatives de referència i de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua des que es va crear. Per això, per a nosaltres, és un honor participar en esta convocatòria.

M'agradaria començar esta intervenció citant uns versos de Vicent Andrés Estellés, sens dubte, el poeta valencià contemporani de major projecció: el més conegut, el més llegit, el més recitat. Estellés va construir la seua obra amb elements elevats, com ara l'amor i la mort, però també amb els materials que li proporcionaven les vivències de la gent anònima, de la gent del poble. El nostre poeta, com tants altres escriptors valencians, va tindre un contacte directe amb les Falles, que formaven part de la seua quotidianitat. Així, va escriure versos per a alguns llibrets i revistes falleres, va fer de mantenidor en presentacions de falleres majors i va rebre el Ninot d'Or, la màxima distinció del Gremi d'Artistes Fallers.

Estellés va cantar com ningú la nostra festa, subratllant-ne sempre el caràcter obert, popular i valencià, especialment en aquelles gasetilles diàries que publicava en *Las Provincias*.¹ Hi ha una d'estes gasetilles que m'agradaria recordar especialment, la publicada el 19 de març de 1960, en què el poeta diu:

El poble canta, riu.
Ací i enllà, per totes bandes, viu.
Ell fa la festa i fa
l'alegria de viure la festa al sa i al pla.
[...]
I el goig de dir açò:
setrill, genoll, got, cànter, falla, tro...
El goig de la paraula.
I tots sentats a la mateixa taula.

«El goig de la paraula. I tots sentats a la mateixa taula», deia el poeta de Burjassot. Segurament no trobarem una

1. Entre els anys 1959 i 1974, Vicent Andrés Estellés publicà en *Las Provincias* (diari del qual era redactor en cap) una secció diària titulada «Bon dia», en què repassava l'actualitat en forma de versets escrits en valencià firmats amb el pseudònim de *Roc*. Estellés elaborava estes gasetilles a partir dels fets noticiers d'actualitat (cultura, urbanisme, esports, societat), sempre dins de les limitacions que imposava la censura franquista. Com no podia ser d'altra manera, les Falles, eixa festa encara viscuda i compartida com una joia ciutadana i popular, van servir d'inspiració a Estellés de manera recurrent al llarg dels anys en estes cròniques en què el poeta conviu amb el periodista.

definició millor del que són les Falles: una manifestació de sociabilitat festiva que s'expressa en valencià.

Una sociabilitat festiva que s'estén de cap a cap del nostre país: les Falles impliquen directament més de 200.000 persones, agrupades en unes 920 comissions de falla (prop de 350 a la ciutat de València i al voltant de 570 en 160 municipis més) que celebren la festa des de Benicarló fins a Benidorm, a les quals caldria afegir els prop de trenta centres de valencians a l'exterior que celebren les Falles en diverses localitats d'Espanya, Europa i Amèrica. Les Falles han bastit una important xarxa de socialització i sociabilitat (familiar, d'amistat i de veïnatge), de manera que les comissions falleres són un important mecanisme d'integració i de participació ciutadana. Es tracta d'una xarxa associativa que, en el cas de la ciutat de València, s'estén per tot l'espai urbà i implica directament un 12,5 per cent de la població.

Eixe és un dels seus principals valors, però les Falles estan conformades per uns altres elements que conferixen a esta festa un valor cultural encara més ampli: a través de les falles i els seus llibrets, la festa constitueix un vehicle d'expressió artística (plàstica i literària), i a més contribueix a la conservació i difusió de diversos elements de la cultura popular d'arrel tradicional, com ara la indumentària antiga, el repertori musical i els instruments autòctons o diverses pràctiques pirotècniques. Es tracta d'elements culturals de la tradició que, per mitjà de les Falles, entren en diàleg amb els elements propis de la modernitat, en una actualització constant que permeten la seua vigència en els nostres dies.

Tots eixos elements socials i culturals són els que estan en la base de la declaració de la festa de les Falles com a bé d'interés cultural immaterial per part de la Generalitat Valenciana, i són també els que articulen l'anomenat espai cultural de les Falles valencianes, que és el nom que rep la candidatura que opta a ser reconeguda com a patrimoni cultural immaterial de la humanitat per part de la UNESCO.² I tant en un cas com en l'altre, se subratlla la importància del valencià com a llengua d'expressió de la festa.

2. Sobre la declaració de les Falles com a bé d'interés cultural, vegeu el Decret 44/2012, de 9 de març, del Consell, pel qual es declara bé d'interés cultural immaterial la festa de les Falles de València (DOCV, núm. 6732, 12/03/2012). Pel que fa a la candidatura de les Falles a patrimoni immaterial de la humanitat podeu consultar Mozas - Tormo (2013).

En conseqüència, tot i la imatge oficial(ista) i monolítica amb què moltes voltes es presenten les Falles, la realitat és la d'una festa molt més diversa. Una festa complexa en què intervenen una pluralitat d'actors: en primer lloc, els fallers (organitzadors de la festa), però també artistes fallers, poetes festius, músics, indumentaristes..., agents que tenen interessos, motivacions i inquietuds diferents, que en ocasions poden arribar a ser, fins i tot, enfrontats. I el llenguatge de les Falles constitueix un fidel testimoni d'esta realitat. Per tot això, millor que parlar del llenguatge de les Falles seria més apropiat utilitzar el plural i parlar dels llenguatges de les Falles. Només així podem reflectir eixa pluralitat de participants, eixa idea d'una festa en construcció permanent i amb les tensions pròpies d'un fenomen canviant.

ELS INICIS DE LA FESTA

Les Falles sorgixen com el resultat d'un procés dilatat en el temps en què conflueixen diverses pràctiques rituals i festives de la València dels segles XVIII i XIX (moltes de les quals no són específiques ni privatives de les nostres terres, però sí la manera en què han convergit i la seua evolució posterior). Més enllà de les teories romàntiques que parlen de l'origen de la festa de les Falles com una festa gremial, amb les dades de què disposem hui en dia podem determinar que les falles naixen com una festa veïnal, com tantes altres festes de carrer que es desenvolupaven en aquella època a la ciutat de València. Les Falles compartiran amb estes el mateix esquema organitzatiu, actes i festejos, fonts de finançament... Només les distingirà allò que singularitza esta festa: la falla i tot el que l'envolta, en una seqüència ritual delimitada per la Plantà i la Cremà.

És este període que s'estén al llarg de la segona meitat del segle XIX una etapa de vacil·lacions, en què s'està construint la festa tal com la coneixem actualment i, en paral·lel, es va fixant el seu vocabulari, les paraules amb què es designen els seus elements més característics.³

Així, en la premsa de l'època, un dels principals testimonis per a seguir l'evolució de la festa, la paraula *falla* al-

3. Quant a la conformació al llarg del segle XIX d'un vocabulari específic de les Falles, com a reflex de la consolidació d'esta festa, resulta imprescindible la consulta del treball de Mozas (2011), que seguim com a referència en este apartat.

terna en principi amb *hoguera* o *hoguera* (*vulgo falla*), però és la que acabarà imposant-se.⁴ De manera esporàdica es farà servir també formes com ara *monumento* o *catafalco*, que no arriben a consolidar-se. Més avant les reprendrem. Pel que fa a la paraula *ninot*, en un primer moment la trobem alternant amb *figura* o *muñeco*, però finalment acaba triomfant. Van caure en desús altres paraules que s'empraven en la premsa del segle XIX, com ara *estatuas*, *figura*, *efigie*, *figurones* o *monigotes*.

Un testimoni de la progressiva importància que les Falles van adquirint dins del calendari festiu del cap i casal és l'aparició d'un terme per a designar aquells veïns que organitzen la festa: *fallero*. Un dels primers testimonis escrits és en el títol del llibret de la falla plantada al carrer de Sant Cristòfol l'any 1872,⁵ uns anys més tard (1878) esta paraula ja apareix en una notícia del *Diario Mercantil*.⁶ Amb el temps, els fallers, els veïns que es reunixen per a organitzar la festa, van adoptant formes d'organització cada volta més complexes i consolidades. Això també té el seu correlat en el vocabulari, amb l'aparició de termes com ara *junta de falla*, *comissió executiva*, *comissió organitzadora* i, finalment, les que es consolidaran: *comissió de la falla* o *comissió fallera*.

I en la mesura que les Falles són el resultat d'un procés de convergència de diversos festejos, celebracions i ritus, el llenguatge inicial de les Falles serà el provinent d'estos camps: el de les celebracions festives coetànies, amb els seus actes i elements característics, que gradualment van anar canviant de nom o, fins i tot, sent reemplaçats. Així, les *dianes* van passar a dir-se *despertades*, les *col·lectes* es rebatejaren com a *arreplegades*, les *bescuitades* van ser reemplaçades per les *xocolatades*, les *banderoles* i els *gallardets* han sigut substituïts per les *bombetes* i *llums*, i els fallers van passar de reunir-se al cafetí del barri a disposar d'una seu estable, anomenada *barraca*, *alqueria* o *casal*, ampliada des de fa uns anys al parador i els envelats que actualment s'instal·len al carrer.

Com a reflex de la creixent institucionalització de la festa i d'una major complexitat organitzativa, no sols és

que el cicle ritual original s'ha allargat, de manera que les Falles duren entre cinc i tres dies segons les poblacions (a la ciutat de València, la Plantà de les falles infantils és el 15 de març de matí i la Cremà, la mitjanit del 19 de març), sinó que el programa i calendari festius s'ha estés al llarg de tot l'any amb la incorporació de nous actes.⁷ Algunes d'estes activitats són pròpies del nostre àmbit festiu i cultural (no és estrany que les Falles organitzen fins i tot parades de moros i cristians), però d'altres són importades de coordinades llunyanes (per exemple, cada volta són més les comissions falleres que, en un peculiar exercici de sincretisme cultural, organitzen festes de la cervesa, nits de Halloween o fires d'abril).

ELS ARTISTES FALLERS

Els altres grans protagonistes de la festa són els artistes fallers. Els primers constructors de falles eren professionals de la decoració i la fusteria (escenògrafs, ebenistes, pintors, ventallers...) que, per les seues habilitats, assumien el treball de construir la falla, als quals, amb posterioritat, s'afegiren imatgers i tallistes. D'esta manera, la construcció de falles bevia de les tècniques de tots estos oficis artesanals, que els mestres transmetien als aprenents de manera oral en els tallers seguint una organització de tipus gremial. És esta vinculació a les Falles la que ha fet que moltes d'estes habilitats específiques s'hagen conservat fins a l'actualitat.

El terme *artista* aplicat a la persona que confeciona falles es documenta per primera volta en 1864 i, si bé apareix alternat amb altres, com ara *autor* o *constructor*, a partir de 1894 serà el que s'imposarà per a referir-se a la persona encarregada de la creació d'una falla.⁸ És a partir de

4. Vegeu Mozas (2011: 41).

5. *Reseña ó cuestió sobre la falla del solar de San Cristófol, escrita per ú dels falleros que li dihuen «El... Si en vols mes para el cabás».*

6. Vegeu Mozas (2011: 35).

7. És el cas de la Crida, un pregó en què les autoritats de la ciutat i la festa conviden fallers, veïns i visitants a disfrutar de les Falles. Encara que ja n'hi havia hagut un precedent en 1931, es tracta d'un acte relativament recent, ja que s'hi incorpora de manera definitiva amb este nom l'any 1951, en ple franquisme. I en les referències de la premsa de l'època apareix escrit així, sense cap accent gràfic, que se li afegiria uns anys més tard, per analogia amb altres paraules característiques de la festa (*plantà*, *cremà*, *apuntà*, *arreplegà*, *xocolatà*...). Tot i que des de fa anys s'havia recuperat la forma inicial i que en el diccionari de l'Acadèmia de Cultura Valenciana està grafiada sense titla, sectors vinculats al secessionisme lingüístic reivindicquen la forma *crídà*, que en els últims anys ha tingut una certa revifada en la premsa conservadora del cap i casal.

8. Vegeu Mozas (2010: 35).

la dècada dels vint del segle passat quan estos professionals comencen a especialitzar-se en la construcció de falles com a conseqüència de la política de foment de la falla artística a través de la instauració de premis, que requeria una major perfecció tècnica. Era esta una estratègia reformista que la burgesia i les autoritats havien posat en marxa al tombant del segle per a suavitzar o eliminar el component crític i transgressor que tenien les falles, però també tindrà conseqüències en l'estructura de la festa amb la consolidació de la professió d'artista faller. Este fet comportarà també una presa de consciència del seu paper com a actors de la festa que cristal·litza en la creació de les primeres associacions professionals.⁹ Encara que això va suposar un pas més en la regulació de l'ofici, amb l'admissió a través d'un examen teòric i pràctic, la transmissió de sabers, tècniques i habilitats, i del vocabulari corresponent, continuava fent-se de manera oral en el marc del taller faller.

D'altra banda, en els últims anys, els avanços tècnics i l'aparició de nous materials han suposat l'abandó d'alguns procediments artesanals. Per esta raó, la realització de cursos per part dels diversos gremis d'artistes fallers, i més recentment la posada en marxa (2012) d'una formació reglada amb la creació d'un cicle formatiu de Grau Superior d'Artista Faller i Construcció d'Escenografies (que s'impartix en centres públics de València, Borriana i Alacant), és una oportunitat excel·lent per a fixar els procediments, habilitats i tècniques artesanals antics i tradicionals, a fi de garantir-ne la pervivència.

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua ha fet un gran esforç amb l'elaboració del *Diccionari normatiu valencià* (DNV), un diccionari general que, evidentment, no pot donar compte de tots els llenguatges específics, però, seguint el principi exposat en la seua introducció que el diccionari siga fruit d'una «mirada atenta a la realitat que ens circumda», seria interessant tindre en compte la possibilitat d'incloure-hi algunes entrades relacionades amb l'ofici d'artista faller, moltes de les quals són compartides amb altres camps de l'art i

9. Així, l'any 1932 es va formar l'Associació d'Artistes Fallers (que l'any 1936 canviaria el seu nom pel d'Associació General d'Artistes d'Art Popular. Acció d'Art i que desapareixeria després de la Guerra Civil) i el 1945 es crea el Gremi Artesà d'Artistes Fallers de València. Posteriorment, l'any 1977, es va constituir a Borriana el Gremi Provincial d'Artistes i Artesans Fallers.

els oficis artístics.¹⁰ Sense intenció de ser exhaustius, farem un repàs per alguns dels termes més singulars.

Començarem per *xamberga*, que és el nom que rep una mescla constituïda per oli de llinosa, essència de tremen-tina i assecant de cobalt emprada com a vehicle diluent en la pintura a l'oli. No figura en els nostres diccionaris i tan sols el Termcat recull l'expressió *pintura a la xamberga*.¹¹

Tampoc apareix *arreplegat* en els diccionaris del nostre àmbit lingüístic.

Un altre material molt utilitzat en els tallers fallers és la *cola de conill*, una cola orgànica obtinguda a partir de matèries d'origen animal, com ara cartílags de conill, que s'utilitzen per a emprimar i preparar superfícies abans de pintar-les.

Un altre dels materials característics és el *panet* (o *blanc de panet*), una substància cobrent elaborada a base de carbonat càlcic que s'utilitza en l'elaboració d'emprimacions i massilles per a segellar superfícies abans de pintar-les i donar un acabament polit. Es tracta d'un terme que tampoc no arpleguen els diccionaris (en canvi, el DNV sí que arplega substàncies semblants com ara el *blanc d'Espanya* i el *blanc de València*). A més, el *panet* ha donat lloc a l'expressió *donar de panet*, ben viva en l'àmbit faller, que és el nom que rep l'acció d'estendre l'emprimació tradicional de carbonat càlcic i cola de conill.

I també és molt característica la tècnica anomenada *tirar de cartó*, que designa l'acció d'introduir el cartó pedra amerat en engrut a l'interior d'un motle.¹²

Hi ha alguns termes que, per la seua especificitat en l'àmbit de l'ofici faller, han passat del valencià al castellà, on es gasten de manera habitual, com ara *sacabutx* i *vareta*. Els

10. Pel que fa a paraules procedents de l'àmbit de les Falles, el DNV recull com a entrades o accepcions *apuntada* (*apuntà*), *arreplegada* (*arreplegà*), *barraca*, *cremada* (*cremà*), *falla*, *faller*, *fallera major*, *indumentarista*, *lema*, *llibret de falla*, *ninot*, *nit de foc*, *palet*, *plantada* (*plantà*) i *blanc de València*. Només esta última esta relacionada amb l'ofici d'artista faller. A banda, hi ha referències a les Falles en els exemples de les entrades de les paraules *casal* i *parador*.

11. El Termcat la definix com la «pintura de poca qualitat en què s'utilitza com a aglutinant un vernís fet a base de colofònia i aiguarràs»

12. Relacionada amb el treball amb el cartó hi ha també l'expressió *picar el cartó*, operació que consistix a eliminar l'aigua sobrant del cartó amerat amb colps enèrgics abans d'introduir-lo en el motle.

dos estan relacionats amb la fusteria constructiva i presenten un ús ben ampli.¹³

Amb el primer, es designa un mecanisme d'encaix dels ninots i les figures en què una espiga o un llistó ixent s'acobla a una caixa de fusta. Originàriament, la paraula *sacabutx* era el nom d'un instrument musical, semblant a l'actual trombó de vares, que tenia una vara telescòpica mòbil que entrava i lliscava en un tub llarg (mecanisme que permetia variar la longitud del tub i la freqüència del so). Per la semblança amb l'estructura morfològica d'este instrument, la peça d'encaix prengué el nom de *sacabutx*, un mot que la majoria dels diccionaris arpleguen tan sols en l'accepció musical, llevat del *DNV*, que no l'ha incorporat.

D'altra banda, *vareta* és el nom que reben uns llistons de fusta (normalment de xop) plans, fins (de dos centímetres d'amplària per tres mil·límetres de grossària) i flexibles, però també la tècnica basada en l'ús d'este material, que es mulla amb aigua per a poder doblegar-lo i grapar-lo a una carcassa o estructura de fusta (formada per dogues) per a recobrir-la abans que es trenquen les varetes. Diminutiu de *vara*, este últim significat no apareix en cap de les accepcions d'esta paraula que recullen els diccionaris. I es tracta d'un cas interessant, perquè és el nom d'una tècnica relativament recent (es va introduir en els anys cinquanta) i amb este nom ha passat al castellà, on es gasta únicament en la forma valenciana.¹⁴

Com en el cas de la *vareta*, altres procediments antics s'han reintroduït en els darrers anys a cavall entre la intenció historicista i la raresa etnològica, però també com a signe distintiu per part d'alguns artistes i comissions falleres. És el cas de la *plantà al tombe* (una variant formal de *tomb*), que és aquell sistema amb què les grans peces del coronament d'una falla es muntaven en terra i després s'alçaven, fent ser-

vir cordes, corrioles i peces de fusta per a espentar-les fins que estigueren en posició vertical.

Una altra paraula molt característica d'este camp és *refregit*, que el *DNV* incorpora per primera volta als nostres repertoris lèxics i que definix com la «cosa refeta o recomposta, especialment refosa d'un text escrit». En el cas de la construcció de falles, caldria introduir-hi un matís diferent, ja que es tracta de la reproducció de figures a partir d'un mateix motle, que constitueixen còpies o versions d'una mateixa peça original. Es tracta d'un procediment que comença amb la introducció dels motles per a fer les figures íntegrament de cartó, una pràctica que comença a mitjans dels anys cinquanta del segle passat i que semblava que s'acabaria amb la substitució dels motles i el cartó pel suro, i de retruc la paraula que la designava. Però les noves tècniques de digitalització i reproducció en 3D han actualitzat les possibilitats de reproducció més o menys seriada d'originals, de manera que esta pràctica continua vigent i així s'arriba a parlar fins i tot de «refregit digital».

I deixem per al final una de les paraules maleïdes entre les Falles (tant per als artistes com per als fallers): el *bou*, eixe enemic i amenaça que la falla no puga acabar-se en condicions per la falta de temps. Els diccionaris, entre els quals hi ha el *DNV*, recullen la locució verbal *agafar el bou*, amb el significat de «no aconseguir fer o acabar alguna cosa en el termini fixat». Però caldria donar-hi entrada a la variant *tindre bou*, 'tindre la faena endarrerida o retardada', que també està molt estesa en l'àmbit faller.

Després de fet este repàs, pensem que seria molt convenient l'elaboració d'un glossari terminològic que arplegara, fixara i sistematizara el vocabulari referent a les tècniques, els materials i els coneixements vinculats a l'ofici d'artista faller, alguns dels quals estan en fase de desaparició perquè estan sent reemplaçats per d'altres més moderns. Encara tenim a l'abast artistes i professionals veterans, que constituïrien uns informants excel·lents. Des d'ací, en nom de l'Associació d'Estudis Fallers, llancem una proposta a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua per a fer realitat esta tasca de recopilació que es puga plasmar en un vocabulari. Un treball necessari, perquè és una manera de conservar part del patrimoni immaterial associat a

13. De manera semblant, *escatar* (operació consistent a polir i allisar, especialment amb abrasius com ara el paper de vidre, la granulosa capa d'emprimació estesa sobre els ninots o altres figures) és una paraula d'ús comú entre els artistes fallers i que, a diferència del que ha passat en altres àmbits, ha resistit amb força la penetració de l'equivalent castellà *lijar*.

14. La *vareta* és una tècnica introduïda en els anys cinquanta del segle xx que posteriorment va caure en desús a causa dels avanços tècnics i la introducció de nous materials com el poliestiré expandit (popularment anomenat *suro blanc*). En els darrers anys s'ha recuperat com una marca d'estil per part d'alguns artistes fallers: a l'exhibició tècnica s'afegix una major espectacularitat en la crema de les falles, lliure del fum negre que provoca la ràpida combustió dels nous materials.

les Falles, però també perquè és una manera de salvar els mots vinculats a la festa. A més, constituïria un material de treball ben interessant per als alumnes del cicle formatiu d'artista faller.

EL LENGUATGE LITERARI

Un altre camp important dins l'espai cultural que conforma la festa de les Falles és l'associat a la seua expressió literària. En este àmbit, les Falles han esdevingut una mena de refugi que ha possibilitat la permanència de diverses formes de la literatura popularista, de caràcter tradicional, que tenen com a llengua d'expressió el valencià.

Des dels inicis, les falles estaven acompanyades de textos (en diversos formats i suports: cartells i llibrets) que servien per a explicar la intenció crítica que volien plantejar. Aquelles primitives falles eren rudimentàries i bàsiques, lluny de la complexitat actual, i això feia necessari que tingueren un suport escrit, que s'expressava majoritàriament en vers i en valencià. Esta literatura fallera, l'expressió literària de les Falles, és un llenguatge que les Falles compartien amb les múltiples manifestacions de la literatura popularista de l'època.¹⁵ No podem oblidar que, en els seus inicis, els llibrets (i les falles) s'inserixen en la tradició literària autòctona que conformen els col·loquis, els poemes de disbarats, la comèdia i la prosa burlesca, i que enllaça amb la poesia festiva i de circumstàncies dels segles XVII i XVIII, la poesia eròtica i satírica del Barroc i la literatura satírica i burlesca dels segles XV i XVI. Les falles i les seues explicacions compartixen amb la resta de la literatura popularista el repertori temàtic, les situacions i els tipus protagonistes, amb un mateix tractament basat en el realisme costumista, la sàtira i l'humor hiperbòlic al servici del grotesc.

Les falles (i la seua literatura) s'adreçaven al mateix perfil de lectors que estes altres publicacions: un públic heterogeni, bàsicament urbà, on es podia trobar majoritàriament artesans i comerciants, i també jornalers. Es tractava de productes literaris que, si bé no podem qualificar encara de *cultura de masses*, sí que constituïen un producte cultural d'àmplia

15. Per a una caracterització dels orígens de la literatura fallera i dels primers llibrets de falla, vegeu Marín (2010 i 2014).

difusió.¹⁶ En este context, les Falles i la seua literatura (juntament amb les revistes satíriques i els sainets) van ser el vehicle perquè una part dels codis i referents de la cultura popular tradicional s'incorporaren, ja en el segle XX, a la nova cultura popular urbana i moderna, almenys fins al 1936. Posteriorment, la política cultural del franquisme i la irrupció de la indústria de la cultura de masses moderna dificultaren el que hauria pogut ser un desenvolupament normal de l'antiga cultura popular, que es va veure sotmesa a un procés de folklorització.¹⁷

D'altra banda, a partir de l'any 1931, la creació de la figura de la fallera major¹⁸ va fer que s'incorporaren a les Falles tota una sèrie de cerimonials i pràctiques d'arrel jocfloralesca que, en el camp literari, es van traduir en l'aparició en les publicacions falleres (llibrets, revistes i anuals) de poemes de caràcter líric destinats a exaltar la gràcia i la bellesa de les falleres majors. Així, una volta més, les Falles es convertien en un reducte per a la pervivència de pràctiques associades a la cultura tradicional.

Finalment, un procés semblant és el que s'ha donat amb una altra de les expressions literàries vinculades a les Falles, en este cas pertanyent al gènere teatral. Parlem de l'*apropòsit*, una peça teatral breu i de circumstàncies que, nascuda de l'àmbit general, ha acabat consagrant-se com el gènere teatral per excel·lència de les presentacions falleres.¹⁹ *Apro-*

16. Per exemple, el periòdic satíric *El Mole*, que es va publicar entre els anys 1837 i 1865, arribà a tindre 5.000 exemplars i 3.000 subscriptors, una xifra elevada si tenim en compte els índexs de població i d'alfabetització de l'època. Pel que fa a la difusió dels llibrets de falla, posseïm poques dades, però *El Mercantil Valencià* informava el 20 de març de 1873 que a les deu del matí ja s'havia esgotat una edició de 2.500 exemplars del llibret de la falla del carrer de les Carabasses. Una altra revista satírica, *La Traca*, fundada en 1884, un any després ja anunciava que tenia una tirada de 12.000 exemplars. Finalment, l'anuari faller *Pensat i Fet*, fundat en 1912, va constituir també un model d'èxit: en un primer moment va tindre tirades de 10.000 exemplars i en la dècada dels vint va arribar als 20.000 exemplars.

17. Sobre l'evolució de l'ús del valencià en els llibrets de falla i dels models lingüístics utilitzats, vegeu Tello (2014).

18. La primera denominació que rebé este càrrec va ser la de «reina fallera» (1931), però, després de la proclamació de la Segona República, passà a anomenar-se «bellesa fallera» (1932), fins que ja l'any 1933 rebé el nom definitiu de «fallera major».

19. Este procés es deu a raons falleres i extrafalleres. Entre les primeres, hi ha el fet que, a partir dels anys quaranta del segle passat, es generalitza la figura de les falleres majors en les comissions de falla i comencen a organitzar-se actes de presentació d'estes davant el veïnat. Això fa que sorgisca la necessitat de disposar d'obres escrites *ex professo*, que rebran el qualificatiu d'*apropòsit*, que subratlla este aspecte instrumental. Entre les raons extrafa-

pòsit és una paraula amb un ampli ús en les Falles, fins al punt que fins i tot es fa servir la forma valenciana quan es parla en castellà. Per això, resultava encara més estrany que no apareguera recollida en els nostres diccionaris, una absència que el *DNV* ha esmenat.

EL LLENGUATGE DEL VESTIT

Vestir-se a l'antiga no és un fet específic de les Falles (també està present en moltes altres festes i celebracions, o en les dansades i actuacions dels grups de balls populars), però sí que és en el marc d'esta festa on ha cobrat un ampli valor simbòlic i, fins i tot, identitari.²⁰ I el llenguatge és testimoni de tot este procés.

Tot i que hui en dia ens pot costar imaginar els fallers sense que vagen vestits a la manera antiga, això no és una pràctica que forme part dels inicis de la festa. De fet, durant tots els segles XVIII i XIX, fins i tot durant les dos primeres dècades del segle XX, no hi havia res semblant a una indumentària festiva pròpia de les Falles. Estes eren encara una festa menor a la ciutat i el país, i per esta raó els fallers (les dones no tenien una participació activa en la festa) es vestien durant les festes com ho feien quotidianament, potser més mudats pel fet de ser dies de festa de guardar (en el cas del dia de sant Josep), i poc més. I igual passava amb els menuts que hi participaven.

Va ser amb la creació de la figura de la fallera major i la progressiva incorporació de les dones als rituals de la festa quan estes comencen a vestir una indumentària pròpia. Comença a adoptar-se el que llavors s'anomenava *vestit de llauradora*, una denominació que no és casual, ja que connectava amb l'imaginari elaborat pel projecte regionalista de la Renaixença i la seua visió idealitzada de l'horta. Però, en realitat, tot i el nom de *llauradora*, es tractava d'una construcció

lles, hem d'esmentar els dèficits estructurals del teatre en valencià, la situació de subordinació lingüística del valencià en la postguerra (també en les cartelleres), la progressiva folklorització de la cultura popular i la marginació del saine del circuit comercial, elements que faran de les representacions teatrals associades a les falles un refugi per a molts autors de sainets, els quals trobaran en les presentacions falleres i en els seus apropòsits una via on poden continuar fent les seues incursions teatrals (Marín: 2013: 33).

20. Sobre el procés de configuració de la indumentària fallera vegeu Hernández - Marín (2011) i Licerias (2012).

inspirada en les adaptacions locals de la moda afrancesada de la fi del segle XVIII, que, encara que allunyada de la roba de les classes populars, passaria a ser considerada com l'expressió del tipisme valencià. El resultat era un model estereotipat i folkloritzant, opulent i espectacular, amb riques i ostentoses teles i joies, que, prèviament a la seua adopció per part de les Falles, havia tingut una certa difusió en el marc dels jocs florals i a través de l'obra dels pintors costumistes i dels cartellistes (sobretot els de la Fira de Juliol) o, en un àmbit més popular, de les actuacions dels grups i quadres folklòrics.

De la mateixa manera, l'aparició del nom *vestit de fallera*, en substitució de *vestit de llauradora*, ja en els anys seixanta, també dóna compte dels canvis operats en la festa i la societat. D'una banda, en aquell moment les formes d'expressió de la cultura popular tradicional han quedat pràcticament reduïdes a les Falles, una festa que viu una etapa d'expansió important en eixa dècada. A banda, la roba de la festa ha experimentat tota una sèrie de mistificacions amb la introducció de teles, patrons i complements allunyats dels originals i que responien a les modes del moment (gipons de vellut negre, faldes extremadament curtes, sabates amb borles o pintes grans i recarregades eren alguns dels elements més característics).²¹ El canvi de nom reflectix este moment.

Ja a finals dels anys setanta, arribem a un tercer moment, en plena transició, en el context de les demandes d'autogovern dels valencians i la relectura del folklore que feien els nous grups de danses (allunyats de la folklorització que caracteritzava els grups vinculats a la Sección Femenina i a

21. En el cas dels homes, la uniformització establida per la jerarquia de la festa en els anys seixanta té el seu màxim exponent en l'adopció de l'anomenat *vestit de faller*, un clar exemple d'invenció de la tradició mitjançant la creació d'un vestit a partir d'elements antics reelaborats i amb l'afegit d'elements actuals. En principi, l'anomenat *vestit de llaurador de gala* (posteriorment anomenat *vestit de faller*) es basava en un model de començament del segle XIX que es portava a les grans poblacions i feia servir algunes peces i complements de la indumentària antiga (jaqueta curta de ras negre, camisa blanca, faixa de punt de color uniforme, de la qual penjava un barret d'arboços, pantalons llargs negres, espadnyes de careta i calcetins blancs), però se n'allunyava en el tall i la confecció dels pantalons, en alguns dels teixits utilitzats (com ara el tergal), en la tria del negre com a únic color o en el fet de no portar ni barret ni mocador al cap. L'evolució posterior, amb el canvi de la faixa per faixins de colors (que indicaven la jerarquia fallera), les borles penjant del faixí (en lloc del barret d'arboços inicial), l'afegit d'una gorgera al pit o l'ús de sabates en lloc d'espadnyes, encara allunyava més este vestit dels models tradicionals.

Educación y Descanso). Llavors hi ha un impuls a la recuperació de la roba antiga presidida per una voluntat de ser més fidels a les fonts i als patrons originals. En el cas de les Falles, este moviment de recuperació de la roba antiga tenia també un component reivindicatiu que cal situar en el marc dels intents per reivindicar el caràcter popular de les Falles, que durant la dictadura havia sigut reconduït a través de la Junta Central Fallera, un organisme de control de la festa creat per les noves autoritats franquistes. Això té la seua translació en el llenguatge, amb la posada en circulació d'una tercera etiqueta diferenciadora de les anteriors: *vestit de valenciana*.

Siga com siga, les Falles han sigut un dels vehicles de recuperació, conservació, transmissió i difusió de la indumentària antiga —amb tots els matisos que cal fer. Gràcies a la tasca inicial dels investigadors i divulgadors s'ha popularitzat tot el vocabulari específic, ja no sols el referit a les peces de roba, sinó el de tota classe de complements, joieria, pentinats, teixits i, fins i tot, materials, ferramentes i tècniques. És indubtable l'interés que ha despertat entre amplis sectors de falleres, però també de fallers, que han incorporat al seu vocabulari habitual paraules com ara *jupetí, brial, jupa, gipó, espolí, faldellí o mançanetes*, algunes de les quals, fins i tot, han traspasat al castellà, reemplaçant els equivalents en esta llengua: *saragüells, lligacama, espartdenya, rodina o cosiol*. Segurament, València deu ser una de les escasses grans ciutats on un percentatge elevat de la població ha incorporat al seu vocabulari habitual este tipus de paraules.

En la part contrària, hauríem d'alertar de la interferència del castellà en paraules que en els últims anys han tingut una gran difusió. És el cas de *blusón* (adaptada al valencià directament com a **blusó* o en un híbrid **brusó*), que ha reemplaçat el terme valencià *brusa*.

En l'extensió d'estes paraules tenen també un pes important els interessos comercials de les botigues de roba, que (re)introdueixen nous complements i peces, alguns dels quals mancats de rigor. Així, per exemple, trobem l'aparició des de fa uns pocs anys de l'anomenat *pañolón*, que designa un mocador gran d'abric que sol cobrir l'esquena i els muscles i que trobem moltes voltes reconvertit en l'híbrid **panyoló*. Si bé estos mocadors d'abric antigament es feien en una gran varietat de teixits, generalment modestos o senzills, el gust

pel luxe i l'exuberància en la roba tan característic dels fallers i les falleres fa que ara es comercialitzen majoritàriament fets amb seda.

Paradoxalment, allò que va nàixer com una reivindicació ha acabat sent assimilat per l'*establishment* faller, que ha sotmés la roba antiga a un procés de mercantilització. Així, d'una activitat associada a l'àmbit domèstic i artesanal s'ha passat a una gran quantitat d'empreses i botigues relacionades amb la confecció de roba i complements per a la festa fallera. Tot plegat ha donat lloc a un sector productiu que genera un elevat moviment econòmic i mou un gran volum de publicitat, i que desenvolupa les seues estratègies d'acord amb els seus interessos comercials. Esta transformació també té el seu reflex en el llenguatge de les falles, amb transcendència més enllà d'este àmbit.

Potser la paraula que millor simbolitza esta tendència és *indumentarista*, una aportació lèxica que no naix de les Falles, però que estes han popularitzat. Seguir l'evolució en l'ús d'esta paraula, d'altra banda, és molt il·lustradora dels interessos comercials que hi ha darrere d'este sector. El terme *indumentarista* comença a divulgar-se a partir de l'any 1983, arran de la constitució de l'Associació Valenciana d'Indumentaristes, una entitat que aplegava estudiosos de la indumentària antiga que duïen a terme els seus treballs d'investigació amb rigor científic. El prestigi que va adquirir esta paraula va fer que els professionals del sector (fonamentalment els modistes i sastres que es dediquen a la confecció de roba o els propietaris de botigues especialitzades, però també telers, sabaters o perruquers) es presenten a si mateixos com a «indumentaristes», desvirtuant el significat originari del mot.

Veiem que el *DNV* arreplega este terme, que defineix com a «especialista en indumentària, especialment en la pròpia de certes festes populars com ara les Falles i les Fogueres», on entren tant els investigadors com els que es dediquen a la confecció. Potser seria més convenient establir-ne dos accepcions: la primera i original, reservada per als investigadors, i una segona que es fera ressò, per extensió, de l'ampliació de significat.²²

22. La paraula *indumentarista* comença a transcendir l'àmbit de la roba tradicional i a aplicar-se a altres contextos, fins i tot en castellà. Així, ja la trobem documentada en alguns mitjans de comunicació en una notícia del 2013 que

ALTRES APORTACIONS LÈXIQUES

Com hem vist, *indumentarista* és una de les aportacions que el llenguatge de les Falles ha fet al lèxic comú en els últims anys. Però hi ha altres creacions lèxiques recents, que també donen testimoni dels canvis experimentats en la festa i de les tensions que se'n deriven.

Parlàvem a l'inici de la paraula *monumento* i *catafalco* com a sinònims de *falla* que feia servir la premsa del segle XIX. Curiosament estes dos paraules, *monument* i *cadafal*, han tornat a incorporar-se al vocabulari faller. En el primer cas, fins i tot, ha donat lloc al derivat *monumentalista*, per a designar aquells fallers o aficionats a la festa que consideren la falla com l'element principal d'esta celebració, paraula que sorgix a començament dels anys noranta, com a reflex de la dicotomia entre fallers i festers.²³ Cal observar que es tracta d'una paraula que remet a *monumentalisme* i que pot fer pensar erròniament només en una preferència per les falles de grans proporcions i volums (potser hauria sigut més encertat haver partit de *monument* i haver fet *monumentista*).²⁴ En tot cas, és paradoxal que aquells que reivindiquen la importància de la falla dins de la festa utilitzen una paraula que no acaba de ser ben rebuda pels artistes fallers. L'abril de 2011, el mateix Gremi Artesà d'Artistes Fallers de València va emetre un comunicat en què expressava el seu desacord amb l'ús de la paraula *monument* per a referir-se a l'obra que els artistes fallers creen i planten al carrer i feia una crida als mitjans de comunicació perquè feren servir de manera preferent el terme

reproduïx un teletip d'Europa Press sobre una exposició d'esbossos de vestits per a pel·lícules dissenyats per la figurinista Iyonne Blake, que en el text és presentada com a «indumentarista». L'explicació a l'ús d'esta paraula en la notícia és que el teletip està datat a València (<http://www.europapress.es/comunitat-valenciana/noticia-cultura-oscarizada-indumentarista-iyonne-blake-muestra-bocetos-vestidos-premiados-20130213182946.html>, última consulta: 30 de juny de 2013).

23. Un dels primers a utilitzar la paraula *monumentalista* va ser José María Rey de Arteaga, persona destacada de la vida festiva valenciana i, molt especialment, de les Falles, on va ocupar diversos càrrecs de gestió des de la Junta Central Fallera i des de l'Ajuntament de València. A començament dels anys noranta tenia una columna setmanal d'opinió en el diari *Levante - El Mercantil Valenciano*, des d'on va popularitzar este mot.

24. La paraula *monumentalista* (no arrellegada en els diccionaris del nostre àmbit lingüístic) sí que apareix en el diccionari de la Real Academia Española, que la recull com a adjectiu amb la definició següent: «1. adj. Que tiende a la utilización de grandes proporciones en las obras de arte, especialmente en las arquitectónicas o escultóricas. 2. adj. Que tiene tendencia a la construcción de monumentos públicos.»

falla per a identificar amb precisió les seues obres de manera diferenciada de la resta d'obres plàstiques d'altres creadors.

Pel que fa a *cadafal*, és una altra paraula que, si bé va ser reintroduïda com a alternativa a *monument* per part dels sectors progressistes i valencianistes sensibilitzats amb el passat de la festa, ha anat estenent-se i ara té un ús més ampli sense cap connotació afegida. Fins i tot en textos en castellà es torna a parlar de *catafalcos* i també va arribar a donar nom al programa de Ràdio 9 *Cadafal*, dedicat a la informació sobre les Falles.

El revers del *monumentalista* és el *fallermajorista*, un terme derivat de *fallermajorització*, paraula encunyada pel sociòleg Gil Manuel Hernández a començament del segle XXI per a designar el fenomen consistent en el desplaçament de l'eix sobre el qual gravita les Falles cap a la figura de la fallera major, que per a amplis sectors ha passat a ser una icona i un tabú que ocupa una centralitat simbòlica en la festa, i que ha generat al voltant tot un entorn social que en ocasions reproduïx esquemes i clixés de la premsa rosa.²⁵

En relació amb el pes que està assolint este àmbit dins del conjunt de la festa, podem citar una altra de les aportacions recents al vocabulari de la festa. És l'ús de la paraula *cortesana* amb el significat de 'component de la cort d'honor de la fallera major'. Es tracta d'una accepció introduïda per José María Rey de Arteaga en les seues col·laboracions setmanals en *Levante - El Mercantil Valenciano*, a començament dels anys noranta i que després ha popularitzat el redactor de festes d'este diari Moisés Domínguez.²⁶ En tot cas, l'ús de *cortesana* no està exempt de polèmica a causa de les connotacions negatives que té esta paraula i que contrasta profundament amb l'exaltació idealitzada de què és objecte la dona fallera.²⁷

L'últim exemple de creació lèxica que comentarem prové d'un camp diferent. Parlem de la paraula *globotada* (col·loquialment, *globotà*), un altre mot de creació recent, que va

25. Sobre la *fallermajorització* i l'evolució de la figura de la fallera major en la festa de les Falles, vegeu Hernández (2011: 91-117).

26. Un altra de les paraules creades per José María Rey de Arteaga en les seues columnes setmanals en la premsa, encara que referida a una altra festa, és *corpusiano*, amb una accepció doble: com a adjectiu ('de la celebració del Corpus o que hi té relació') i com a substantiu ('participant actiu en la celebració del Corpus').

27. El DNV definix *cortesana* com a «dona culta de costums liberals socialment influent» i «prostituta refinada».

nàixer dins de l'àmbit faller, però que s'ha estés a altres festes i celebracions.²⁸ Es tracta de la recreació d'una mascletada, però substituint l'ús de la pólvora pel soroll que causa l'explosió de globus, que es van punxant de manera coordinada a fi de reproduir les diverses fases, la cadència i el ritme en ascens que caracteritzen esta manifestació pirotècnica. De l'àmbit faller, la *globotada* ha passat a estendre's a altres festes i celebracions, fins i tot d'altres comunitats autònomes.

Amb este repàs hem pogut veure que, en un primer moment, les Falles s'apropien i fan seu el vocabulari d'altres celebracions i festes. Gràcies al seu desenvolupament, creixement i consolidació, les Falles permeten l'ingrés en la modernitat dels elements i les pràctiques de la cultura tradicional de caràcter popular (i del vocabulari associat), i en garantixen la conservació i pervivència. El vocabulari faller es constituïx, per tant, com la suma del lèxic característic d'estos camps. Però, com que les Falles són un fenomen dinàmic i s'han consolidat com una festa amb una gran projecció sobre la societat valenciana, també generen un vocabulari propi que en ocasions aconseguix transcendir este àmbit específic i passa a tindre un ús més general. A més, la patrimonialització de la festa, la voluntat de recuperar elements antics amb una voluntat historicista o com a curiositat etnogràfica, també explica la recuperació d'expressions i paraules que havien caigut en desús. Finalment, les tensions entre els diversos agents de la festa també donen lloc a la creació d'un vocabulari propi que dona compte de noves realitats.

LA LLENGUA DE LES FALLES

Fins ara hem parlat del(s) llenguatge(s) de les Falles, de quina manera són reflex de les transformacions i dels canvis que ha experimentat la festa de les Falles al llarg del temps, però, tot i ser una qüestió que escapa els límits d'esta comunicació, no podíem deixar de plantejar algunes consideracions sobre la llengua de les Falles.²⁹

28. La *globotada* és una activitat (i una paraula) que va nàixer l'any 2001 en la Falla Montortal-Torrefiel de València, davant la situació d'indefensió en què havia quedat la comissió perquè les companyies asseguradores no van voler fer-se càrrec de les reclamacions per un accident en la disparada de la mascletada del 19 de març de 1998 que va causar una vintena de ferits.

29. Pel que fa a l'ús del valencià en les festes populars, amb una atenció especial a les Falles, podeu consultar el treball d'Hernández i Marín (2008) publicat en el segon volum del *Llibre blanc de l'ús del valencià*.

En els seus inicis, el valencià és la llengua majoritària de la festa, la llengua en què habitualment s'expressen els seus protagonistes, però, com passa amb la resta de la societat, les Falles, especialment les de la ciutat de València, també patixen un procés de substitució lingüística en què el castellà va adoptant cada volta més un paper predominant. Tot i això, en temps del franquisme, temps de repressió i de silenci, quan vivíem una situació anòmala —que ara tornem a viure— en què els valencians no disposàvem de mitjans de comunicació que ens parlaren en la nostra llengua, van ser les falles les que feren possible l'expressió pública en valencià als nostres carrers i places. Les Falles també van ajudar a salvar els mots, i així ho subratllava Estellés en els versos amb què comença este escrit.

No obstant això, el procés de substitució estava ben avançat també en les Falles. I si ens centrem en el cas de la ciutat de València, podem advertir amb preocupació el risc d'allò que en alguna altra ocasió hem anomenat «ritualització festiva de la llengua» (Hernández - Marín: 2008), és a dir, una perillosa reclusió del valencià a aquells usos rituals i simbòlics, en contrast amb una utilització majoritària del castellà en altres àmbits d'ús dins de les Falles. L'actitud de les autoritats de la festa i de les institucions valencianes reforça eixa conducta, quan, per exemple, la fallera major de València o l'alcaldesa del cap i casal només fan servir el valencià en la seua intervenció en la Crida i només utilitzen el castellà en la resta d'actes fallers. O quan la Junta Central Fallera de València margina la nostra llengua en les seues xarxes socials.

Això s'agreuja més encara amb la desaparició de Radiotelevisió Valenciana, que, amb totes les seues mancances, feia possible que tots els fallers pogueren compartir un mateix espai comunicatiu, els mateixos referents, des de Benicarló fins a Benidorm, els dos extrems de la València fallera, sense localismes, sense provincialismes absurds. A més, ho feia en valencià, fent-se ressò d'un fet normal en la vida associativa festera de moltes localitats, però (re)introduint també l'ús de la nostra llengua en contextos més castellanitzats, com el de les Falles del cap i casal. L'apagada de RTVV ha tancat eixa finestra i ens priva d'este coneixement, de poder compartir, de visualitzar allò que en un món global tan uniformitzat ens singularitza com a poble, la nostra llengua. Un fet que resulta

més greu justament quan volem que la festa de les Falles siga declarada patrimoni immaterial de la humanitat.

BIBLIOGRAFIA

- ARIÑO, Antonio (dir.) (1993): *Los escultores del fuego. Aproximación a la historia del Gremio Artesano de Artistas Falleros de Valencia*, Diputació de València, València.
- COLOMINA SUBIELA, Antoni (2006): *La preservació dels vestigis de l'art efímer de les falles*, tesi doctoral dirigida per Vicente Guerola Blay, Universitat Politècnica de València, Departament de Conservació i Restauració de Béns Culturals [disponible en línia: <http://hdl.handle.net/10251/192>, última consulta: 30 de juny de 2014].
- HERNÁNDEZ I MARTÍ, Gil Manuel (2011): *Focs de falla. Articles per al combat festiu*, Obrapropia, València.
- LICERAS, María Victoria (2012): *El traje de valenciana. Evolución*, Ajuntament de València, València.
- MARTÍNEZ TORMO, José (coord.) (2013): «Monogràfic. Les Falles, patrimoni cultural dels valencians», dins Jorge Guarro (dir.), *Llibre Faller*, Junta Central Fallera, València, pp. 169-207.
- MARÍN I GARCIA, Josep Lluís (2008): «La ritualització festiva de la llengua. L'ús del valencià en les festes populars», dins Honorat Ros i Pardo (coord.), *Llibre blanc de l'ús del valencià. II*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, pp. 409-429.
- (2010): *Sàtira i falles. Les explicacions falleres de Bernat i Baldoví*, Universitat de València, València.
- (2011): «La construcció de la indumentària fallera», *Caramella*, 25, pp. 24-27.
- (2013): «Qüestió de noms (A propòsit de l'apropòsit)», dins Emilio José Garcia i González i Javier Mozas Hernando (coords.), *Llibret de la Falla Sant Roc. L'apropòsit faller*, Falla Sant Roc, Torrent, pp. 28-33.
- (2014): «El llibret de l'antigor. Un relat fundacional de les Falles», dins Josep Lluís Marín i Garcia (coord.), *El llibret de falla. Explicació i relació de la festa (1850-2014)*, Generalitat Valenciana, València, pp. 28-58.
- MOZAS HERNANDO, Javier (2011): «Paraules que naixen del foc: L'origen del vocabulari faller», dins Emilio José Garcia i González (coord.), *Llibret de la Falla Sant Roc*, Falla Sant Roc, Torrent, pp. 26-57.
- TELLO, Rubén (2014): «Aproximació a l'estudi del valencià en els llibrets de falla», dins Josep Lluís Marín i Garcia (coord.), *El llibret de falla. Explicació i relació de la festa (1850-2014)*, Generalitat Valenciana, València.

EL LLENGUATGE DE LES FESTES DE MOROS I CRISTIANS

Sergi Gómez i Soler

La presència i l'ús lingüístic del valencià a les nostres festes de Moros i Cristians no és massa diferent del de la resta de les nostres celebracions festives. Com totes les grans tipologies festives històriques, ha generat un lèxic propi, uns modismes i una literatura festiva i parafestiva d'estudi ben interessant. El vocabulari té un caràcter doble: és general per a totes aquelles poblacions on la festa té el rang d'històrica però a cada vila adopta significances diferenciades pel que fa a l'organització efectiva, l'existència i la funció de determinats càrrecs tant festers com representatius, els noms d'actes, les maneres de desfilada, els participants en la festa, etc. Des de fora de la geografia festiva, sovint esdevenen mostratge d'anecdota però conformen una ànima local diferenciada i amb voluntat diferenciadora. Ara mateix els en citarem un grapat a tall de mostra: és el mateix filada o *filà* que comparsa, càbila, companyia o esquadra, però segons el que digues, o com les combines amb els llocs de reunió (comparsa, maset, filada...), et trobaràs en un poble o en un altre. No representa el mateix un capità alcoià o murer (un per bàndol, com els reis de la Vila Joiosa) que un de Bocairent o Banyeres de Mariola (un per comparsa). Res no tenen a veure en funció i representació una banderera d'Ontinyent amb una de Petrer. Una esquadra de negres d'ací no és el mateix que una esquadra d'esclaus d'allà, o sí. Hi ha qui desfila en esquadra i qui ho fa en piquet. Si ets mossàrab, en uns pobles seràs cristià, i en

altres, moro..., i si ets contrabandista, a la Font de la Figuera conformaràs un tercer bàndol diferenciat.

El lèxic d'ús corrent a nivell popular, això sí, és valencià en comunió amb la llengua usada ens els pobles que conformen el nucli original de la festa.

A una festa múltiple, un vertader calidoscopi, correspon una llengua múltiple. El lèxic general i la diferenciació local parteixen d'uns mateixos principis, basats sobretot en l'origen sociopolític d'una festa més que centenària que conserva molt d'aquell temps i dels anteriors encara, per més que en el segle xx s'haja vestit amb un historicisme commemoratiu que ha acabat presentant-la com ara la coneixem: la celebració magnífica d'una societat que l'ha fet centre de la seua *cultura pròpia*, i que, ara mateix, segueix expandint-se tot assolint més pobles i comarques.

El naixement de la festa morocristiana segons el model anomenat *mariolenc* o bé alcoià, es localitza en els segles XVIII i, sobretot, XIX, a les poblacions que envolten la serra de Mariola i del curs alt del riu Vinalopó. Aquestes comarques, d'alt percentatge d'ús quotidià del valencià, són d'orografia difícil: valls abarrancades i muntanyes barradores que acollien llavors un seguit immediat de pobles de tensa vida política, puixants per una industrialització feta a contracorrent del que era el model proteccionista governamental centrat en el model agrícola general valencià. La generació primerenca

de la festa, amb l'ajuda tant de la burgesia com de la classe fabril i camperola, generà una celebració pròpia que aprofità les formes de requetés i isabelins per bastir-hi una commemoració. La festa adoptà un celebratiu simbolisme patronal i cívic que l'elevà a principal de cada poble i que en regí el posterior desenvolupament diacrònic. La base, doncs, fou l'ús del cerimonial militar dels exèrcits passats i llavors presents. És per això que a l'hora de nomenar, emprà pels càrrecs, usos propis, formes de desfilar, actes i armament, els de les fórmules lingüístiques militars de la soldadesca i l'exèrcit espanyol de l'època -i també el que el romanticisme literari imperant destacava dels enemics marroquins- (amb mots com *alardo*, *ostentació*, *diana*, *retreta*, *capità*, *alferes*, *sabre*, *alfange*...). D'ací vindran els mots generals (*esquadra*, *cap d'esquadra*, *cap batedor*, *ambaixador*, *banderer*...). La conformació de les companyies festives, però, serà una de les primeres mostres de la diferenciació localista, perquè es farà a imatge del que cada poble havia mantingut de les antigues festes o d'altres costums que s'anaven afegint a la festa (el ball del moro a Cocentaina, Bocairent o Banyeres de Mariola com a exemple de les tantes possibilitats coreogràfiques que s'han anat perdent; la Mahoma de Biar, Beneixama, Agullent, Aiello de Malferrit, Alcoi mateix, Callosa d'en Sarrià, per citar-ne unes poques; elements del *Bestiari* com la Cuca Fera d'Alcoi; l'existència de la Filà de Mosqueters d'origen foral a Bocairent o pròpies de la política del moment, com ara els tants Garibaldins que existiren o el Terç de Suavos del papa bocairentí; la llegenda de la procedència dels Moros Vells dels morisquets del temps de l'expulsió; o la participació de companyies hui mal considerades com a *anacròniques*, com són Maseros o Llauradors, Estudiants, Contrabandistes o Tomasines...).

És bàsic també el fet que, des del seu origen com a *moros i cristians*, les referències oficials escrites es fan en el castellà oficial d'Estat i exèrcit. Els mots tindran ràpidament versions en ambdós idiomes. L'ús habitual serà el valencià en els pobles valencianoparlants, però cal comptar amb l'existència de pobles castellanoparlants dins l'àmbit de naixença i primera expansió de la festa, com són Villena, Saix o Cabdet. Això de l'ús valencià i ofici castellà es mostra en les versions que es fan en l'àmbit popular -fins ara mateix- dels noms castellans de filades i comparses, que o bé s'usen en la forma

valenciana o bé s'incorporen al valencià quotidià en haver perdut el nom popular valencià de la representació (com és el cas dels *Judios d'Alcoi*, els *Suavos* a Bocairent o els *Abencerrajes* de tants pobles). Cal destacar ací aquells noms propis que prenen com a base antropònims (com ara els *Domingo Miques* o *Miqueros* d'Alcoi, els *Xanos* d'Alcoi i Ontinyent o els *Pinzons*, *Nelson* o *Mubàraks* de Fontanars dels Alforins), i encara queden els malnoms, on, quan s'usa un nom en castellà, sol ser per fer burla del grup.

La mateixa castellanització d'un mot aprofitarà per aportar significances distintes; és el cas dels *Alardos* d'Ontinyent i els pobles que en copiaren el model, una desfilada de vespra amb disfresses que s'aparta prou dels alardos de disparada de la resta de poblacions amb festa secular.

L'acte històric central de les festes, conclusiu, explicatiu i motivador, és el de les ambaixades, un teatre públic que té lloc a la plaça principal, on s'ha bastit un castell simbòlic. Totes les trilogies o tetralogies de base històrica reflecteixen les lluites entre els dos exèrcits per la conquesta d'aquest escenari representatiu. La primera, la guanyen els musulmans, i la segona, els cristians. Abans de les bregues amb pólvora, s'escenifica l'intent de rendició de la plaça a través del convenciment a l'enemic. Els textos, en castellà, es conserven com a element preuat de la idiosincràsia local des del segle XIX, i d'abans encara. Són considerats així com a herència i símbol comunitari, sovint intocable. El seu origen romàntic castellà reflecteix tots els tòpics literaris i l'esperit nacionalista espanyol a través de la visió dels lletraferits locals. La lloa a la pàtria, al sant patró i a les belleses que regala la terreta les amera. Només des de l'inici del segle XXI ha començat a trontollar l'esquema. Els pobles que han adaptat la festa historicista ja han bastit les ambaixades pròpies, amb comptades excepcions, en valencià (Torrent, Paterna, Alaquàs, Elx...). Dels pobles de tradició històrica, només Cocentaina (2006) s'ha atrevit a canviar-les i les ha refetes en valencià. Usant del revisionisme actual les adaptà al fet històric, llegendari i simbòlic, tot adoptant la llengua d'ús quotidià.

Podem avaluar l'ús diglòssic històric de la llengua a través de les ambaixades còmiques, de caràcter humorístic, com ara *l'Ambaixada de la Rissa* de Bocairent (1943), *l'Ambaixada del Tonell* de Muro o *l'Ambaixada de les Tomaques* de

Cocentaina. Totes són secundàries i nasqueren en castellà, en imitació a les ambaixades *formals*, com succeí també amb el *Contrabando* d'Alcoi, Cocentaina i Ontinyent, o amb el *Juicio Sumarísimo al Moro Traidor* de Xixona. A Cocentaina i Alcoi, el valencià que s'intercala sovint, s'usa només per a fer riure a través d'acudits i referències a l'actualitat local. A Petrer s'arriba al punt que les ambaixades còmiques són diferenciades de les serioses en el mateix programa d'actes pel fet lingüístic: són les ambaixades en valencià.

Només a partir del darrer terç del segle xx s'ha començat a superar aquesta diglòssia teatral, i el canvi ha vingut a partir d'un seguit d'obres nascudes dels Moros i Cristians però que tracten temàtiques concomitants des de fora de la festa, com ara la bilingüe del *Tractat d'Almizrà* (1976) del Camp de Mirra, o la *Llegenda de sant Jordi, el drac i la princesa de Banyeres de Mariola* (1981). Alguna sí que es troba incardinada al fet fester, com és el cas de *La Rendició* de Petrer (1982). Apareixen, però i també, algunes peces que es representen en castellà, com ara el *Bateig de la moreria del Raval* (2003) d'Elx.

Ara mateix, segueixen repartint-se en entrades i processons els paperets tradicionals que, en origen, feien conviure les dos llengües i ara solen fer-se majoritàriament en valencià. Han anat adoptant la correcció ortogràfica a mesura que s'encarregaven de redactar-los persones amb coneixences o preocupació lingüística. Les cançonetes i els himnes populars de les filades estan en valencià: bona mostra conformen les obres per a Cocentaina de Gustavo Pascual Falcó o les tantíssimes cançons anuals dels Moros Marins de Bocairent.

El valencià en l'àmbit popular morocristià és la llengua d'ús corrent, però com succeeix amb la resta de festes valencianes, l'oficialitat ha sigut i és una cosa ben diferent. Només a partir de l'entrada en l'actual etapa política democràtica el valencià ha pogut començar a ser usat en els àmbits formals. Abans, però, hi hagué un treball constant per tal d'aconseguir un ús normalitzat als diferents pobles des de les bases festives. La introducció del valencià en la festa fou una lluita comparable a d'altres, com la de la participació femenina, la consideració cap als músics o l'obertura dels esquemes festius tancats. El primer pregó de festes d'Ontinyent que usà el valencià com a base no arribà fins al 1986. Els himnes de

festes que ara solem escoltar o no existien encara o van ser traduïts llavors (el d'Alcoi mateix prové de 1917 i es cantava en castellà). No hi ha massa himnes religiosos (el del IV Centenari de Sant Hipòlit Màrtir de Cocentaina, de l'any 2000 fa excepció) ni misses festeres en la nostra llengua (la d'Amand Blanquer, de 1982, només inclou en valencià la part final, el «Prec a sant Jordi» original de Joan Valls i Jordà).

El problema de l'ús rau en l'organització de la festa per entitats privades que sempre faran allò que consideren del seu interès particular. La ideologia de cada junta, filada, comparsa, companyia, càbila, agrupació, federació o societat modificarà l'atenció al fet lingüístic modulant-lo a la seua perspectiva sociopolítica, cosa que fa del tema tot un autèntic regne de taifes. Afortunadament, algunes entitats festeres solen fer ús dels serveis de normalització dels respectius ajuntaments. Del fet voluntarista dependrà des del títol d'una nova marxa musical fins als papers explicatius que es lliuren al públic per explicar un *boat* o seguici de càrrec.

A més de la sensibilitat, la bona intenció i el convenciment dels organitzadors, han estat les subvencions públiques les que han obert pas al valencià. El caràcter generalista bàsic que les festes adquireixen en la societat local ha fet impossible la celebració sense la col·laboració governativa. Aquest fet explica que la major part de cartells anunciadors apareguen en valencià, per exemple. Des d'algunes entitats organitzatives s'han promogut concursos literaris bilingües (com ara els infantils d'Ontinyent), i també de sainets festers (Alcoi, Bocairent, Banyeres de Mariola) o de comèdia d'ambient fester (Muro), una modalitat teatral sorgida des de la mateixa festa i amb un cert predicament. Ara, en resseguir els programes festers, podem concloure que la major part de les activitats secundàries i commemoratives de juntes i filades solen fer-se en la llengua del poble. Fins i tot apareixen nous àmbits d'ús, com ara les peces musicals cantades per cors o solistes en les entrades (marxes i fanfares) o l'anomenada *música simfonicofestera*, per a bandes i orquestres.

Els programes-revistes de les festes, en trobar-se oberts a tot tipus de col·laboració, reflecteixen també una variació considerable. En època franquista, autors com ara Fuster, Sanchis Guarner i Estellés hi escrivien amb total normalitat i en valencià. A mesura que l'escolarització en la llengua

pròpia ha avançat són més habituals els treballs en valencià, tant en estudis profunds com en cròniques banals.

Ara mateix, el fet turístic aporta una nova problemàtica. La promoció per atreure visitants sol fer-se en castellà, malgrat tots els avenços tècnics que permeten fer-ho en tants idiomes com vulguem, incloent-hi el nostre. Tot depén encara de la sensibilitat de qui ordena, de qui redacta i de qui s'encarrega del manteniment informàtic. A Cocentaina, els programes de mà són plurilingües des dels anys 80... Els sistemes informàtics i les xarxes socials solen dependre també dels coneixements i de les voluntats dels qui les mantenen. Les subvencions també fan ací el seu treball. Moltes de les que es poden consultar hui en la xarxa estan en castellà i tenen una versió valenciana, o permeten triar des d'un principi entre les dues llengües o entre més encara. Amb un exemple significatiu conclourem: la web de la Unió Nacional de Entitats Festeras (UNDEF) està totalment escrita en castellà. La seua revista, *Infofiesta*, té una presència majoritària del castellà, però les editorials són bilingües i hi ha esparsos articles i cròniques en valencià.

BIBLIOGRAFIA

- ALCARAZ I SANTONJA, Albert (2006): *Moros i Cristians, una festa*, Edicions del Bullent, València.
- ARIÑO VILLARROYA, Antonio (dir.) (1999): *El Teatre en la festa valenciana*, Consell Valencià de Cultura, Generalitat Valenciana, València.
- ARIÑO VILLARROYA, Antonio - GÓMEZ I SOLER, Sergi (2012): *La festa mare. Les festes en una era postcristiana*, col·lecció «Temes d'Etnografia Valenciana», 7, Museu Valencià d'Etnologia - Diputació de València, València.
- DDAA (2010): *150 Anys, Moros i Cristians. Bocairent 1860-2010*, Associació de Festes de Moros i Cristians a Sant Blai, Bocairent.
- GÓMEZ I SOLER, Sergi (2004): «L'Ambaixà de les Tomaques, una "ludomàquia promísqua" exemplar», en *Programa-Revista de les Festes de Moros i Cristians 2004*, Junta de Festes de Moros i Cristians de Cocentaina, Cocentaina, pp. 127-132.

EL LLENGUATGE DE LES GAIATES I LES FOGUERES

Àlvar Monferrer

PRÒLEG

Des de la perspectiva etnològica, el llenguatge d'unes festes concretes forma part, com diria C. Lisón Tolosana (2000: 17), de «narrativas, comportamientos y vocabularios dialécticos y... comentarios metasociales implícitos en un nosotros comunitario que solo actúa propiamente en un marco festivo-ritual». El de les Fogueres, doncs, es diferencia de l'usat en la vida quotidiana, i el ritualisme que comporta la festa pot explicar la pervivència extraordinària de l'alacantí, almenys des de la perspectiva etnològica.

No obstant això, parlar de la llengua, de formes dialectals i altres qüestions semblants, pertany a l'ofici dels filòlegs i no pas al dels etnòlegs. Per exemple, l'ús alacantí de l'article en la forma femenina plural, que es confon amb el masculí: *els bacores*, en compte de *les bacores*; *els faves*, en compte de *les faves*; etc. (J. L. Monjo, 2003). En el cas de Castelló, la desinència en -e de la tercera persona del present d'indicatiu dels verbs acabats en -ar i altres.

Tampoc no entraré en qüestions extralingüístiques, com les relacionades amb els models políticament i moralment correctes, que han canviat els d'abans. Per exemple, el llenguatge escatològic, freqüent en l'àmbit festiu, en el qual som mestres els valencians, i especialment els alacantins, segons diuen.

Què hi queda, doncs? Sense esgotar les possibles relacions entre filologia i etnologia (sempre hi ha camins que

conflueixen en els sabers humans), un aspecte important és el vocabulari, tasca comuna de l'etnòleg i el filòleg que, almenys en un primer nivell, el concret, pot oferir fruits saborosos.

Dit això, aclariré que el vocabulari de la Magdalena no em suposa gran dificultat. Conec les festes, les he viscudes i he escrit sobre elles. Citaré només dos llibres: un de relats (1996) i un altre que inclou un capítol sobre mites i llegendes en l'imaginari de les festes actuals (2004).

Pel que fa a les Fogueres, he treballat més amb textos aliens, perquè no les he viscudes. De fa temps, però, viatge a terres alacantines amb freqüència i he recollit un bon grapat de publicacions sobre la ciutat, algunes molt útils, que citaré oportunament.

L'esquema seguit és idèntic. Sobre relats d'activitats festives he anotat els mots i les expressions que semblen més escaients al tema. D'este material he seleccionat el més útil. Al llarg de la tasca m'adone que es poden afegir textos més vius que el simple glossari. I la raó no és sols fer més interessant la lectura, sinó també la major pertinència que adquirixen algunes expressions i termes presentats d'esta manera, ja que proporcionen percepcions impossibles de captar altrament.

La impressió d'entrada mostra una diferència entre Gaiates i Fogueres: en aquelles hi ha més referències a mites i llegendes. En estes, en canvi, el ritualisme adés esmentat ha

produït la desvinculació de la llengua festiva respecte de la quotidiana i potser ha influït també en l'extensió del ritualisme a l'estructura de la celebració.

Això, però, són figues (potser bacoress) d'un altre pa-ner i en una altra ocasió.

I. EL LLENGUATGE DE LES GAIATES

BARREJA. Mescla d'aiguardent i mistela o moscatell que hom acostuma a beure en dejú.

BARRIGUERA. Corretja que unix pel ventre de l'animal les barres del vehicle i el subjecta.

CALENDARI DE FESTES

Any anterior. Treballs de construcció de la gaiata; elecció i proclamació al Palau de la Festa de les reines de les festes i dames de la ciutat, madrines de gaita i corts d'honor; concessió de premis i concursos.

Principals actes que detalla el programa anual. Dissabte, «De la festa la vespra», i dia de la província. Matí, homenatge de la Diputació als representants dels pobles; migdia, homenatge de la Germandat dels Cavallers de la Conquesta al rei Jaume; vesprada, pregó; capvespre, volteig de la campana Maria que anuncia la festa.

Primer diumenge (tercer de Quaresma). «Magdalena festa plena»: romeria i *tornà*, primera correguda de la fira taurina, processó de penitents i gaiates.

Dilluns. Festa local, festa escolar tota la setmana. Pregó infantil.

De dimarts a dissabte. Fira infantil, des d'abans de festes; fira alternativa de dijous a diumenge; tres dies abans del migdia, al carrer, entrà infantil amb bous de cartró; focs artificials, desfilades i festivals; ofrena a la patrona; en les places Major i de Santa Clara, ballet artístic, danses populars i varietats; la Trobada Juvenil de Dansa, mostres de folklore valencià de grups locals i algun de fora, grups de cançó folklòrica popular, mostres de llur música i danses de cases regionals (Aragó, Galícia, Astúries i Andalusia). Concerts al carrer d'espontanis i de músics aficionats, que fan rogle de públic.

Segon diumenge. «Magdalena, Vítol!» i final de les festes.

CAMPANA DE LA MAGDALENA. És tradició que si es volteja dóna bon averany.

CANYA. Símbol de la romeria introduït en 1852. Representa una ajuda per a caminar, temptejar el terreny en la foscor i evitar aiguamolls.

CARROS TRIOMFANTS. Carrosses amb escenes barroques de la vida de la Magdalena, documentades des d'antic, que desfilen en la processó de Penitents.

CARTELL DE FESTES. El concurs anual exigix que en el cartell es representen la gaiata, el faró i l'ermitori de la Magdalena.

CIRC. Grups internacionals mostren espectacles de nou circ en algunes jornades al carrer.

COL·LEGI APOSTÒLIC. Grup de 12 barons, creat en 1957, que donen suport a l'acte de *Les tres caigudes*. La presència dels apòstols data de mitjan segle XIX.

COLLA. Grup de persones que passen les festes juntes amb un cau com a referent. En 1993 apareix la Federació de Colles.

COMISSIÓ DE GAIATA I CASAL. Cada sector gaiater disposa de casal o cau. La comissió està formada de president, vicepresident, cavallers, vocals i socis, madrina major i infantil amb llurs dames i dame-tes, president infantil i xiquets (*damos*) acompanyants.

CORRETJOT. Corretja que fixa la *barriguera*.

COSO MULTICOLOR. Desfilada amb carrosses, xarangues, color i música, batalla de confeti i serpentines entre espectadors i gent de les gaiates.

CREMALLER. Aparell manual o fix per a portar llum de foc. Al segle passat encara es podien veure als carrers els de paret per penjar les llums de les celebracions.

DESFILADA INFANTIL D'ANIMACIÓ. Cercavila de xarangues amb infants que animen la ciutat.

ENCESA. Dilluns al capvespre a l'avinguda del Rei (abans al passeig Ribalta) s'encenen les 38 gaiates a la una, perquè la gent les veja i critique la decisió del jurat del concurs.

ENFAROLÀ DEL CAMPANAR. Guarniment nocturn del fadrí (campanar) amb rastres de llum.

ESPais GASTRONÒMICS. La reina i les dames inauguren el dissabte al migdia el Mesó del Vi i Centre Gastronòmic, el de la Tapa i la Cervesa, la Fira de la Cervesa, l'envelat del Centre Asturià i el Centre Gallec.

ESPECTACLES PER A INFANTS. Contacontes, pallassos, titelles, jocs màgics i altres atraccions a l'aire lliure.

ESPORTS I JOCS. Futbol (estadi Castàlia), futbol sala i voleibol femení; campionats i trofeus amb la llegenda «Magdalena» i l'any en el joc de pilota, i altres esports minoritaris: ciclisme, coloms esportius, natació, curses i hípica. Algunes colles fan concursos de jocs de taula i, com un esport nou, d'allioli. Al Parc de Jocs Tradicionals, Campionat Mundial de Boli.

ESTENDARD DE LA GAIATA. Porta el símbol i el número i precedeix les desfilades de comissions de sector amb dames, acompanyants i madrina del braç del vicepresident primer.

ESTRUCTURA OFICIAL DE LA FESTA. La Junta Central de Festejos (1945) fou anul·lada per l'Assemblea de Festes (1988), que creà la Fundació Municipal i el Patronat i encomanà la gestió a la nova Junta de Festes. Els dos congressos magdaleners (1978 i 1986) ajornaren els actes festers i la participació.

FADRÍ. Nom que el poeta Miquel Peris posà al campanar per ser un edifici exempt. La Colla del Pixaví organitza visites col·lectives.

FESTIVAL INTERNACIONAL DE MÚSICA DE FESTA I ANIMACIÓ. Bandes i majorets de procedència forana fan espectacles diaris a la plaça Major, són rebudes en l'Ajuntament, participen en desfilades i, amb les comissions gaiateres, en el capvespre del Magdalena Vítol.

FIGA ALBARDÀ. Pasta típica de Castelló: figa flor arrebossada de pasta i fregida (v. «Textos»).

FIGA I DOSET. «A Sant Roc de Canet figa i doset»: abans hom hi prenia una figa *albardà* i una copa de barreja de dos cèntims.

FIRA TAURINA. La primera de la temporada d'Espanya, a la plaça de Bous: braus, jònecs, picadors a cavall, esquivadors, xarlotades... Concursos i trofeus.

FOCS D'ARTIFICI. Migdia del primer dissabte: primera mascletà.

Concurs de mascletaes. De dilluns a diumenge: el coeter premiat dispararà la primera de l'any següent.

Mascletà multicolor. Al Grau (ritme, soroll i colors): un capvespre, en homenatge a les reines de les festes.

Festival de castells de foc. Cinc dies de nit.

Durant la setmana els xiquets fan explotar piulettes, boletes, rodetes i altres coets de poca potència. Així aprenen la manera de fer-ho i a apreciar la pirotècnia.

FUNDACIÓ DE CASTELLÓ. La carta pobla de 1239 no tingué efecte. En 1251 Jaume I dóna permís a Eiximèn Peres d'Arenós, lloctinent seu al Regne de València, per a baixar la població del castell Vell al pla. Ho fan la primavera de 1252, acte que representa la fundació de la ciutat.

LLEGENDA AGÒNICA DEL TRASLLAT. Baixaren de nit, enmig d'una gran tempesta i pluja torrencial, amb llum de *farols* i l'ajuda de gaiatos i canyes per no caure als aiguamolls, carregats de pobres atuell, lligats els xiquets en rècula, bruts i famolencs. Així mostraven als avantpassats que marxaven cap a una vida millor, però sofríen pel trasllat i feien vot de tornar-hi cada any.

FUNDACIÓ DE LES NOVES FESTES (1945). Fruit d'una crida de l'Ajuntament, la tertúlia de sabuts de la rebotiga del farmacèutic Manuel Segarra, proposa la primera Junta Central de Festejos. Inventen el pregó, les gaiates monumentals, els sectors gaiaters i ordenen els actes de la setmana del tercer al quart diumenge de Quaresma. La idea és que tothom celebre les festes, per a sortir de la inhibició deguda a la Guerra Civil. Progressivament afegixen la reina de festes i les dames de la ciutat (1946); els cavallers de la Conquesta, que substituïxen els soldats del Tetuan 14 en l'acompanyament de les desfilades (1950) i aportaran la figura de na Violant d'Hongria, muller de Jaume I, i les dames de Companya (1957). També apareixen la reina Infantil i llurs dames (1969). En 2010 les festes són declarades d'Interès Internacional.

GAIATA DE MÀ. Al segle XVIII apareix la lluminària de forma piramidal portada pels romers en la processó d'entrada, que origina el monument actual.

GAIATA MONUMENT. A. Pascual Felip, membre de la Junta Central de Festejos, la definí com a «esclat de llum, sense foc ni fum». En 1945 portaven llànties d'oli, les arrossegaven cavalls i no podien abastar les dimensions actuals. Amb electricitat, ara té uns 6 m d'alçària i es desplaça sobre un suport mòbil. És un monument barroc amb simetries cargolades a la figura geomètrica central, dissenyat per un mestre gaiater i muntat per la Comissió. És obligat que culmine amb el gaiato que li dóna nom i representa la romeria. L'estructura de metall, fusta, plàstic, vidre, paper de colorins i bombetes, ara *leds*, es desmunta i pot aprofitar-se l'any següent. Va decorat amb símbols al·lusius a l'ermita, la processó, la música de festes, els fruits del terme i de la mar de Castelló. En 1982 el pintor Ximo Roures dissenyà la primera gaiata moderna. Alguns l'imitaren, l'èxit, però, fou escàs. Algun dia deixaran de transportar-les, o només ho farà una part significativa. Aleshores, el monument podrà créixer fins a l'infinit, perquè la tècnica permet una imaginació il·limitada en l'univers virtual que la sensibilitat humana pot captar.

GAIATA SINGULAR. En són unes quantes: la de la ciutat, que en 1966 dissenyà l'enginyer Carles Buigas i ara és la premiada l'any anterior; la sindical (1952), que desaparegué amb el temps, i la de la Caixa d'Estalvis, que també ha desaparegut.

GAIATER, -ERA. Persona vinculada a una comissió de gaiata.

GOJOS. Cants d'origen valencià dedicats als éssers sagrats, amb entrada i retronxa repetida darrere de cada estrofa. En la romeria es canten a la Magdalena, a Sant Roc i a la Mare de Déu del Lledó.

CONCURSOS AMB GUARDONS. Són variats: de redacció i dibuixos infantils per a la Galania a la Reina Infantil, d'aparadors, de promoció d'ús del valencià (articles i llibrets de gaiata), de les manifestacions taurines, d'intercolles de paelles i altres coses, etc.

HOMENATGE A NA VIOLANT D'HONGRIA. El reten els cavallers de la Conquesta a la plaça del seu monument.

HOMENATGE AL REI JAUME. Al migdia del primer dissabte els cavallers de la Conquesta, na Violant d'Hongria i les dones de Companya i la milícia Templària, amb llurs estandards i bandes de cornetes i tambors desfilen fins al monument de l'avinguda del Rei, per retre homenatge al Conqueridor davant de les reines de les festes, de les dames, de l'alcalde, de l'Ajuntament i d'un públic nombrós.

HOMENATGES (altres). Homenatges de la Junta de Festes a les empreses que hi col·laboren; del món de la festa a les reines i dames de la ciutat; de diverses agrupacions a la dolçaina i el tabal en una desfilada pels carrers, i a la tercera edat, amb actuacions d'artistes de folklore andalús i espanyol.

HOMES, CLASSES. Durant el lleure festiu, a les tertúlies populars, la gent sovint fa antropologia amb un bri d'humor. Així, els valencians es poden dividir, en general, en homes, homenets, *homenicos* i *caغامandúrries*. Segons l'enteniment, en savis amb senderi,

seny o trellat que aconsellen amb encert; sabuts, que saben moltes coses, perquè han estudiat amb profit; i saberuts, que creuen que ho saben tot i no saben res; són els més nombrosos. Segons les ventositats corporals, en homes de rot, grossos i panxacontents, i homes de pet, esquifits i neguitosos.

LEMA. Cada gaiata en porta i fa referència a un tema adient: «Pubilla i en fanecaes», «Brindis de llum», «Transparència», «Llum de l'antigor», etc.

LÍQUIDA. A Castelló, orxata de xufa.

LIBRET DE GAIATA. Amb entrevistes a les madrines i capdavanters, i col·laboracions de gent del món de la festa. Concursen en la presentació i en valencià.

MAGDALENA / MADALENA. Termes equivalents acceptats per l'ús (Gómez Ortín, 1995).

MAGDALENA, VÍTO! Crit final de festes. El segon diumenge, a les 9.30 del vespre, desfilada des de l'avinguda del Rei fins a la plaça Major. Hi participen grups vinguts de fora, músics, gaiaters, colles, veïns... Les xarangues toquen el *Rotllo i canya* sense pausa. L'última traca pega una gran volta i, al final, des del balcó del consistori les dues reines criden a una veu: «Magdalena!», i el poble contesta: «Vítol!» Segueix un espectacle de focs artificials i música (potser, el *bolero de Castelló*). El canons de llum dibuixen motius magdaleners en la façana de Santa Maria i el Campanar. No és un final trist, és el crit optimista que enceta el procés de cara a les festes de l'any que ve.

MARXA DE LA CIUTAT. Tocata que composà Matilde Salvador, amb partitura de clarins i de dolçaina i tabal.

MATAR EL CUC. Menjar o beure alguna cosa per a calmar la fam o la set.

MOSTRA DE VEHICLES GUARNITS. Vehicles que participen en la romeria. La inaugura la reina abans de l'eixida.

MÚSICA. Concerts nocturns per a gent jove.

O VERE DEUS. Cant ritual dels nostres romiatges penitencials amb una melodia medieval de cant pla. Demana salut, pau i aigua o gràcia del cel.

OFRENA DE FLORS A LA VERGE DEL LLEDÓ. Tothom conflúix a la plaça del santuari amb rams, amb els quals es confecciona un tapís floral.

ORFES DE SANT VICENT. Escolans que recorden els orfes del col·legi fundat al segle XVIII pel bisbe de Barcelona, el castellonenc Josep Climent. Al segle XIX passaren a la Beneficència, en l'exconvent dels dominics. L'hàbit reproduïx el dels llecs de l'orde.

POLÍTICS IGNORANTS. Fan el ridícul més gran, quan parlen de la cremà de les gaiates.

PREGÓ, CAVALCADA DEL. A les 16 hores del dissabte, desfilada de gent a peu i en carrosses, que recorre els principals carrers. Davant van la Colla de Dolçainers i Tabalers, les piques de la ciutat guarnides de clavells vermells i grocs, i l'escut acompanyat d'una parella de castelloners, i segueixen quatre apartats temàtics:

Mitologia. Colla del Rei Barbut, gegants i capgrossos que representen Tombatossals i la conlloga: Arrancapins, que arranca arbres de soca-rel; Bufanúvols, senyor de vents i tempestes; Tragapinyols, que dispara pel cul els pinyols de la fruita que s'ha engaldit; i Cagueme, el poruc que fa el que pot, perquè ningú no està obligat a més. Amb ells, el rei Barbut, la filla Merilde, els fills Tahor i Case (horta i secà a l'inrevés), i més personatges fantàstics, còmics i maldestres, i els Cavallers de Sant Cristòfol, orde militar imaginari.

Història fundacional. Representants de les cultures medievals: moros d'alqueria, musulmans; l'aljama, jueus; cavallers de la Conquesta, cristians; colla Bacalao, pirates barbarescs; Associació Bisbe Climent, bisbes d'aleshores, i grups de folklore aragonès.

Província. Gent dels pobles mostrant els signes d'identitat, costums, gastronomia, balls i danses, vestits i oficis tradicionals i productes típics.

Castelló i terme. Marjal, pla, muntanya, secà, horta i grau, amb mostres folklòriques i costums, bandes de músics i els 19 sectors de gaiata, colles i grups folklòrics, dolçainers i tabalers... Falleres majors i belles del foc de València i Alacant i les corts d'honor, dames de la Casa Regional en altres ciutats. Cistell de flors monumental, que els presidents de gaiates ofrenen a la patrona. Quatre clarins a cavall acompanyats de tambors toquen la marxa de la ciutat i precedixen el:

Pregoner (o sequier major). El segueixen les reines, les dames i la Banda Municipal que toca el *Rotllo i Canya* sense parar. El pregoner s'atura sis voltes i recita en veu alta el pregó de Bernat Artola, l'última, enfront del monument del rei Jaume. És peculiar, en la cavalcada del pregó i del pregó infantil del dilluns, la interacció entre els que hi van i el públic.

PREGÓ INFANTIL, CAVALCADA DEL. Dilluns de matí amb un esquema semblant a l'anterior. Van els xiquets de gaiates i colles amb madrines i dames infantils, acompanyants, bandes de músics, grups folklòrics, centres escolars i esportius, etc. A la fi, el pregoner recita el pregó infantil de Vicent Serra.

RATA GROSSA. Personatge creat per R. Carreras sobre el popular escolà vestit de frare dominic, que acompanya amb un fanal al que porta la creu.

RELÍQUIA DE SANTA MARIA MAGDALENA. En 1564, l'Església Major tenia una relíquia per a la rogativa anual. L'actual és de finals del segle XX.

REVELLES POPULARS. Algunes colles i carrers en programen durant les festes.

ROMERIA. ORIGEN. La rogativa penitencial es documenta en 1375. Afectada la vila de sequera i pesta negra, el municipi encarregà farina per al pa de caritat als romers.

ROMERIA. Primer diumenge. A l'alba, la campana Vicent anuncia que «ja el dia és arribat de la nostra Magdalena». Despertà a la plaça de

M. Agustina amb coets. Diana de la Colla de Dolçainers i Tabalers de Castelló a la plaça Major. En fer-se de dia, repartiment de canyes i cintes verdes.

MISSA. Ofici de romers en la catedral amb sermó que recorda la tradició.

EIXIDA. Segons el ritual multiseccular: al peu de l'altar, *preste*, cantors i escolans vestits d'orfes de Sant Vicent; al passadís central, la creu processional i Rata Grossa, reines i dames de la ciutat, madrines de gaiates, Junta de Festes, corporació municipal i convidats. Entonen els cants d'eixida *Exsurge, Domine*, lletanies dels sants i *O vere Deus*. Van per carrers i camins de sempre fins a l'ermitori pairal (s. xv) entre ruïnes del castell Vell.

El *preste* porta la relíquia de Santa Maria Magdalena, i hi ha vol de campanes en passar la porta. En les travesseres del carrer Major exploten traques al pas de la comitiva principal. Des de la plaça de Maria Agustina els guàrdies de camp vestits de gala disparen salves de pólvora.

Carrer de les Palmeretes fins al Primer Molí. El *preste* es lleva la capa pluvial per comoditat. Camí de la Travessa, Caminàs i ermita de Sant Roc de Canet (1652), on fan estació. Els ermitans són la Colla del Pixaví. Clergues i autoritats esmorzen.

Seguix la ruta pel camí de l'Algepsar i remunten la muntanyeta sagrada. Mascletà aèria, repartiment de rotllo, missa en l'ermita i cant dels gojos.

Al peu del pujol es guisa una monumental paella per a tothom que en vulga, o porten *ruga* amb truita de faves tendres, llonganisses, conill, pollastre o llomello amb tomaca, *ximos*... Autoritat i clergues dinen en les sales municipals.

ROSEGÓ O CARQUINYOL. Tros de pa sec. També pasta dura i dolça.

ROTLLO I CANYA. Pasdoble de les festes premiat en el concurs de 1946: *poutpurri* de melodies original d'A. Garcia i de lletres populars d'À. Sánchez Gozalbo. També ho foren *Castàlia* i *Gaiates i traques*, i en 1952, *Magdalena Vitol* i *La Plana*.

RUGA. Entrepà fet de pa de fogassa o barra.

SANG DELS MOROS. La recorden les taques de rovell de la murada del castell Vell i els romers l'honren en memòria dels antics habitants: parlament de l'alcalde, marxa de la ciutat tocada amb dolçaina i tabal i ram de flors silvestres que la reina de les festes llança des dels murs.

SANTA MARIA MAGDALENA, ERMITA. En 1451 un frare barbut de Santes Creus viu entre els murs mig derruïts del castell Vell i convertix l'antic aljub en ermita dedicada a la Magdalena, de gran devoció al poble, i amb un retaule pintat sobre fusta. A poc a poc, l'edifici creix: la casa de l'ermità, les sales municipals i el porxo de davant.

SECTOR GAIATER. Zona de la ciutat corresponent a una gaiata i a la seua comissió. En 1945 n'eren 12: Brancal de la Ciutat, Fadrell, Porta

del Sol, Armelar, Hort dels Corders, Farola-Ravalet, Cor de la Ciutat, Portal de l'Om, Espartera, El Toll, Forn del Pla i El Grau. El 1981 se'n creen 7 nous: Sensal, Castàlia, Sequiol, Rafalafena, Tir de Colom, Crémor i La Cultural. Cada comissió planta la gaiata pròpia i la infantil i té un casal on es reunixen.

TEATRE. Grups locals representen obres de tema magdalener en valencià, originals de V. Brevia, J. Barberà, J. Forcada i altres. Destaca l'òpera bufa per a titelles *La filla del rei Barbut*, de Manuel Segarra i Matilde Salvador, que tingué problemes amb el censor.

TORNÀ. Comença després de l'homenatge a la Sang dels Moros amb el ritual d'eixida.

A la placeta, canten l'absolta *Libera me*.

Baixen pel camí de Sant Roc de Canet. En arribar-hi, traca, balls i danses tradicionals, rotllets d'anís i moscatell.

La comitiva s'atura al convent de les carmelites, visiten la comunitat i canten l'*O vere Deus*. Elles contesten amb un motet.

Seguixen fins a la basílica del Lledó i els rep el prior i la confraria: cant dels gojos, *Salve* i un refresc de *líquida* i fartons. El clergat rebrà els rotllos que pengen a les canyes en la processó d'entrada, i els escolans, els més grans que porten al voltant del coll. Ara canten les lletanies marianes.

Seguixen els camins del Lledó i la Plana i el carrer de Sant Roc fins al Forn del Pla, on els rep la processó de la Sang i les confraries. S'hi fa l'adoració de la creu amb *Les tres caigudes*.

Els romers, el clergat i la comitiva cívica seguiran la processó que acaba en Santa Maria. Seguix la processó de penitents, amb els carros triomfants i les confraries, que acaba a la Sang. Davant dels carros, lluixen la gràcia les xiquetes del *meneo*. Les gaiates es queden a l'avinguda del Rei per a l'encesa.

TRES CAIGUDES, LES. Adoració de la creu al Forn del Pla a l'entrada de la romeria: tres xiquetes i un xiquet, vestits de Verge Maria, Magdalena, Maria Cleofàs i Joan Evangelista, reverencien i s'agenollen tres vegades davant del Crist dels Clavaris de la Sang, rodejats pel Col·legi Apostòlic i les confraries.

VESTIT. Durant les festes molta gent porta brusa, texans i mocador d'herbes, o de color verd. Altres usen l'abillament tradicional: roba trobada al fons del bagul, o que la imita. En les dones predomina el vestit, de festa o de feina, de llauradora.

VISITES. La reina visita durant la setmana els casals gaiaters, el Grau i una residència de la 3a edat.

VOLTETA. En la processó de les gaiates, a sol·licitud de les dones, la gaiatera vestida amb roba antiga roda al voltant de la canya per mostrar l'estil i el vestit.

XARXA TEATRE acostuma a assajar en estes festes les creacions magistrals que els han donat fama arreu del món, amb llurs fantasies argumentals i combinacions de llum, color, pólvora, traques, música i espectacle.

XIMO. Entrepà sencer fregit.

XIQUETES DEL MENEÓ. Estampa graciosa de nines menudes, que es belluguen amb mestria. Abillades com en un ballet, la tradició no aclarix si és per recordar la picor de la misèria que portaven a sobre baixant del castell Vell, o la picardia de les magdalenes que eixien al pas de la processó per traure'n profit. Abans anaven agafades a cintes penjades d'un cèrcol, que cobria la gaiata portada per un home. Les patrocinava la desapareguda Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Castelló.

XOCORROCOTXOC. Onomatopeia del so de les postisses al ball de nanos del Corpus, incorporada en el *Rotllo i canya*.

TEXTOS

I. Pregó de Bernat Artola (À. Monferrer, 2004: 91-92)

L'Alcalde de la ciutat
i terme de Castelló
té hui la satisfacció
de fer saber al veïnat:
Que ja el dia és arribat
de la nostra Magdalena
i desitjant siga plena
de goig pur i verdader,
convoca el poble sencer
a traure l'amor de pena!
I puix saben els veïns
que la ciutat té l'honor
de vindre de l'antigor
per lluminosos camins;
ara, girant cap a dins
els ulls de l'enteniment,
voran, orgullosament,
les festes madaleneres
dignes entre les primeres
de tindre lloc preeminent!
Anar a la Romeria
no és tan sols anar de festa,
és deure que manifesta
orgull de genealogia.
Quin fillol oblidaria
la rabassa maternal?
Tots devem en dia tal,
ratificar la promesa

de mantindre, sempre encesa,
la llum de l'amor filial!

I perquè siguen les festes
dignes de nom i de fets,
no volem límits estrets
a ambicions massa modestes,
i ací vénen, manifestes
per raons de tradició,
les festes que Castelló
fa seguint la llum antiga,
per que la gaiata siga
el nostre millor pregó!
Vítol!

II. Rotllo i Canya

Xocorrocotxoc.
No me l'encendràs el tio per detràs.
Anem, anem, seguim tots a la processó.
Seguiu avant, no vos deixeu cap rosegó,
farem tragueta a Sant Roc,
matarem el cuc allí
i després qui dirà (bis)
que no som d'ací.
Anem, anem, seguim tots a la processó.
Seguiu avant, no vos deixeu cap rosegó,
farem tragueta a Sant Roc,
matarem el cuc allí.
Cantarem altres cançons i ballarem,
la tarara sí, la tarara no.
Roda i cavil-la a qui demanes,
trenca't les cames, busca qui te dixé diners.
Paga el trimestre al propietari, de lo contrari
es perd molt més (bis)
Som de Castelló!
la la ra... (bis)
Xocorrocotxoc... bresquillera i albercoc.
Mon pare no té nas (bis)
Ma mare és xata (bis)
Xorrocotxoc, barriguera i corretjot.
mon pare no té nas

ma mare és xata (bis),
 Amb la canya pel camí tots anirem
 I de rotllos també mos associarem.
 Tombatossals,
 Menjarem confits i dolç torró,
 Endolcirem confits i gojarem.
 Tombatossals,
 Menjarem confits i dolç torró,
 I a l'ermita pujarem.
 El tio Pep se'n va a l'horta.
 Olé pum!

III. Els vehicles guarnits

Entren a tot lleu al raval de Sant Fèlix en la *tornà*, com recull en 1909 Carles Sarthou. En 1944 un autor anònim ho mostra en parla popular (À. Monferrer, 2004: 113)

Quan ixen al camí real
 comencen les corregudes
 varà ve, varà que va,
 les haques van mig perdudes.
 Als dels carros que retornen,
 el vi els fa cantar Marina,
 i de pols porten la cara,
 tan blanca com la farina.
 Ha perdut la pessonera,
 el carro de Cagarròs,
 i ell, els amics i la bóta,
 han fet cap tots dins d'un tros.
 Han empessonat dos carros,
 en el portal de Sant Roc,
 i de què es mataren tots,
 diuen que ha faltat molt poc.
 A l'haqueta de Parrús,
 li ha guanyat la del Cullero,
 i Parrús diu enfadat:
 m'ha tancat, el garramero.

IV. La filla del rei Barbut

Òpera bufa amb titelles (música, Matilde Salvador; text, Manuel Segarra). Programada l'estrena per la Societat Filharmònica, estigué a punt de suspendre's. El censor no l'autoritzava perquè era en valencià. La intervenció de Carlos G. Espresati a Madrid salvà la dificultat. Bernat Artola escrigué el següent poema satíric sobre el cas (À. Monferrer, 2004: 185):

La filla del Rei Barbut
 mig ha perdut el senderi
 perquè el censor de l'imperi
 no deixa fer son debut.
 Es veu que l'home ha cregut
 que una reial majestat
 no deu eixir al taulat
 per a fer un putxinella
 i com un gat la recela
 amb el llom estarrufat.
 Però el rei tot enfurit,
 per l'ofensa que a sa filla
 li ha fet un tio varilla,
 bufanúvols de Madrid,
 roig de malícia, li ha escrit
 per a dir-li'n més que a un gos,
 puix és d'ésser molt talòs,
 que en un càrrec d'importància,
 demostra tanta ignorància
 que no llig ni lo més gros.
 I no digam els demés!
 Com està tota la colla!
 Lo que diu alça bambolla
 i no es priven de dir res.
 Però de tots, el qui més
 renega és Tombatossals,
 qui vol trencar-li els queixals
 al qui ha ofès a la princesa
 i ha fet solemne promesa
 de portar-li'l dels ramal.

V. Recepta de les figues albardaes (Enric Segarra)¹

Aigua calda, sal i un pessic de llevat,
 dos culleres cormes de sucre blanquet,
 dos ous –clara i rovell–, farina de blat,
 ben batut i a esperar que puge un poquet.
 Obrirem les figues com els fulls d'un llibre,
 deixant-les tothora ben ensolapades,
 dos figues per peça per donar calibre,
 sense gens de pressa, ben arrebossades,
 I ben calent l'oli, gairebé brusent,
 posarem la figa ben enfarinada,
 que surant-hi en un peculiar moviment,
 es fregeix poc a poc, tornant-se daurada.
 Es deixen escórrer abans d'ensucrar-les,
 sobre un paper ample, ben net i absorbent,
 rodant-les pel sucre, convé ara tastar-les,
 abans de ficar-les al lloc convenient.
 Ja tenim la figa, la figa albardada,
 beneïda llepolia de la nostra terra,
 de tots aquest dia serà desitjada,
 i més, si no costen, collons!, ni una perra.
 Prepareu dosets ben corms de moscatell,
 que porteu a l'ampolla de límpid cristall,
 una per cada un i... que no us facen mal.

Romeria de les Canyes, 19 de març de 1995.

EL LLENGUATGE DE LES FOGUERES²

ARTISTA. Dissenyador i constructor de fogueres.

ASSOCIACIÓ DE FOGUERES ESPECIALS. És l'associació de les comissions de fogueres de categoria especial.

BACORA. Fruit de la primera floració de la figuera, o 'figa flor'. Es menja la Nit de la Cremà. Diuen: «La bacora per a ser bona,/ ha de tindre tres clavills,/ ben *maura*, rebecada/ i picà de teuladí» (Guirao i Tresáncoras, 1997: 21).

BAMBA. Ensaïmada.

1. Amb el permís de l'autor.

2. Faig constar que el *Glossari bàsic* de la Foguera Florida-Portazgo (2011) m'ha servit de gran ajuda.

BANDERÍ O ESTENDARD. Banderola amb la insígnia de les comissions de foguera.

BANYÀ. Ritual lúdic de la Nit de la Cremà. El poble aprofita la presència de bombers amb mànigues i balla i trisca sota l'aigua que llancen, primer sobre les fogueres per a apagar-les, després sobre la gent que els increpa. La gresca s'allarga fins al bany obligat a la platja del Postiguet.

BARRACA. Recinte tancat construït de fusta al carrer, que és un dels elements bàsics de la foguera. La portada està relacionada amb el nom i es cremarà alhora que el monument. També es diu *racó*, tot i que sovint és independent i hom considera que hi predomina l'interès particular. Els foguerers i/o barraquers s'hi reunixen durant les festes per a conuiu, menjar, oir música, ballar, etc. Un taulell llarg separa el rebost i la cuina de les taules i cadires; al fons, hi ha l'escenari on té lloc l'espectacle. Ha evolucionat cap a una major obertura al públic, ja que abans era més exclusiu, tot i que el foraster era ben acollit (Seijo, 1977: 301). Hi ha també barraques populars de la Diputació, l'Ajuntament o algun col·lectiu.

BARRAQUER. Soci d'una barraca.

BARRIS I FOGUERES. Les fogueres a penes tenen protagonisme durant l'any, tot i que els barraquers són nombrosos i formen grups importants. La gent sols les aprecia durant la festa, potser perquè no es corresponen a les característiques del barri (Martínez López, 2011: 15).

BEGUDES. Vi de la Condomina, o d'on siga, Fondellol (vi dolç alacantí), *paloma* (aigua i anís), *gallo* (aiguardent i llima), nuvolet (aiguardent o absenta i sífó), cervesa, clara, orxata de xufa i aigua de civada (Seijo, 1980).

BELLEA DEL FOC. Màxima representació femenina protocol·lària de les Fogueres i la ciutat durant les festes. El periodista Mario Guillén proposà introduir-hi la dona i la Gestora ho acollí de seguida. A l'inici era *Miss Foguera* i aviat canviaren el títol per este més proper al poble (Guirao-Tresáncoras, 1997: 35)

BELLEA. Màxima representació femenina protocol·lària d'una comissió de foguera.

CALENDARI DE LES FOGUERES DE SANT JOAN. Cada any, els detalls en el calendari poden variar:

Durant l'any. Construcció i *apresto* de monuments, barraques i racons.

Finals de maig. Exposició del Ninot a l'antiga Llotja del Peix, clausurada abans de festes; proclamació de la bellea del foc i de les dames d'honor.

Juny. Abans de festes. Proclamació de la bellea del foc infantil i de les dames d'honor; entrega de recompenses; festival de paelles; inauguració de l'enllumenat oficial; cercavila de nanos i gegants; homenatge a foguerers i barraquers difunts en el monument al Foguerer; entrada i pregó de festes a la plaça de l'Ajuntament; entrada de bandes i desfilada de les comissions de fogueres; durant cinc dies concurs de mascletaes nocturnes «Pòlvora a la nit»; concurs de retalladors (esquivadors), vaques per al públic i jonegades; inauguració del Mercat de Fogueres; plantà de fogueres infantils i ninots de carrer.

Festes (del 19 al 24). Concurs de mascletaes.

Dia 20: Visita del jurat de fogueres infantils i ninots de carrer; espectacle *Arribada del Foc*: llum, so i pirotecnia; plantà de fogueres, barraques i carrers adornats.

Dia 21: Visita del jurat de fogueres, de les més innovadores i de carrers adornats; homenatges a Gabriel Miró i José María Py.

Dies 21 i 22: Ofrena de Flors a la patrona.

Dies 21 al 25: Despertades als districtes foguerers a càrrec de dolçainers i tabalers.

Dies 21 i 23: Corregudes de bous a la Plaça; revetlles en barraques i racons.

Dia 22: desfilada i entrega de premis.

Dies 22 al 24: cercaviles de nanos i gegants.

Dia 23: desfilada folklòrica internacional.

Dia 24: missa oficial de Fogueres a Sant Nicolau i processó de Sant Joan; monumental palmera pi-

rotècnica al Benacantil i cremà de fogueres oficials, de districte, infantils i portals de barraques.

Cinc dies posteriors. Concurs internacional de focs artificials a la platja del Postiguat (el Cocó) i traca lluminosa.

CANDIDATA. Bellea d'una comissió de foguera durant l'any, que opta a bellea del foc el que ve.

COCA AMB TONYINA. Empanada farcida de tonyina i ceba. Es menja amb bacores fresques la Nit de la Cremà. Alguns diuen «coca antonyina o antonina».

COLLA. Agrupació de músics de dolçaina i tabal o tabalet.

COMISSIÓ DE FOGUERA. Associació que planta una foguera i organitza actes festius en un districte.

Funcions. Prepara la festa durant l'any i recull els mitjans necessaris per a pagar la foguera, la barraca i altres despeses; distribueix les funcions entre els socis; decidix la ubicació del monument i la barraca, el programa d'actes, les contractacions oportunes i la forma i continguts del llibret; elegix la bellea, les dames d'honor, els foguerers d'honor, etc.; procura tindre-ho tot a punt abans de les festes i atendre els imprevists d'última hora: corregir defectes del monument, omplir sacs d'arena per a la plantà, procurar hostatge als músics de la banda, supervisar que porten l'uniforme com cal i que es concentren a la plaça del barri per a la cercavila d'inauguració i la despertà, etc.

Càrrecs. El president, vicepresident, secretari, tresorer, comptador i delegats de *cobros*, gestora, bellees, música, focs artificials, barraca i llibret.

Quadre d'honor. Personalitats amb mèrits suficients per a la distinció: president d'honor, president major, *cremaer* d'honor, mestre xocolater i foguerers majors.

Comissió Infantil. Té foguera i estructura pròpia perquè els infants aprenguen a estimar la Festa.

CONVIVÈNCIES. La Federació de Fogueres organitza jornades de desplaçaments de candidates a bellea del foc i de jurats a altres ciutats per a promocionar la Festa. Acaben cremant una foguera.

CREMÀ. El castell de foc que figura palmeres, disparat al Benacantil a les 12 de la nit del 24 de juny, inicia la Cremà. Primer, les fogueres oficials, després les altres, totes a la una. Deia Rafael Altamira: «si les fogueres no es cremaren, no serien fogueres» (Seijo, 1977: 297). En 1943, el 24 de juny fou el Corpus i la Cremà el 29, dia de Sant Pere (Guirao-Tresàncoras, 1997: 51). La Cremà és símbol de l'hedonisme típic valencià, que manifesta la fugacitat dels béns terrenals, el triomf de la vida i el foc que inviten al *carpe diem* (fruïx el dia).

DAMES D'HONOR. Sis dames formen la cort d'honor de la bellea de cada comissió.

DAMES D'HONOR DE LA BELLEA DEL FOC. Les sis finalistes de l'elecció de la bellea del foc formen la cort d'honor.

DESPERTÀ. Cercavila amb música i coets dels comissionats d'una foguera entre les 8 i les 9 del matí per a despertar el veïnat.

DOLÇAINA. Instrument de vent popular paregut a la xiirmita.

ELECCIÓ DE LA BELLEA DEL FOC. En 1931 anunciaren el primer concurs en la premsa i el 20 d'abril de l'any següent publicaren les bases: fins al 25 de maig qualsevol jove podia presentar la sol·licitud i la fotografia; s'hi comprometia a desfilat en la passarel·la d'exhibició les vegades que el jurat estimara oportunes; la decisió seria inapel·lable; l'elegida seria proclamada al Teatre Principal el primer diumenge de juny; també elegirien sis dames d'honor; l'elegida rebria valuosos obsequis. Actualment es fa durant un festival organitzat per la Federació de Fogueres. Cada candidata lluïx els vestits de gala i de novia alacantina en sengles desfilades. Al final un notari publica les elegides (Guirao-Tresàncoras, 1997: 35-36).

ESTIL ALACANTÍ DE FOGUERES. Des de 1931, la foguera es diferencia de la falla, barroca i amb predomini de la crítica, i s'inspira en l'art de l'Exposició Internacional de Barcelona de 1929, més decoratiu i treballat i amb predomini de l'atracció visual del conjunt i la creativitat de l'artista sobre la intenció crítica. Esta es manté en els ninots (A. Parodi, 2014).

FALLES. José María Py proposà les falles de València (1928) com el model a imitar. A l'inici les fogueres es deien *falles*. Aviat canviaren el nom davant de l'exigència popular. Sortosament comptaren amb pintors de gran talla, com Gastón Castelló, Emili Varela i altres, que introduïren l'estil peculiar alacantí (Martínez López, 2011: 14).

FEDERACIÓ DE FOGUERES DE SANT JOAN. Organisme en el qual estan representades les comissions de fogueres i barraques amb la finalitat de coordinar i supervisar les activitats globals de la Festa. Hi ha una comissió gestora permanent, anomenada la Gestora, amb el president de la Federació al capdavant.

FESTA RELIGIOSA. El 24 de juny, dia de Sant Joan, es fa una missa en la catedral de Sant Nicolau i la processó.

FESTA, LA. Nom utilitzat popularment per a denominar les Fogueres de Sant Joan.

FOGUER O FOGUERIL. Adjectiu utilitzat en tot allò relacionat amb la foguera.

FOGUERA INFANTIL. Programada i construïda per als infants, als quals adapta dimensions i continguts en un procés semblant al de la gran.

FOGUERA, MONUMENT. Conjunt d'arquitectura, escultura i pintura en una estructura de fusta, sobre la qual es col·loquen els ninots. El *remat* és una composició més gran, al·lusiva al tema escollit, diversificada en els ninots i les mencions crítiques a la vida ciutadana popular, municipal, etc. Els personatges representats són caricatures, que de vegades causen disgusts per al·lusions. L'artista la dissenya i la confecciona abans de la Festa amb els ajudants (Seijo, 1977: 301).

FOGUERA, SIGNIFICAT. La foguera és una obra d'art i els millors ninots són indultats del foc. Els monuments representen una nota de color que transforma les places i carrers alacantins durant la Festa.

FOGUERA. Segons el context, pot ser el monument o la comissió.

FOGUERER MAJOR O D'HONOR. Distinció honorífica d'agraïment a persones pels donatius o serveis prestats al pressupost i la fama de la foguera, normalment

artistes, polítics, escriptors i personatges famosos. El 1947 el districte de Santa Isabel va designar foguerers d'honor a tots els alcaldes de la província (L. i E. Chipont, 1984: 137).

FOGUERER. Soci d'una comissió de foguera. Té la missió entre altres de recaptar diners per a les despeses. Disposa d'una cartilla amb cupons que justifiquen part de la seua quota (Álvarez Antón, 1999: 199).

FOGUERES DE SANT JOAN A ALACANT. ORIGEN. El costum de cremar andròmines i deixalles en les fogueres la nit de Sant Joan en terres alacantines es documenta l'any 1698 (À. Monferrer, 2000: 76), encara que els llauradors de l'horta en tenien el costum des de sempre. L'Ajuntament publicava un ban anual que les prohibia als carrers, i també prohibia disparar tirs i coets esta nit i les següents amb multa de 20 a 100 rals. L'any 1881 oblidà el ban i els veïns s'organitzaren per a fer festes de carrer amb jocs, música i ninots, que criticaven algú i es cremaven a la foguera. En 1928, José María Py proposà ordenar les celebracions com les falles amb una finalitat turística. A l'inici n'eren poques i durant la Guerra Civil van decaure, però aviat es recuperaren. Les primeres foren les de l'Ereta de Sant Roc, el carrer del Socós, el Barranquet, la Torreta, la plaça de Sant Cristòfol, el Portal Nou, les places del Mar i del Carme i els barris de Sant Antoni, Barri Nou, Sant Francesc, Sant Ferran, el Malecò i la Muntanyeta (Seijo, 1977: 293). Actualment, hi ha 90 sectors i quasi el doble de fogueres plantades, normals i infantils, a més de les dues oficials. Les festes de la ciutat es declararen d'Interès Turístic Nacional en 1965 i, posteriorment, Internacional.

FOGUERES EN NADAL. Actes nadalencs programats per la Federació de Fogueres. Sovint acaben cremant-ne una.

FOGUERES FORA D'ALACANT. També es planten fogueres en Sant Vicent del Raspeig, Torrevella, Xàbia, Benidorm, Sant Joan d'Alacant, Teulada, Elx (raval de Sant Joan), Guardamar del Segura, etc. A La Encina se celebren també per Sant Joan, però s'hi diuen

falles, malgrat que reines i dames vestixen com a Alacant (Viquipèdia).

FOGUERES, FINANÇAMENT. Amb quotes periòdiques i donatius de socis (veïns, amics, empreses), rifes, loteria amb recàrrec i ajudes oficials. Segons A. Soler (1973: 162), recaptar quotes és un *via crucis* per als foguerers, perquè han d'aguantar les impertinències i *cicateries* dels que volen festes sense pagar res.

FOGUERES, PREMIS. Les fogueres es classifiquen en 8 categories: especial, de l'1 al 6A, i el 6B. Com en les falles, el potencial econòmic marca la categoria.

FRITANGA O MULLAMENTA. Samfaina (A. Soler, 1973: 190).

GATXETA. Pasta de farina amb la qual els xiquets apegaven abans papers i cartons i construïen la foguera infantil. Deriva, potser, del castellà *gachas*.

GUARNIMENTS. La ciutat s'engarlanda amb llums i banderoles.

HIMNES, POEMES, PASDOBLES. Són imprescindibles: **Himne de les Fogueres de Sant Joan*, **Del vell Alacant*, **La Festa de les Fogueres*, **Quadro Alacantí, Alacant! que guapa està!* (de J. Vidal), *Romanç del bon alacantí* (1934) d'E. Irlés, els cants populars de **La manta al coll*, *Som alacantins*, i altres de semblants.³

INDUMENTÀRIA

Dona. A banda del vestit de gala per a la passarel·la de l'elecció, el típic durant les Fogueres pot ser de tres tipus: novia alacantina, hortolana i dama antiga. El primer el vestixen les belles i és obligatori des dels anys 40. Porta cancan, falda, cosset, manteleta i davantal. La manteleta de randa emmidonada és peculiar: amb una flor a la part superior, envolta el cap i cau als muscles i l'esquena. La falda té molts colors que la fan atractiva. Fou creat per Tomás Valcárcel i és discutit perquè no respon a cap patró documentat històricament. Les altres dones porten vestit d'hortolana o de dama antiga, d'acord amb els models documentats a tot el país (M. À. FLORES, 1999).

3. Els que porten [*] es reproduïxen als textos.

- Home.** El vestit de foguerer és semblant al de faller o hortolà de diari o de festa, amb saragüells i mocador al cap, de València i Múrcia (s. XVIII o XIX). El model oficial fou creat per Tomàs Valcárcel en 1971. Malgrat les polèmiques, s'acceptà quasi unànimement. Es diu de *cucaratxa* pel color negre, i de *japonès* per la sastreria on es confeccionà i es presentà.
- Tradicional.** Molts usen el vestit tradicional de llaurador, -a, o senyor, -a, de diari i/o festa, documentats als segles XVIII i XIX en tot el país, i també els complements i el calcer. Un element imprescindible en la dona és el ventall, palmito o abanico. En festes, sovint vestixen brusa negra i pantalons texans, més còmodes (M. À. Flores, 1999; Guirao - Tresàncoras, 1997: 76-77). Els texans tenen antecedents en l'antiga roba de burell de l'arc mediterrani.
- LEMA O NOM DE BARRACA I/O FOGUERA.** Cada foguera i barraca té un lema poeticopopular de crítica i humor, que antigament podia ser objecte de censura. Exemples: «Parada i fonda», «Els trenta ú», «De tres en tres», «El galliner», «Ali-kamtara», «Els tretze», «Obri l'ull [i algú contestava: i tanca el cul]», «Ojos que no ven, Cine a todas horas», «Bon tabaquet!», «La Riquea d'Alacant [foguera amb rodes]», «Los crímenes del Museo de Cera y Ansiedad (fogueres visitables)», etc. (Guirao-Tresàncoras, 1997: 73-74). En 2014, de 67 noms de barraques, sols dos eren en castellà.
- LLÀSTIMES, LES.** Gastón Castelló inventà les figures planes i estilitzades que imposaren l'estil en les fogueres. La gent les veia i exclamava: «Esta maravella, la cremaran? Quina llàstima!» D'ací el nom. Moltes les indultaren i es coneixen amb este nom. Inclús n'hi ha una, la *Pietà de Miquel Àngel*, que rep culte en l'església de Santa Isabel (Guirao-Tresàncoras, 1997: 67 i 87).
- LIBRET.** Publicació anual de les comissions de foguera de caràcter lúdic, cultural i divulgatiu sobre aspectes de la Festa i la ciutat.
- MASCLETÀ.** Disparada pirotècnica caracteritzada pel ritme i el fort soroll.
- MONUMENT.** Denominació de la foguera en general.
- MUSEU DE FOGUERES I CIUTAT DEL FOGUERER.** Dos desitjos alacantins que esperen millor sort en el futur (Guirao-Tresàncoras, 1997: 77).
- NINOT EN SARAGÜELLS.** De vegades s'han plantat a la Rambla fogueres en forma d'arc. La de 1959 era una arcada coronada per un ninot en saragüells, per sota del qual passava la circulació i també les desfilades festeres (Guirao-Tresàncoras, 1997: 74).
- NINOT.** Figures al·legòriques i/o representacions humanes que formen escenes en la foguera. De vegades mostren semblances o records propicis a la burla.
- NIT DEL FOC, DE SANT JOAN O DE LA CREMÀ.** Nit del 24 al 25 de juny.
- PAELLA, FIDEUÀ.** Els menjars actuals més típics durant la Festa.
- PATROCINADORS.** Firmes comercials que patrocinen algun acte o aspecte de la Festa (mobiliari de la barraca, llibret, etc.).
- PEDIDA.** Acte protocol·lari de la comissió de foguera en el qual, com si la bellea fos una novia, se sol·licita autorització als pares.
- PENDRE EL ROS.** La nit de Sant Joan hom ix de nit a la serena a rebre el ros o aigualera. Són hores propícies per a rituals d'endevinació amb la flor de la carxofa sobre el futur marit o muller, i altres, de sort, bellesa, etc. (Guirao-Tresàncoras, 1997: 20-21).
- PIROTÈCNIA.** Art de fabricar i disparar focs artificials i explosius de gran importància en les Fogueres. La pólvora es imprescindible en mascletaes, cercaviles, la Cremà i els concursos a l'efecte.
- PLANTÀ.** Procés d'encaixament i alçat de la foguera la nit del 19 al 20 de juny. Els treballs comencen temps abans i contempnen disseny, construcció, càrrega, transport i descàrrega dels elements. Intervenien ajudants, foguerers, transportistes i l'artista constructor (À. Miquel, 1979: 87).
- POSTIGUET, PLATJA DEL.** Platja on acaba el ritual de la Cremà amb el bany i menjant coca amb tonyina.

PREGÓ. Discurs que anuncia l'inici de les Fogueres, pronunciat al balcó de l'Ajuntament per un personatge destacat.

PRESENTACIÓ. Acte protocol·lari de les comissions de fogueres per a publicar els noms de la bellea i les dames d'honor.

PROCLAMACIÓ. Acte d'exaltació de la bellea del foc.

REMAT. Peça que corona la foguera.

TABAL O TABALET. Tamborí que acompanya la dolçaina.

TAPES (ENTREMESOS). Platets posats a taula abans de l'àpat, per a estimular la gana. Els més freqüents són:

Garrofeta. Són ous de melva, salats, secs i premsats.

Olives. Poden ser senceres, partides o trencades, adobades amb plantes de la serra de Mariola.

Abadejo o bacallà. Pot ser desfet o sec i es prepara de maneres diferents: amb oli, sobre un tall de tomaca, amb allíoli, pimentó vermell...

Tonyina. Com l'abadejo. La millor és la de sorra, amb una veta de greix.

Moixama. És el llom de la tonyina sec (J. Guardiola, 1972: 24 i 286-290).

Expressions alacantines derivades de la festa (amb el significat aproximat segons P. Gil, 1992)

A oldre, a on guisen: Vés-te'n.

A plorar a les palmeres!: Vés-te'n.

A Sant Joan, bacoress, verdes o maüres, però segures: —

Aigua al *toldo*!: Ànim!

Amarreu els gats!: Ànim!

Bacoress fresques!: Tant s'hi val.

Cabrejats, al moll!: Qui s'enfada, destorba.

D'a xavo està la coca!: Exageració.

Desficaciat!: De mala traça.

Esclafit i fona!: El foguerer quan tira coets.

Està al plat i a les tallades: Sempre guanya.

Faç Divina, misericòrdia!: Petició d'ajuda divina.

Faç Divina, que ixca el bou!: Eixí el cornut del barri.

La punxa quan naix ja punxa: Sempre protesta algú.

Mà a la barraca!: Ànim!

Mala barraca!: Mala sort.

Mira que té saragüells la cosa!: Quines coses passen.

Que no en venguen!: Del vi, ho diu el borratxo.

Que ve el *morusso*!: L'home del sac.

Quina ferramenta!: Dona com cal.

Saps què te dic? Bacoress i gots de vi: Fora penes.

Són de segó!: De poc soroll.

T'has lluit, compare!: Caigué el monument.

Tira-li figues al mar!: Tot és inútil.

Voleu *pedrea*?: Porfia.

TEXTOS

I. Himne de les Fogueres de Sant Joan (De L. Torregrosa i J. Ferrándiz Torremocha, 1929; Guirao-Tresáncoras, 1997: 32-33)

Ja s'alcen les flames, camí del cel
i ronquen les traques al seu content:
com si foren estrelles del firmament
esclaten les bombes formant dosel.
En la festa del foc, la mes radiant
nascuda del poble, que sap gojar,
decidits volen tots, sense dubtar,
fer d'Alacant una ciutat triomfant.
En la nit de Sant Joan
quan se tiren trons i trons,
d'eixos ben grossos i bons,
de les dotze en avant,
i se pinta el cel de roig,
el que ronda una fadrina,
té que dur-li, si és galant,
la seua coca amb tonyina.
Tres pardalets, una moneta,
d'eixos que van en bicicleta.
Xiquets, ploreu,
que pardalets tindreu!
Veniu, xiquets, i cantem
la fermosura d'Alacant,
la que és ja com tots sabem,
Millor terra de Llevant.
En la mar mansa i lluentosa
que abaniquen les palmeres,
i a la llum de les Fogueres,
és la festa mes fermosa,

i en un singular encant
diu al vent: Vixca Alacant!
Vixca Alacant! Vixca Alacant!

II. Quadro Alacantí (Juan Vidal; Guirao-Tresáncoras, 1997: 58)

A la sombra d'un parral
i al bon ventet de la mar,
entre ample verdor d'alfàbegues
i roses de tot el any,
una tauleta baixeta
i unes caires d'espart:
en la taula un mantelet,
que rellumbra de tan blanc,
i damunt, la botelleta
de paloma d'Alacant
i la canterella d'aigua
acabaeta de puar,
Quatre olives del cuquello
pa fer boca ans de dinar
i algun trosset de moixama,
garrofeta o bacallar.
Cada platet, en el fondo,
te una floreta pintà.
Reina una pau quieta i dolça,
un pardalet ha passat
en un vol de tremolors,
i allà llunt sobre la mar
florixen dos veles blanques
que se perden per encant.
I tot això en tant que arriba
ja una oloreta fumà
de sarment, d'oli i de nyora,
que s'escampa per el camp,
i se fan un bon cigarro,
més que siga de l'estanc.
I quan trauen la paella,
que al sol ha estat reposant,
li claven mà a la cullera
de maera, que és el cas,
i arriben la carabassa
del vi de l'horta al costat,

destapant-li la panotxa
rugosa i amoratà,
per anar, poquet a poc,
al galillo arremullant,
i a olvidar tots, de moment,
qualsevol dolor de cap,
alçant el colze cent voltes,
que no hi haurà novetat!

III. Del vell Alacant (Santa Felicitat) (Juan Vidal; Guirao-Tresáncoras, 1997: 58-60)

Un terrat en Santa Creu
per uns trams molt estretés,
el pare, poquet a poc,
munta en tots els seus xiquets.
La mare s'ha quedat soles
Dormint atre de bolquers.
En el terrat hi ha un alè
que ha deixat el sol ponent;
el vell algeps en parets
està rugós i calent
i se sent un tuf que arriba
del racó del galliner.
Ha hi una corda de tender,
Quatre macetes també,
Una és de curalotodo,
Les atres no tenen res.
Un paquet en tres minetes,
tres roetes i un cuet
porta el pare en un paper
d'estrassa, en molt cuidaet.
I comença ja la festa.
Un fil d'alam molt primet
nyuga el pare a la barana
de ferro del terraet
i passa per l'atre extrem
una roeta de foc,
que té en mig un foraet;
después, atra i una més.
I tres manetes aguanten
el fil, llargant els bracets,

hasta que el pare en un misto
 d'ixos de cuina, els ancén.
 Comencen a pegar voltes
 tres molins de foc a un temps
 rugint i escampant estreles,
 que els xics admiren valents,
 hasta que van apagant-se
 totes poquet a poquet.
 Después vénen les minetes,
 una per cada xiquet,
 que aguanten, cegats de llum,
 animosos i contents.
 I al fi puja cap amunt,
 xiulant, el únic coet
 que acaba en un esclafit
 omplint de claror el cel.
 Ja s'ha acabat la festa,
 que el jornal no és per a més.
 Ara, a viure del recuerdo
 d'esta nit, del terraet
 que mai més olvidaran.
 I a esperar el any que ve!

IV. La festa de les Fogueres (Juan Vidal; Guirao-Tresáncoras, 1997: 60)

Demane a la Faç Divina
 estar sempre en Alacant
 en la nit de Sant Joan:
 i tenir coca en tonyina,
 cistellet de bacoeres
 i vi de la Condomina.
 Coca en Tonyina! Primeta,
 después que ja ha reposat,
 s'hi assenta la fritangueta
 i la pasta crevillà
 sembla eixos bancals de l'horta
 que se queden quartejats
 després que els rega la pluja
 i el sol nostre va apretant.
 Coca en tonyina! La ceba
 doraeta, no cremà,

i la tonyina de tronç,
 en son punt de dessalà
 i els pinyonets assomant-se
 graciosos per un costat.
 Coca en tonyina! Que es talla
 en ganivet afilat
 i en tiretes a propòsit
 per a poder-la agarrar,
 cuidant que no se desgrune
 en tots els dits de la mà.
 Coca en tonyina! Famosa
 d'abolengo patriarcal,
 que ja m'agüela tenia
 un quadro que era un encant
 en una coca en tonyina,
 com si estiguera parlant!
 Pues eixa coca en tonyina,
 verdadera, alicantina,
 que en l'olorosa foscor
 del modest aparador
 guarda el bon alacantí,
 per a fer-se un got de vi
 al festejar la nit gran
 de fogueres i de trons,
 diu també que és Alacant
 la millor terra del món!

V. La manta al coll. Tothom coneix la retronxa, però no les estrofes o *tanguillos*. En reproduïm alguns (Guirao-Tresáncoras, 1997: 224-227):

La manta al coll
 i el cabasset,
 mos anirem
 al Postiguet.
 La manta al coll
 i el cabasset,
 mos anirem, mos anirem al Postiguet.
 Arreando, xim pam pum
 Arreando, xim pam pum
 Passejant-se per la plaça
 un guàrdia municipal

donant voltes per la plaça
cap a munt i cap a baix,
en la bragueta li faltava
una manaseteta i un botó,
per allí se li mostrava
Don Joaquín el Director.
L'atre dia quan tornava
el Tio Pep de l'horta,
ell va trobar de casa
oberta la porta,
pujant per l'escaleta
as troba un senyoret
que oberta la bragueta
li mostrava el pardalet.
Els xiques de Xixona
s'han comprat una romana
pa pesar-se les mamelles
dos voltes a la setmana.
Si vols qui te la faja,
posa panxa cap amunt
i voràs qui polseguera
que ix pel forat del cul.
No vages a Torrevella
si vas en busca de sal,
la té tota una morena
que conec en Alacant.
En València un pilló tort
festejava a una senyora,
per davall del delantal
li tocava la bacora!
Jo tinc una novia en Planes
que li diuen la morrua.
Que en una mamella agrana
i en l'altra mamella ascura.
M'han dit que t'has fet figuero
sense el permís de ton pare,
quan no tingues res pa vendre,
li vens la figa a ta mare.
El dimoni son els puces,
un animal tan menut,
se giten amb les fadrines

i jo tan fadrí no puc.
Tinc que anar per Alacant
a vore les cosidores,
que cusen sense dial
i tallen sense estisores.
Les xiques de Mutxamel
totes cusen a la una
per a fer-se l'aixovar
però no es casa ninguna.
Per un quinzet un puro,
per dos una pipa,
per tres una guitarra,
per quatre una xica.
El puro pa fumar
la pipa pa lluir,
la guitarra pa tocar
i la xica pa dormir.

VI. Cants de plega de la Foguera (L. X. Flores, 1999)

En la bolsa al braç
mos encaminem,
totes les setmanes
la falla cobrem.
I si algun veí
no mos vol pagar,
anem decidits
I li parlem clar.
I si es resistix,
perquè és molt guassó,
Allà va al punt,
allà va Ramon.
Ramon Papii!

Ha hi que vore lo que passa
este pobre foguerer,
que arreplega quatre xavos
p'a la Foguera del carrer:
un carrer tan xic,
en poques casetes,
s'arreplega a la setmana
molt poques pessetes.

I si arreplegàrem
 un bon capital,
 jo d'alegria
 m'agarrava un mal.

BIBLIOGRAFIA

- ALVAREZ ANTÓN, R. (1999): *Recordar. Un ramillete de acuarelas del Alicante de ayer*, Alacant, Gráf. Olmedilla.
- CHIPONT, L. i E. (1984): *Alicante, años cuarenta*, Alacant, Gráf. Díaz.
- FOGUERA FLORIDA PORTAZGO (2011): *Glossari bàsic*, documenet digital.
- FLORES, L. X. (1999): «Breus notes sobre la música popular en la festa de les Fogueres». *Miscel·lània (1993-1999)*, 2, 35-39.
- FLORES, M. À. (1999): «A propòsit de la indumentària tradicional en la festa de les Fogueres de Sant Joan», *Miscel·lània (1993-1999)*, 2, 103-113.
- GIL, P. (1992): *Dichos alicantinos*, 2a edició, Alacant, Nou Manolín-Restaurantes.
- GÓMEZ ORTÍN, F. (1998): «Rebelión fónico-ortográfica: Magdalena/Madalena», *Revista de Investigación Lingüística*, 2, pp. 35-46.
- GUIRAO, J. Á. i TRESÁNCORAS, A. (1997): *Entrañable Alicante*, Alacant, Gráf. Antar.
- Guardiola, J. (1972): *Gastronomía alicantina*, Alacant, A. Soler.
- LISÓN TOLOSANA, C. (2000): «La fiesta en clave antropológica», M. Oliver (coord.), *Antropología de la Fiesta. II Jornadas (16-17 de diciembre)*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil Albert, pp. 9-25.
- MARTÍNEZ LÓPEZ, M. (2011): *Barrios de Alicante*. Alacant, Club Universitario.
- MIQUEL, Á. (1979): *Alicante: una Ciudad en el recuerdo. Dibujos de Gastón Castelló*. Alacant, A. Soler.
- MONFERRER, À. (1996). *Històries de la Magdalena i altres contes*, Castelló, Ajuntament.
- (2000): *La nit de Sant Joan*. València, CVC.
- (2004). *La Magdalena. Del mito a la actualidad*, Valencia, Carena.
- MONJO, J. L. (2003): «Un testimoni lingüístic», Maria del Mar Duque, *El cicle de la vida. Ritus i costums dels alacantins d'abans*, Picaanya, Bullent, pp. 161-169.
- PARODI, A. (2014): «¿Existe el "estilo alicantino" en fogueres de Sant Joan?», *Llibret de la Foguera Àngeles-Felipe Bergé*, Ed. digital.
- SEIJO, F. G. (1977): *Guía Secreta de Alicante*, Madrid, AL-BORAK.
- SEIJO, F. G. (1980): *Las bebidas valencianas*, Alacant, Villa.
- SOLER, A. (1973): *Historias de la Placeta de Sant Cristòfol*, Alacant.
- WIKIPEDIA: *Fogueres d'Alacant*.

LA ENRAMÁ I ELS MAYOS DE XULILLA. UNA CERIMONIALITZACIÓ DE LES FESTES DE PRIMAVERA

Vicent Sebastian Fabuel

1. INTRODUCCIÓ

Les pàgines que seguixen pretenen mostrar, sota la denominació de *cultura popular*, un dels entramats bàsics de la nostra història, és a dir, la tradició en el desenvolupament diari de la vida més quotidiana dels nostres pobles: com es divertien en els dies de festa i quines són algunes de les fites, fenòmens i costums que, en certa manera, marquen la nostra forma de ser actual. La nostra comunicació vol donar a conèixer una d'estes manifestacions, és a dir, un fet festiu dels ritus de primavera a Xulilla, en la comarca dels Serrans. Esta festa representa, entre altres significats, un ritu de pas a l'edat adulta i, al mateix temps, l'impuls cap a la fecunditat i la perduració de la comunitat rural en què s'inserix; tot això es desenvolupa impregnat de religiositat. És la primavera, la joventut, l'amor. Té lloc amb motiu de la Pasqua, la columna vertebral en el calendari de la vida familiar, en el qual, amb el temps, s'han empeltat les pràctiques cerimonials dels calendaris agrari i cristianopopular. El principi general que subjau en este procés d'integració sorgix entre els ritmes artificials i els ritmes de la naturalesa: la relació entre estos diversos elements pot ser vista com una relació de simultaneïtat, que aconseguix la identitat, ritus d'iniciació de la pubertat i la primavera cerimonial.

La premissa estableix la relació entre els ritus d'iniciació i algunes tradicions estacionals com a vincle indes-

tractible entre el costum i la vida social i cultural. I encara que l'adveniment de l'últim terç del segle passat ha alterat l'estructura de la societat rural, la producció socioeconòmica i la mentalitat, que han accelerat la desaparició del cerimonial del calendari del món rural i la transformació de la vida cerimonial familiar, la nostra festa descriu una estructura del ritual d'iniciació de la primavera que s'expressa en el context de la germanor de jóvens.

Unint tradició i emotivitat, la festa de La Enramá, amb els *mayos*, és la més genuïna de les que se celebren en la vila de Xulilla. També hi ha manifestacions d'este tipus en l'entorn comarcal, Titagües, Toixa, i limítrof, Utiel, Requena, i també en àrees pròximes com Albarrasí-Terol, Conca, Albacete, i més allunyades com podrien ser Galícia, Extremadura, Castella i Lleó, Navarra. Però la festa a Xulilla té unes característiques molt específiques que la fan singular. El subjecte celebrant és la joventut: fadrins i fadrines fins als 19 anys, que, amb alguna aportació municipal i, sobretot, amb els fons familiars, fan la festa. Els mossos i les mosses que participen en la festa són *los mayores* i *las obreras*. La festa s'anomena també Los Mayos perquè els *mayos* són les cobles, més profanes que marianes, cantades a la mitjanit del primer diumenge de maig. És la festa més antiga de Xulilla i la manifestació en què millor ha quedat marcada l'empremta de la tradició. És la festa de la primavera, que, en el cas d'este poble, està ínti-

mament lligada a la Pasqua i que es desenvolupa en diferents moments al llarg de l'any.

2. DESENVOLUPAMENT

La festa compta amb personatges que simbolitzen la renovació i la joventut, el futur en definitiva: *mayorales*, *obreras* i *floreras* o *florericas*. S'ubica en diferents espais rituals: el riu, la plaça del poble, plaça Major, el carrer Llarg, i la plaça i la porta de l'església. El recorregut que seguix és el de la despareguda muralla, és a dir, en sentit contrari a les processons religioses. Té lloc al llarg de l'any: de Pasqua Florida a Pasqua Florida, encara que el dia destacat és el primer diumenge del mes de maig, que compta amb diferents moments: l'*enramá* i les *grupas*, l'entrada de la murta, el cant dels *mayos* i la torre humana, la cucanya.

Estes festes van ser concebudes com una manera de trobar nòvia —hui és més un atractiu turístic i un motiu d'alegria per a les quadrilles de jóvens que un ritu de festeig—.

Una vegada emparellats *mayorales* i *obreras*, es formava la rondalla que, preparada l'enramada adornada amb fullatge verd, anava de porta en porta. Per a cantar, els mossos portaven acompanyament de música de guitarres, llaüts i bandúrries —encara que la Guerra Civil va descompondre esta organització; després l'acompanyament va ser amb violí i guitarres. Mentres recorrien els carrers tocaven ritmes de jotes i a l'arribar a les cases on vivien les *obreras*, els oferien el *mayo* tirant-lo davall de la seua finestra.

En la festivitat de Sant Vicent Ferrer, quinze dies abans, depenent segons caiguera la Pasqua *alta* o *baixa*, del primer diumenge de maig, es trien els quatre *mayorales* i les dos *obreras* pels *mayorales* i *obreras* de l'any anterior. Les *obreras* trien al seu torn a dos *floreras*, xiquetes de dos a quatre anys, la missió de les quals consistix a portar una cistelleta plena de flors per a oferir-les a la Mare de Déu, tirant-les davant d'ella, en la trobada entre les imatges de la Dolorosa i el Ressuscitat.

Des d'eixe moment, els nous *mayorales* fan sonar els caragols de mar, que anuncien la festa per tota la població. En èpoques anteriors, estos introduïen el caragol de mar a la sarieta quan anaven a la muntanya, i cada un el feia sonar en el bancal on estava treballant en el camp, encara que antigament s'usava una banya en compte d'un caragol de mar.

EL DISSABTE D'ENRAMÁ

Este dissabte comença amb les quadrilles dels mossos i *mayorales* —ara amb tractor, abans amb carros—, que baixen al riu Túrria o Prado per a arreplegar xops, oms, salzes, branques i altres elements vegetals, que s'utilitzaran, en la matinada del diumenge, per a guarnir els balcons de les *obreras* i *floreras* i de les estimades per cada un dels *mayorales*, i també per a adornar l'altar de la Verge de la Rosa. Però, a més, arrepleguen llentiscle i murta per a encatifar el recorregut de les *grupas* de la vesprada. Al migdia hi ha un dinar pagat pels *mayorales* a la seua quadrilla i als familiars. És el comensalisme reforçador de la comunitat.

La vesprada del dissabte és per a l'*enramá*, es fan les *grupas*, cavalleries, matxos, burros i cavalls apareixen adornats amb cobertors i amb els cascots pintats. La cavalcada de *mayorales*, *obreras* i *floreras*, en la qual participa tot el poble, farà un recorregut pel poble sobre un tapís vegetal. Després del recorregut es balla la jota en la plaça.

A la nit, el nucli i cor de la festa es trasllada a la porta de l'església parroquial i davant de la imatge de la Verge de la Rosa. A mitjanit, la rondalla, *mayorales*, *obreras*, *floreras* i tot el poble, es dirigix a l'església. Abans es canta a la Mare de Déu, i després, a *mayorales*, *obreras* i *floreras*, descrivint-los afectuosament. Originàriament, els mateixos protagonistes canten les cobles amb les descripcions. Després s'inicia la relació, rimada en quartetes, dels fets ocorreguts durant l'any, satiritzant-los. Després continua la serenata per carrers del poble i s'instal·len les branques pels balcons, tot això acompanyat pel so dels caragols de mar.

EL PRIMER DIUMENGE DE MAIG

De bon matí es voltegen les campanes i se celebra la Festa de la Rosa amb missa major. Els *mayorales* apareixen amb barret negre adornat amb un ramet d'ametler, regalat per les *obreras*. Ells els regalen a elles ous, pastissos i *mantecados*.

A la vesprada, en la plaça, les quadrilles de mossos formen torres humanes per a aconseguir un pernil; antigament en comptes d'un pernil era un pollastre. Són torres que substituïxen l'Arbre de Maig existent en altres localitats i que conviden a la gosadia i a la demostració de força i d'habilitat

ritual en una comunitat. Era el moment en què les quadrilles de jóvens competien pel trofeu. Després es balla la jota i es repartix un berenar de *reguiño* i xocolate, que abans consistia en pa i taronja.

Antigament, el sentit dendrològic i la vinculació amb la tradició apareixien el tres de maig quan es beneïen els camps des de la Peñeta, lloc que domina les hortes del Túria. Tot seguit es tornava a l'església amb rogatives que portaven la *Veracruz*. En l'actualitat, eixa benedicció se celebra en la festivitats dedicada a sant Isidre dins de les festes patronals d'agost.

A la tardor, per Santa Úrsula, les *obreras* conviden a dinar els *mayorales* i les *floreras*.

En Pasqua, el Dissabte de Glòria a la vesprada, les *obreras* i les seues amigues van a collir flors a l'horta. Eixa nit tots assistixen a l'encesa del foc del ciri pasqual.

El Diumenge de Resurrecció és la trobada de la Mare de Déu i el Crist, que fa un recorregut processional acompanyada per *obreras*, *floreras* i *mayorales*. En el moment de la trobada es canta el *Regina Caeli* i les *floreras* els llancen flors. Després es torna a l'església i s'inicia la missa major.

Sant Vicent Ferrer és la festa de l'església pagada pels *mayorales*. Acavada la processó de la vesprada, es trien els nous *mayorales* i s'inicia el cicle.

És, per tant, una festa plena de ritus i d'imatges i amb elements molt característics:

El culte a Maria, que, a partir del segle XIII, assumix la transferència de poders de protecció dels sants a Maria, atés l'interés eclesiàstic per centralitzar les manifestacions dels cultes locals. Algunes d'estes devocions van ser impulsades per determinades ordes de religiosos: els dominics van impulsar el culte a la Mare de Déu del Roser, els franciscans a la dels Àngels, els carmelites a la Mare de Déu del Carme, els trinitaris a la Mare de Déu del Remei.

En el nostre cas és la Verge de la Rosa i, encara que la Mare de Déu del Roser se celebra al setembre, té el caràcter ambivalent de celebració al maig perquè la *rosa* és la reina de les flors i antigament la seua confraria arribà a fer-se càrrec de la festa.

Santa Úrsula, màrtir alemanya patrona de les jóvens, encarna d'alguna manera la virginitat. Segons un relat, en el

segle IV va ser martiritzada junt amb un grup de donzelles cristianes: entre una dotzena i mil, segons versions.

El Dissabte de Glòria, el començament de la Pasqua i el Diumenge de la Resurrecció del Fill de Déu tornaven l'alegria a la gent: el despertar de la naturalesa, de l'amor i de les festes. Precisament és amb la festivitats de Sant Vicent, segon dilluns de Pasqua, quan es produïx el relleu en els protagonistes de les festes.

Després de la Guerra Civil es produïx un impàs fins que en 1943 es recupera La Enramá. Però els *mayos* no es van tornar a cantar fins a 1945. La festa ha passat per diferents moments: des de la falta de festers algun any fins a les mateixes lletres dels *mayos*. De les lletres dels *mayos* d'origen anònim i popular —«mayos por la gatera»—, que eren facilitades als cantants, s'ha passat a cobles elaborades bé per les comissions (1997), pels mateixos cantors o inclús per un d'ells només (1989).

A causa del seu contingut crític, i d'alguna manera com una substitució conceptual de carnestoltes, alguns dels informadors critiquen que les cobles podien ser filtrades per l'autoritat. Fins i tot hui en dia no falten anys en què hi ha acusacions de censura en el seu contingut.

També la rondalla ha passat per diferents moments. Fins a 1970 eixia a l'*enramá* per compte dels *mayorales*, que es repartien el gasto. En el seu manteniment han participat entitats com la Coral Juliola o l'Aula Cultural i un bon nombre de particulars que han conservat ferma esta tradició. Actualment podem afirmar que gaudix de molt bona salut.

3. FONAMENTS

La celebració de les festes de maig és comuna a molts països, Regne Unit, França, Itàlia, Alemanya, Bèlgica, Suïssa, Suècia, República Txeca, Sri Lanka o Estats Units, on es presenta amb diferents variants. A l'hora d'indagar en el seu possible origen, esta celebració es vincula amb les teories màgiques i animistes, i s'ubica en la prehistòria, en el Neolític, o en l'Antiguitat clàssica del món grecoromà: els cultes dedicats a Demèter, Ceres, Pal·las, Flora o Maia. També s'associa a la religiositat dels pobles celtes. La festa *mayumea* fenícia exaltava la primavera. Eixos costums van ser assimilats per noves civilitzacions preromanes. La festivitats celta de Beltane

marcava el començament de la temporada d'estiu pastoral quan el bestiar es portava cap als pastos d'estiu i a les terres de pastura de les muntanyes. A Hispània s'adorava la deessa Bona Dea —anomenada també Maia, Maia o Fauna—, deessa de la fertilitat en la mitologia, amb la qual se celebra l'arribada de la primavera. També es van assimilar a esta tradició en honor de l'arribada de la primavera i de les primeres flors de l'any el dia que es correspon amb l'actual primer dia de maig.

4. ELEMENTS

A continuació, determinarem els significats dels elements fonamentals al voltant dels quals s'estructura la festa.

EL RITUS

Gestos repetits, ritus invariables i simbòlics que es referixen a les pràctiques habituals i establides com a lleis: des de l'alba fins a la posta del sol (rituals de la vida quotidiana), de la primavera a l'hivern (rituals del calendari), des de la infància fins a la vellesa (ritus de pas), el ritual trenca la monotonia de la vida quotidiana. Els ritus d'iniciació, les festes, contenen el simbolisme que legitima les nostres identitats individuals i grupals. Tot està regulat, de manera conscient o no, i amb un respecte a la tradició que es renova pel bé de la continuïtat.

La religió, o la religiositat, ha sigut un mitjà de què s'han servit les cultures no lletrades per a codificar els seus coneixements sobre múltiples aspectes de la vida, de la producció i la reproducció, tant de la societat com dels individus. Podem veure una superposició de calendaris agrícoles, rituals i astronòmics en moltes cultures. La religió, com a explicació de la naturalesa i la societat, feia la funció que hui complix la ciència a este respecte, i a través de la qual es volia mantindre regulat el medi. Un medi rural tradicional que unix el grup humà a la terra com a principal capital simbòlic del llaurador: és un territori a compartir, a delimitar, a sacralitzar, a socialitzar i a fer produir. La terra és inalienable, transmissible de generació en generació i orientada a la reproducció social i simbòlica de la comunitat. És un espai a habitar en el qual el veïnat, els ritus i les creences es convertixen en reguladors de l'organització social, les cases de cultiu, el grup domèstic, els cicles productius. La relació entre grup humà i la terra és la

comuna pertinença a un món de relacions espaciotemporals i cosmològiques.

RITU FESTIU

No es pot imaginar una societat sense llenguatge, ni tampoc una societat sense ritual. I encara que amb la paraula *ritual* ens vénen a la ment imatges exòtiques, es tracta, de fet, d'experiències col·lectives i patrons de la vida personal, component inevitable de la cultura que s'estén des dels processos socials de major envergadura fins als aspectes més íntims de la nostra pròpia experiència.

Les festes populars s'associen al folklore i a la nostàlgia d'una societat tradicional, encara que, de vegades, els rols que s'hi vinculen perden prestigi en benefici d'altres associats a pràctiques recreatives de referents urbà i moderns. En un món regit pel treball, com l'actual, que es planteja el temps lliure com a suspensió de les labors habituals, que restringix les celebracions tradicionals o les trasllada de data per a no restar dies a la productivitat, és interessant conèixer l'element festiu com a experiència vital orientada de vegades per la dimensió sagrada. D'ací ve l'aparició d'una litúrgia que interrompa el temps i que porte la renovació de l'esperit: els ritus humanitzen l'home, i intensifiquen la seua activitat i els seus projectes.

En les societats tradicionals, les celebracions de ritus especials marcaven el pas d'una etapa a una altra. Amb les seues estacions i les seues fases marcades per la lluna, l'any va servir com a unitat bàsica d'eixe orde i les festes religioses s'inscrivien en cicles que se singularitzaven, no sols pels ritus dins de les esglésies, sinó per l'atmosfera que es creava en la gent, alegre i lluminosa per Pasqua, trista i llòbrega per la Quaresma, repetint-se en un constant retorn.

RITU AGRÍCOLA

Nisbet diu que «la comunitat comprén les formes de relació caracteritzades per un alt grau d'intimitat personal, profunditat emocional, compromís moral, cohesió social i continuïtat en el temps» i afegix que la comunitat «és una fusió de sentiment i pensament, de tradició i compromís i de pertinença». En esta definició trobem tres elements clau que caracteritzen la comunitat rural tradicional: la cohesió social,

la consciència d'identitat i pertinença i la força de la tradició o permanència. En este sentit, una comunitat rural és la identificació amb tres espais en què l'individu expressa la seua pertinença: la família (la sang), el veïnat (el territori) i la religió (les creences).

Els períodes de sembra, de recol·lecció, la matança d'animals..., en funció de l'època de l'any, van permetre a la gent del camp sentir-se part d'una comunitat caracteritzada per una forta unitat que garanteix més seguretat col·lectiva. A pesar del dur treball en els camps, els anys roïns, les condicions meteorològiques desfavorables que feien difícil la seua existència, estes persones creien en la providència, un valor tradicional en el bagatge cultural popular, paraules i gestos de propiciació que tenen, psicològicament, eficàcia d'acord amb les creences, per a evitar la negativitat i per a garantir el benestar dels individus i de tota la comunitat.

La preservació i la continuïtat de la vida, tant animal com vegetal, va motivar el sorgiment d'un conjunt de ritus i supersticions pels quals, i després de la celebració d'actes variats, s'assegurava la fertilitat i la productivitat de la terra per a propiciar un nou cycle agrícola, amb l'equinocci de primavera, que és la resurrecció, el renaixement. D'esta manera, un dels moments vitals en el desenvolupament de la collita girava entorn del naixement de les plantes, en el període primaveral, fidel representant de l'esperit vegetatiu del bosc, germinador del gra i protector de la terra.

LA FESTA

És un ritual extraordinari que se celebra de forma periòdica, un conjunt d'actes i diversions que tenen lloc per a l'alegria de tots en un projecte de vida col·lectiva que es planteja la necessitat d'establir punts de referència específics en el temps per a reunir-se i celebrar la seua cohesió. Des de l'Edat Mitjana, les autoritats religioses determinen els dies de festa. Els aspectes més destacats de la vida de Crist esdevenen les principals festes de l'any: Nadal, Pasqua, Pentecostés. A més, l'Església, al fracassar en el seu intent de prohibir tot ritual no cristià, incorpora festes paganes en el seu propi calendari litúrgic com un procés anàleg. Estes festes també són els punts de referència de la vida econòmica i social en cada localitat. El temps sagrat predisposa a la festa per a dur a terme una

funció essencial: la integració. Qualsevol festa manifesta la necessitat de reunir-se en un espai i commemorar el mateix fet: llocs, jocs, disfresses, activitats i diversos ritus establits contribuïxen al sentit comú de la comunitat religiosa i social del poble.

La festa també és una introducció a les normes de la societat, atés que és la joventut qui dirigeix la festa tradicional, amb la reactivació de la memòria del grup i la seua transmissió, la codificació de la relació entre hòmens i dones a través del ball, la virilitat en les regles dels jocs. Encara que la seua dimensió sagrada ha perdut la justificació en les societats actuals, hi ha dos referents que es complementen. El primer, arcaic, s'aferra encara a grans retorns cíclics i s'expressa a reviu les festes, les arrels i la sociabilitat. La seua primera funció és la de promoure la cohesió i l'homogeneïtat del cos social, i reforça simbòlicament el sentit de pertinença al grup. El segon referent, més espontani i dispers, és el de la festa de la joventut. Són ritus, actes i festivitats, provinents d'antigues deïtats però latents en les seues manifestacions essencials, que han constituït el *modus vivendi* d'una societat a través d'una de les seues preocupacions més a flor de pell: la fertilitat per a generar vida. Ací destaca la festa de La *Enramá* o de Los *Mayos*. Este mes de maig també té com a objectiu emparellar els mossos i mosses i iniciar-los en el festeig de la població perquè, igual que les flors fecundades a la primavera donen el seu fruit, així s'assegura la permanència de l'espècie. Des de temps immemorial, la festa de La *Enramá*, les *grupes* i els *mayos*, amb la solemnitat de la seua dedicació a la Verge de la Rosa, alegra la primavera. El dissabte abans del primer diumenge de maig, Xullilla es deté i reviu la màgia mil·lenària que, any rere any, es repeteix i quan el carro, que porta un xop procedent dels horts del Túria, arriba a la plaça, comença la verdadera festa del poble: ritu agrari que ha arribat fins a nosaltres a través de la superposició, que es va produir en el segle XVIII amb la celebració litúrgica del patró sant Vicent i la Mare de Déu del Roser.

LA PRIMAVERA

La flor és el símbol del mes de maig i en este mes el camp s'ompli de flors. La primavera arriba acompanyada de la bellesa, i és un element representatiu de la festa. I ja des de

l'Antiguitat, els celtes marcaven la transició a l'estiu la nit del 30 d'abril a l'1 de maig: una nit de vigília, una espècie d'any nou de primavera, durant el qual s'acompanyaven de danses i banquets esperant el nou dia que marcava el començament del triomf de la llum sobre la foscor. En la tradició cristiana, maig és el mes de Maria, i adquirix, des de l'Edat Mitjana, alguns dels atributs de les deesses de la terra.

Tots els pobles han sentit al llarg de la seua història una gran admiració per eixe renàixer cíclic del món vegetal, així com pel final de l'hivern i el començament de l'estiu, del bon temps. I, dins d'eixa mentalitat popular, maig és concebut com el mes de l'esplendor de la vegetació, el mes de les festes i el mes de l'amor. La primavera, amb l'arribada del bon temps, és esplendor dels camps; els dies són més llargs, és temps de festes i de dies assenyalats, molt relacionats amb la naturalesa. Coneixem la Setmana Santa, la passió, mort i resurrecció de Crist, en la primera lluna de la primavera, com a festa carregada de significats vitals, de renàixer de la vida i de la llum, amb la presència de les flors i els rams com a exponents.

La veritat és que el caràcter transcendental dels rituals que impliquen celebració de l'arribada de la primavera, el renaixement de la vegetació i en la incitació tàcita o ambiental a la fertilitat humana, ha propiciat la seua implantació universal al mateix temps que la seua supervivència al llarg dels temps: són ritus iniciàtics a l'amor, a la formació de noves parelles capaces de donar nova prole amb què es garanteix que, en hiverns futurs, hi haurà braços jòvens per al treball. Vegetació, amor i festes s'ajunten i es confonen, i els vegetals passen a ser símbols amorosos. La plenitud de la primavera, l'apogeu de la regeneració de la vida, és el temps de l'exaltació de la naturalesa, de les flors, una època propícia per a la festa. La cristianització donarà pas a celebracions del caràcter de Pasqua Florida, del mes de Maria, el mes de les flors, amb la seua dedicació a la Verge de la Rosa.

Presenta, a més, una altra manifestació festiva: la refferida als cants executats a l'hora d'ara. Estos *mayos* de la Pasqua Florida o de la primavera, molt generalitzats en diverses zones geogràfiques, es transmeten de generació en generació per via oral, i constitueixen una de les manifestacions més importants de la cultura pròpia tradicional.

L'ARBRE I LA VEGETACIÓ

L'arbre, un dels símbols en la tradició popular, representa la vida, el seu creixement i la seua regeneració. Com a vida inesgotable, equival a la creu de la redempció, en la iconografia cristiana la creu es representa com a arbre de vida.

Al concebre els arbres com a lloc dels esperits, la seua elecció era fonamental per a la celebració de la festa. Amb l'arribada de la primavera s'acudia al bosc i es tallava un arbre, el més gran, i es portava fins al poble, amb la confiança que això propiciava la prosperitat de les collites i la multiplicació dels ramats.

Frazer i Eliade parlen de l'origen dels cultes arboris a tota Europa durant l'equinocci de primavera en l'Antiguitat. En el passat remot era una manifestació dels ritus de la fertilitat. Hui en dia, l'arbre ritual pren la forma de *cucanya*, símbol de l'abundància, en una *terra de xaixa* on es pot menjar i beure i el treball és innecessari, i es convertix en una espècie de representació tangible del cel en la terra. L'arbre de l'abundància regenera els temes de maig, enriquint i transformant-los des del punt de vista de la utopia, la conquesta de la *bona vida*.

Estes tradicions també estaven presents en les tradicions romanes: la Floràlia se celebrava durant les calendes de maig, després de cantar i ballar, amb la promesa d'abundància. L'exuberància vegetal de maig que es prodiga així mateix en les enramades. Amb la festa de La Enramà es rendix culte a la primavera. Les mateixes cançons assenyalen este paper destacat de l'estació que festeja l'arribada del bon temps. També és el mes de les enramades amoroses i de les rondes, fets que van units a la fertilitat tant de les terres com dels éssers humans.

Les teories de cultes animistes consideren l'arbre com a esperit de la vegetació i de la fecunditat. Una vegada portat de la muntanya, és escorçat i untat de sagí per a fer-lo ben difícil als escaladors que pretenen pujar a l'arbre i aconseguir els obsequis que s'hi han penjat com a repte. Els mossos hauran de demostrar la seua destresa enfilant l'arbre en un gest d'homenia. Això, en un plantejament tribal, podria ser considerat com un ritual d'iniciació o passatge pel qual el jove adolescent, superador de la prova, mereixerà ser inclòs entre els adults. Es tracta d'un treball cooperatiu de cohesió social en què podien ajudar diferents quadrilles.

LA JOVENTUT I L'AMOR

Segons Eliade, la relació entre les collites i la vida eròtica és tan estreta que els ritus corresponents s'interferixen fins a confondre's. D'ací ve que este mes haja produït tanta abundància de motius poètics. Els subjectes de l'acció festiva són els mossos. Al facilitar les transicions del curs de la vida, els ritus de pas tenen una gran importància emocional per a l'individu i la societat. Estos ritus d'iniciació signifiquen un allunyament del món del xiquet i una incorporació al món de l'adult marcant el pas de l'adolescència a la joventut. És l'afirmació de la pròpia personalitat, d'un nou estatus que comportava noves responsabilitats i una major participació i integració en la vida familiar i del poble.

ELS MAYOS

Els *mayos*, que es cantaven a la núvia o la xica pretesa en la nit del primer diumenge de maig, s'iniciaven en la porta de l'església, i tradicionalment començaven per fer al·lusió a l'arribada del mes i adreçar el primer maig a la Mare de Déu com a ideal femení, la qual es considera com una donzella del poble, lloant la seua bellesa. Mentre estos *mayos* són d'agraïment, n'hi ha que estan dedicats a un tema profà, i altres, a les mosses: al·ludixen a l'excitació dels sentiments amorosos i es lloa la bellesa i virtuts de les xiques.

Estan compostos per versos octosíl·labs, formant quartetes, en les quals es descriuen o lloen els trets físics i les qualitats de la mossa a partir de metàfores. Es tracta, sens dubte, dels més cridaners per la seua vistositat. El contingut i el to de les cobles varia, perquè mentre que entre les dels primers *mayos* abunden més les poètiques, les dedicades a cantar les excel·lències del bon temps, i fan al·lusions a les flors i a la primavera i, en particular, del mes de maig, les dels *mayos* de temes profans solen ser molt crítiques, pel fet que són molt apropiades per a fer publicitat dels fets més importants ocorreguts durant l'any. És un cas de censura popular. Les lletres són crítiques, burlques o iròniques, i denuncien tots aquells fets més notoris ocorreguts al llarg de l'any i a persones que ocupen càrrecs locals. Esta censura popular és un dret que el poble assumix per a retraure amb frases satíriques els comportaments d'alguns dels seus membres sempre que no hagen actuat dins d'unes *regles morals* imposades pel

costum. És una forma de defensa social feta per mitjà d'una denúncia pública, repetida o renovada cada any quan es produïxen certs fets concrets: es posen en evidència els defectes d'una o de diverses persones, es critica la mala gestió de l'ajuntament o de qualsevol entitat, es fa burla de certs personatges que simbolitzen un vici o se censuren certes decisions individuals. El que es pretén és produir en els interessats una reflexió que els reconduïska cap a un canvi d'actitud. L'interessat ha de suportar la denúncia pública que se li fa davant de la resta dels seus conveïns; per descomptat, són moments que el poble espera amb verdader interès

5. CONCLUSIÓ

Amb l'anàlisi de les nostres arrels culturals no sols es pretén perpetuar formes i costums tendents a la desaparició, sinó contribuir a desenvolupar una consciència d'identitat cultural pròpia de la nostra terra. De totes les manifestacions folklòriques agràries o lúdiques pròpies dels últims dies d'abril i primers de maig, molt abundants en altres temps, tan sols els *mayos* es mantenen en una situació que encara els permetrà continuar en el futur. En l'actualitat, les idees que donaven contingut i vida a les cerimònies han desaparegut quasi per complet; de la festa només queda el seu aspecte extern, expressió d'alegria per l'arribada del bon temps. La forma de vida canvia, les inquietuds són altres i els valors es van acoblant a les necessitats del moment.

Cada any s'aguditza l'enginy per a fer que el *mayo* ressalté, no sols en el dibuix, sinó en les frases. En primer lloc, es pot interpretar com un obsequi, un tribut personal a la dona que s'intenta festejar; en segon lloc, servix perquè el poble es comuniqués.

Per acabar, no s'ha de deixar de banda que durant les festes els mossos trobaven el moment apropiat per a establir relació amb el sexe contrari, sobretot si es té en compte que la resta del temps es dedicaven exclusivament al treball. En definitiva, dins del culte al renaixement anual de la primavera, podem anomenar a estes celebracions *festes de l'amor*.

Són diverses les interpretacions donades pels antropòlegs a la festa o ritual de maig, però quasi totes coincideixen quant a la seua significació: culte a la naturalesa, fertilitat i fecunditat, unió íntima amb la vegetació, esclat de la primavera.

La festa, per tant, s'arrela en la nit dels temps i es transmesa de generació en generació fins als nostres dies.

Pujar a l'arbre és complir el ritu de pas, per a aconseguir altres altures. A causa d'este significat s'associa amb la creu, adoptada pel cristianisme. A tot això cal unir que la mentalitat popular establix una sinonímia entre *maig* i *joventut*. D'això se'n deriva el significat ancestral d'entrada del jove en el món dels adults i la reafirmació de pertinença a un poble.

Tots els autors coincidixen, però, en el caràcter pagà de la festa. Els pobles han sentit al llarg de la seua història una gran admiració pel renaixement cíclic vegetal, així com pel final de l'hivern i el començament del bon temps. L'Església va tractar d'adaptar i assimilar les divinitats naturals transformant-les en advocacions referents a la fe catòlica i impregnant-les d'esperit cristià. Dos exemples clars són la dedicació de maig com a mes de les flors a la Mare de Déu, i el dia 3 a la festivitat de la Invenció de la Santa Creu. La cristianització dels mitjans rurals no va canviar en essència el contingut d'estes celebracions i manifestacions populars, sinó que va encaminar més encara el cerimonial cap a un santoral ric en mitificacions i miracles, que, davant de la complaença de les gents, va anar a poc a poc fent-se receptor de les tradicions i dels ritus animistes arrelats.

L'originalitat d'esta festa és la pervivència de bona part del ritual profà, que constituïx una mostra clara d'este tipus de cerimònies lligades a la vegetació i les tradicions relatives a l'amor i a la fertilitat. Hem d'apuntar també l'elecció de la *maia*, *obrero* a Xulilla, entre les mosses més agraciades del lloc, ancestrals nomenaments que són clars precedents de les modernes nominacions de *misses*, 'reines de les festes', i la col·locació del ram en els barrots dels balcons de les jóvens mentres es canten cançons de ronda.

6. I PER ACABAR... UNS QUANTS MAYOS

A continuació hi ha una mostra de *mayos*, que reflectixen la seua importància per al poble i, al mateix temps, descriuen l'estructura de les cobles i els àmbits a què ens hem referit.

Cal dir que hi ha hagut cèlebres trobadors a Xulilla. A finals del segle XIX van destacar Pascual el Vava i el Bugarrica, que va cantar referint-se a la riuada de 1887, quan l'únic pont que es va mantindre sobre el Túria va ser el de Domeño:

en mi vida he visto cosa semejante / gracias a
Mañán hombre inteligente / ha hecho una barca
pa pasar la gente / perra la que perra la que viene
(al forastero perra y media).

I també referint-se a la construcció d'un canal davall de la muntanya del castell que abastia d'aigua les turbines de la central elèctrica:

en mi vida he visto cosa semejante / aujear un
cinglo, un cinglo tan grande / unos con barrenas
y otros con perpaes / venga dinamita a ver quién
la pague.

O a la carestia:

en mi vida he visto cosa semejante / barchilla de
trigo 40 reales.

De finals del segle XIX:

(El *mayoral* a l'*obrero*)

Te canto los mayos, / pueblo de Chulilla, / que aprendí
de joven, / en paz y alegría. / Ha venido mayo, / bienveni-
do sea, / regando los campos, / casando doncellas. / A tu
puerta llevo / lleno de vergüenza / a cantarte un mayo, /
si me das licencia. / Mientras te lo canto / te escribo dos
letras, / te pinto tu cuerpo / de pies a cabeza. / Por tu pelo
empiezo, / que es una madeja / de oro que ha nacido /
en la tu cabeza. / Tu frente, Señora, / es tan despejada /
que al salir el sol / en ella se clava. / Tus cejas, Señora, /
son tan arqueadas: / ¡cuando Dios las hizo / bien hechas
estaban! / Tus ojos, Señora, / son dos luces de alba.

En els *mayos* de 1954:

Salve, Virgen pura; / salve, Virgen Madre, / protege a
Chulilla. / Salve, Virgen, salve. / Tú eres la abogada / de
los pecadores, / pide a tu Hijo / por todos los hombres. /
Con fe y confianza / a Ti te cantamos; / Tú eres la patrona
/ también de «Los Baños». / Virgen nazarena, / Virgen
poderosa, / Virgen de la Estrella, / Tú eres bondadosa. /
Protege, Señora, / a todos tus hijos, / y con esta estrofa

/ ya nos despedimos. / Y ahora, señores, / empiezan los
«Mayos», / lo que ha ocurrido / durante este año.

En els *mayos* de 2004:

Si vas a Valencia, / cierra con candau, / porque cuando
vuelvas / te han asaltau. / Llévate las joyas, / falca bien
las rejas, / porque por la noche / van las comadreas. / Al
final los mayos / hemos terminado, / y todo lo dicho / ya
se ha evaporado. / Si quieren ustedes, / pueden aplaudir.
/ Al año que viene / vamos a seguir.

En els *mayos* de 2006:

Hasta aquí, señores, / llegaron los mayos, / y nos
despedimos / hasta otro año. / Hoy los que cantamos /
ponemos la voz, / pero los autores / otros muchos son.

L'arxiu parroquial ha resultat ser una font inestimable per a conèixer alguns dels protagonistes de la festa en el segle XIX. Així es parla de quatre *mayorales*, no de clavaris, de Sant Vicent, i de dos *obreras* de la Mare de Déu de Pasqua. No hi ha cap referència al paper de les *florericas*. És molt interessant la identificació dels protagonistes de la festa segons el Libro de Matrícula de los Años 1842 a 1863.

1845

Mayorales de San Vicente

Mariano Igual
Lorenzo Gómez
Vicente Llopis, *menor*
José Sánchez

Obreras de la Virgen de Pascua

Pascuala López de Francisco
Vicenta Fabuel

1846

Mayorales de San Vicente

Javiel López
Vicente Rodriguez
Vicente Fabuel de Alfonso
Lorenzo Cervera de Vicente

Obreras de la Virgen de Pascua

Vicenta Llopis de Francisco
Alejandra Rodrigo

1847

Mayorales de San Vicente

Francisco del Toro de Pascual
Eleuterio Llopis
José Rodrigo de Antonio
Bautista Mancho

Obreras de la Virgen de Pascua

Antonia Igual
Francisca Cervera Sellés

1848

Mayorales de San Vicente

José Rodrigo
Francisco López de Vicente
Francisco Cava Francisco
Llopis de Mariano

Obreras de la Virgen de Pascua

Manuela de Ramón
Josefa María Durá

1849

Mayorales de San Vicente

Francisco del Toro de Francisco
Manuel Igual de Francisco
Vicente del Toro de Vicente
José Estela de Vicente

Obreras de la Virgen de Pascua

Vicenta Riera
Mariana Riera

1850

Mayorales de San Vicente Bautista

Cervera de Vicente
Salvador Clemente
José Zamit
Vicente Cava de José

Obreras de la Virgen de Pascua

Marcela Cava de Gabriel
María Cremades de Vicente

1851

Mayorales de San Vicente

Francisco Gómez Vicente

Cremades Vicente Riera
Francisco Cava de Bernardo
Obreras de la Virgen de Pascua
Claudia Criado y Esteve
Micaela Fabuel Sebastián

1852

Mayorales de San Vicente
Pascual Sebastián
Salvador Sebastián
Olegario Cervera
Salvador Cremades
Obreras de la Virgen de Pascua
Catalina Cervera Ortiz
Rosa Esteve de Vicente

1853

Mayorales de San Vicente
Gil del Toro
Francisco Mira
Francisco Mancho
Vicente Rodrigo y Cava
Obreras de la Virgen de Pascua
María Fabuel y Cervera
Carmen Esteve

1854

Mayorales de San Vicente
Vicente Ygual
José Rodrigo de José
Juan Cremades de Patricio
Vicente López de Xavier
Obreras de la Virgen de Pascua
Josefa del Toro
Bernarda Caba

1855

Mayorales de San Vicente
Lucas Riera
Francisco Rodríguez
Francisco Cervera de Vicente
Francisco Cremades de Patricio
Obreras de la Virgen de Pascua
Dolores Cava
Vicenta Estela del Toro

1856

Mayorales de San Vicente
Francisco Carlos
Celidonio Cervera
Mariano Porter
José Cervera de José
Obreras de la Virgen de Pascua
Micaela Estela
Bárbara Rodrigo

1857

Mayorales de San Vicente
Vicente Gómez de Mariano
José Esteve de José
José Estela de José
José Cervera de Vicente
Obreras de la Virgen de Pascua
Florentina Cervera
Dionisia Carlos

1858

Mayorales de San Vicente
José Riera
Francisco Aras
Lorenzo Mancho
Gabriel Riera
Obreras de la Virgen de Pascua
Elena Rodrigo
Salvadora Carlos

1859

Mayorales de San Vicente
Vicente Rodrigo de Francisco
Vicente Cervera de Vicente
Eugenio Cervera de Onofre
José Clemente de Pedro
Obreras de la Virgen de Pascua
Rosa Estela
Bautista Cervera

1860

Mayorales de San Vicente
José Rodrigo de Vicente
Baltasar Fabuel
Joaquín Mancho

Pedro Llopis

Obreras de la Virgen de Pascua

Agustina Esteve

Isabel Cervera

1861

Mayorales de San Vicente

Agustín Llopis

Pascual Igual

Nicaso Riera

Francisco Navarro

Obreras de la Virgen de Pascua

María Cervera

Consolación Cervera

1862

Mayorales de San Vicente

Tomás Sales

Senent Lázaro

Miguel Rodrigo

Inocencio Estela

Obreras de la Virgen de Pascua

María Cervera

Raymunda Llopis

1863

Mayorales de San Vicente

Antonio Rodrigo y Riera

Salvador Estela

Regalado de Sebastián

Juan Bautista Llopis

Obreras de la Virgen de Pascua

Vicenta la Torre

Antonia Cava

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADÈ
LALLE
NGUA ~